POVEȚE

PENTRU

BUNA CREȘTERE A COPIILOR

PARTEA I

NOȚIUNI DE ETICĂ ȘI DE ESTETICĂ

DE

IOAN SLAVICI.

BUCUREȘCI
—
TIPOGRAFIA G. A. LAZAREANU
3, STRADA EPISCOPIEI 3.
1897.

www.dacoromanica.ro

PREFAȚĂ

Intru fericire pomenitul Ioan Oteteleșanu a luat în testamentul său dispoșițiunea, ca fetele adăpostite în institutul susținut din averea lăsată de dênsul să fie crescute așa, ca ele să poată fi «bune mume *și* bune soții».

In virtutea acestei dispoșițiuni testamentare s'a luat hotărîrea, ca în clasa V și cea din urmă să li se dee acestor fete «Povețe pentru buna creștere a copiilor». *Pentru ca ele să înțeleagă mai ușor aceste povețe, în clasa IV, care se înființează anul acesta, li se dați* «Noțiuni de etică și de estetică, expuse din punctul de vedere al creșterii copiilor».

Fiind însărcinat a preda în institut aceste materii, mi-am pregătit caetul și l'am dat la tipar, pentru ca elevele mele, care sunt foarte ocupate în gospodărie și în atelier, să nu mai fie nevoite a-l copia.

Această cărticică nu e deci o operă cu pretenții, ci un caiet pregătit în grabă pentru elevele mele și potrivit cu putința lor de înțelegere.

www.dacoromanica.ro

Il pun la dispoziţiunea publicului atât pentru ca mai mulţi să-l poată citi şi corecta, cât şi pentru că am convingerea firească, că orî-şi-care mumă poate să tragă foloase din citirea luî.

Noî avem trebuinţă de o asemenea carte, şi orî eŭ voî fi ajutat să întregesc şi să corectez pe aceasta, orî altul, care e mai bine pregătit şi dispune de mai mult timp, va scrie alta mai bună.

Partea a doua rĕmâne să fie tipărită pentru începutul viitorului an şcolar.

IOAN SLAVICI.

Măgurele, 10 Septemvrie, 1897.

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE

A. Noțiuni generale

Oamenii, deşi nevoiți prin chiar firea lor a se ajuta unii pe alții, nu pot să trăiască împreună fără ca să se jignească unul pe altul.

Având fie-care pornirile şi trebuințele lui, deci şi voința lui individuală, ei foarte uşor intră în conflict.

E lucru firesc, că în casuri de conflict voința celui mai tare se împlineşte.

In cea mai primitivă stare socială bărbatul şi părintele, fiind cel mai tare şi tot-o-dată şi cel mai destoinic, sileşte atât pe femee, cât şi pe copii să se supună voinței lui.

Starea aceasta se numeşte patriarchală: în ea singura stăpânire e cea părintească şi singura lege e voința părintelui.

In stări sociale mai înaintate părinții se înțeleg între dênşii, ca să se ajute şi să se apere împreună. Ințelegerea luată e voința lor comună, care, menținută timp mai îndelungat, se păstrează ca obiceiu rêmas de la părinți.

www.dacoromanica.ro

Prin orĭ-şi-care obiceiŭ se stabileşte o datorie, care e tot-odată un drept: ceea ce eŭ sunt dator a face sunt cei-l'alţĭ în drept de a cere; ceea-ce eŭ sunt în drept de a cere sunt cei-l'alţĭ datorĭ a face. Prin datorii dar se mărgineşte libertatea de a face ceea ce vreĭ, iar prin drepturĭ ea se asigurează în mărginile stabilite.

Fiind vorba de libertatea de a face, datoriile se impun şi drepturile se câştigă nu numaĭ prin bună învoială, ci tot-odată şi cu puterea, siluind cel maĭ tare pe cel maĭ slab să se supună.

Ast-fel fie prin bună învoială, fie de nevoie se stabilesc între oamenĭ obiceiurĭ, prin care se regulează vieţuirea lor împreună, hotărîndu-se drepturile şi datoriile.

Aceste obiceiurĭ saŭ moravurĭ (lat. mores) sunt morala convenţională saŭ positivă în înţelesul larg al cuvêntuluĭ.

In cursul desvoltării sociale cele maĭ importante obiceiurĭ aŭ fost formulate ca legĭ positive şi ast-fel din morala convenţională s'a desvoltat dreptul positiv, care face şi el parte din morala convenţională în înţelesul larg al cuvêntuluĭ.

Morală convenţională în înţelesul maĭ strîmt al cuvêntuluĭ sunt obiceiurile şi deprinderile, care n'aŭ putere de lege.

Stabilite după nevoile vieţii şi potrivit cu priceperea oamenilor, aceste obiceiurĭ nu sunt pretutindenĭ şi în toatè timpurile acelea-şĭ şi foarte a-

www.dacoromanica.ro

dese-ori ele se împotrivesc cu firea omului şi cu menirea lui.

Chiar din cele mai vechi timpuri s'a ivit deci între oameni tendenţa de a îndrepta obiceiurile, şi primele încercări de felul acesta s'au presentat ca manifestări ale voinţei dumnedeieşti, căreia trebue să se supună toţi. La popoarele din vechime moravurile în genere şi legile în deosebi sunt sfinte— ca tablele lui Moise ori cărţile lui Manu.

Ast-fel s'a stabilit alăturea cu morala convenţională cea religioasă,—hrahmană, zendică, mosaică, creştinească, muhamedană,—care e tot pozitivă.

Deşi manifestare a voinţei dumnedeieşti, morala religioasă nu e nici ea pretutindeni şi tot-deauna aceaşi, fiind-că manifestarea a fost mijlocită de oameni, care au greşit unii într'un fel, alţii într'altul tâlcuirea voinţei dumnedeieşti.

In timpurile vechi s'au ivit deci oameni înţelepţi, care, vedênd deosebirile de moravuri şi suferinţele omeneşti, şi-au dat silinţa de a pune obiceiurile în concordanţă cu firea omului şi cu menirea lui.

Mai nainte de a stabili obiceiurile, aceşti înţelepţi trebuiau să se dumirească asupra lumii, asupra firii omeneşti şi asupra rostului vieţii în lumea aceasta, fiind-că obiceiurile cu aceste trebue să fie în concordanţă.

Ast-fel s'a întemeiat filosofia, al cărei resultat practic e morala filosofică, numită şi filosofie practică sau ştiinţa bunei vieţuiri.

In morala pozitivă, fie ea convenţională, fie reli-

www.dacoromanica.ro

gioasă, vorba e numaĭ, *care sunt obiceiurile*, care, fie bune, fie rele, determină felul de a fi al omuluĭ. In morala filosofică însă vorba e, *care trebue să fie obiceiurile*, pentru ca omul determinat de ele să fie în felul luĭ de a fi potrivit cu rostul luĭ în lumea aceasta.

De oare-ce felul de a fi şi de a trăi al unuĭ om în greceşte se exprimă prin vorba «*ethos*», cercetările în materie de morală filosofică se numesc *etică*.

Etica se deosebeşte de morala positivă în ceea ce priveşte sancţiunea, scopul şi fundamentul.

I. Sancţiunea morală

Orĭ-şi-care datorie trebue să fie împlinită; orĭ-şi-care drept trebue să fie respectat: orĭ-şi-ce abatere de la obiceiurĭ e un păcat, o faptă rea. De-oare-ce însă datoriile proprii şi drepturile altora mărginesc libertatea de a voi, omul e pornit din fire a se abate de la obiceiurĭ, decĭ a nu-şĭ face datoria şi a nu respecta drepturile altora. Spre a-l îndupleca să nu se abată de la obiceiurĭ, el e ameniţat cu pedeapsă pentru orĭ-şi-care faptă rea: această pedeapsă e sancţiunea morală.

1. *Sancţiunea socială* consistă în dispreţul tuturora faţă cu cel ce nu-şĭ face datoria şi în stima şi iubirea comună faţă cu cel ce şi-o face în toate împregiurările. Urmarea practică a dispreţuluĭ comun e, că cel dispreţuit nu are parte de buna voinţă

www.dacoromanica.ro

şi de ajutorul obştesc, în vreme ce cel stimat şi iubit se bucură de o particulară bună-voinţă şi e ajutat în toate împregiurările.

Societatea, care s'a lepădat de obiceiurile rămase de la părinţi şi n'a stabilit orĭ n'a împrumutat altele, e lipsită de moravurĭ, adecă demoralisată. In asemenea societate nu există sancţiune morală şi fie-care om poate să fie şi să trăiască după-cum îl taie capul şi după-cum îl povăţuieşte inima.

Omul singuratec e demoralisat, dacă, trăind în o societate cu moravurĭ bine precisate, nesocoteşte aceste moravurĭ: el e neruşinat şi ast-fel puţin îĭ pasă, dacă va fi stimat şi iubit orĭ dispreţuit şi urgisit.

Omul demoralisat, dacă nu e certat cu toată asprimea, propagă demoralisarea, adecă determină şi pe alţiĭ să nesocotească obiceiurile.

2. *Sancţiunea politică* consistă în pedeapsa dictată de legiuitor celuĭ ce calcă legea. Răsplătirea împliniriĭ datorieĭ nu are raţiune: numaĭ ceĭ ce fac maĭ mult decât ceea ce după lege sunt datorĭ primesc, drept răsplată, onorurĭ, posiţiunĭ sociale, înaintărĭ în rang orĭ decoraţiunĭ.

Viaţa politică e în decadenţă, dacă călcările de lege nu sunt totdeauna pedepsite fără de întârdiere şi cu asprimea cuvenită şi dacă oameni nevrednicĭ pot să ajungă la onorurĭ, la posiţiunĭ şi la rang orĭ să primească decoraţiunĭ.

3. *Sancţiunea religioasă* consistă în cearta dumneḑeiască ce are să-l ajungă fie în viaţa aceasta, fie

www.dacoromanica.ro

după moarte pe cel ce nesocoteşte voinţa luĭ Dumneḑeŭ şi în vecĭnica fericire, de care se împărtĕşesc ceĭ ce-şĭ fac datoria. Această sancţiune există numaĭ pentru ceĭ ce cred: de aceea omul fără de credinţă e socotit ca fiind capabil de orĭ-şi-ce rĕutate.

4. *Sancţiunea etică* e mulţumirea sufletească de a-ţi fi făcut datoria.

Mulţumirea aceasta o simte numaĭ omul, pentru care împlinirea datorieĭ e o trebuinţă sufletească. Ear trebuinţa aceasta resultă în mod firesc din deprinderea de a-ţĭ face în toate împregiurările datoria. Fie datoria convenţională, fie politică, fie religioasă, fie etică, singura rĕsplată sigură a împlinirĭĭ eĭ e mulţumirea sufletească de a o fi împlinit.

In această împlinire cu mulţumire sufletească a datoriilor consistă înţelepciunea: înţelept e omul, care-şi dă în toată liniştea conştiinţeĭ seamă despre datoriile luĭ, le împlineşte pe aceste în toate împregiurările şi nu caută altă rĕsplată decât mulţumirea, pe care şi-o face el însu-şĭ prin buna luĭ făptuire.

Nimenĭ nu se naşte înţelept, şi orĭ-şi-cine poate să devie înţelept deprinḑându-se a-şĭ face totdeauna şi în toate împregiurările datoria. Acela, care are deprinderea aceasta, însu-şĭ pe sine nu se iartă la pĕcat, fiind-că se simte nemângăiat câtă vreme nu-şĭ face datoria şi trebue să şi-o facă, pentru-ca să-şĭ uşureze sufletul şi să-şĭ redobândească liniştea.

www.dacoromanica.ro

Datoriile sunt şi vor fi totdeauna: înţelepciunea e împlinirea lor cu mulţumire.

II. Scopul moral

Stabilirea datoriilor atîrnă, mai presus de toate, de la scopul urmărit prin ordinea morală, şi obiceiurile se deosebesc după locuri şi timpuri mai ales pentru-că nu pretutindeni şi nu în toate timpurile ele aŭ fost stabilite în vederea aceluia-şi scop.

1. *Morala convenţională* are în vedere, în genere, buna vieţuire a fie-căruia în deosebi şi a tuturora împreună. Preocuparea predomnitoare e deci, ca oamenii să se jignească pe cât se poate de puţin unul pe altul, ca suferinţele tuturora şi ale fie-căruia în deosebi să fie reduse la minimul posibil. Pentru-ca aceasta să fie cu putinţă, să stabileşte prin obiceiuri şi prin legi buna înţelegere, buna rênduială şi buna cuviinţă, din care resultă pacînica convieţuire.

Avênd în vedere acest scop, bună este fapta, prin care se alină ori se înlatură o suferinţă omenească, ear rea e fapta, prin care se turbură pacea ori din care resulta o suferinţă fie pentru cel ce-o sĕvîrşeşte, fie pentru alţii.

Din punctul de vedere al moralei politice în deosebi omul singuratec e considerat numai ca parte a poporului. Preocuparea predomnitoare e deci desvoltarea generală, creşterea şi înflorirea poporului fie chiar şi cu jertfirea unei părţi din el.

www.dacoromanica.ro

2. *Morala religioasă* are în vedere fericirea omului atât în viaţa aceasta, cât şi mai ales în cea de apoi.

De oare-ce omul nu poate să fie fericit decât apropiindu-se de Dumneţeu, morala religioasă are ca scop mai apropiat perfecţionarea omului prin lăpădarea de sine şi prin ridicarea sa mai presus de cele pământeşti.

Din punctul de vedere al moralei religioase toţi oamenii sunt acela-şi om şi bună e fapta, prin care contribuim la fericirea obştească, ear rea faptă săvîrşită pentru mulţumirea poftelor trupeşti.

Viaţa aceasta e numai o pregătire pentru cea mai de apoi.

3. *Morala filosofică* are în vedere, întocmai ca cea convenţională, buna vieţuire. Sunt însă deosebite părerile înţelepţilor asupra întrebării: în ce consistă buna vieţuire?

Pornind cu toţii din convingerea, că viaţa este un şir de suferinţe, ei caută un fel de a fi şi de a a vieţui, prin care aceste suferinţe se reduc la minimul posibil.

Adevăratul scop e deci această reducere a suferinţelor, şi înţelepţii se deosebesc între dênşii numai în ceea ce priveşte felul de a ajunge la acest scop, adecă fundamentul moral.

III. Fundamentul moral

Viaţa morală sunt stările sufleteşti, adecă tot ceea ce simţim, gândim şi voim, ear manifestarea vieţii morale e fapta.

www.dacoromanica.ro

Orĭ-şi-care ar fi decĭ scopul moral, bună e fapta, care ne apropie, şi rea fapta, care ne depărtează de el, şi buna vieţuire consistă în potrivirea cu scopul moral a tuturor faptelor noastre.

Fapta fiind manifestarea voinţeĭ, buna vieţuire consistă în buna voire şi mulţumit nu poate să fie decât acela, care voieşte totdeauna numaĭ ceea-ce este bine.

Voinţa e deplină numaĭ atuncĭ, când sĕvîrşim fapta. Maĭ nainte însă de a voi, noĭ suntem porniţĭ, avem intenţiunĭ, stăm pe gândurĭ şi voinţa e resultatul chibzuinţeĭ.

Ceea ce în chibzuire determină voinţa, e fie o poftă, orĭ o trebuinţă trupească, fie un simţĕmînt orĭ o convingere, şi se numeşte motiv. Poftele şi trebuinţele trupeştĭ sunt motive materiale, ear simţĕmîntele şi convingerile motive morale. Numaĭ voinţa determinată de motive morale poate să fie bună.

Nu însă toate motivele morale sunt potrivite cu scopul moral.

Fundament moral numim principiul general orĭ simţĕmîntul covîrşitor, care în toate împregiurările determină voinţa potrivit cu scopul moral, încât acela, care nu se abate nicĭ o dată de la acel principiŭ orĭ e totdeauna stĕpânit de acel simţĕmînt, nu poate voĭ decît binele.

După părerea luĭ A. Schopenhaur, d. ex., fundamentul moraleĭ este compătimirea, decĭ un simţĕmênt, şi astfel bună e orĭ-şi-care faptă sĕvîrşită din compătimire. — E. Kant, e din contra, de părere, că bună e numaĭ fapta, pe care omul şi-o impune din convingere.

www.dacoromanica.ro

1. Fundamentul moraleĭ convenţionale

Fundamentul moraleĭ convenţionale e dreptatea ca principiŭ şi iubirea de dreptate ca simţĕmênt pornit din conştiinţa egalităţiĭ.

Fără de dreptate buna înţelegere şi buna rênduială nu poate să fie dăinuitoare, decĭ convieţuirea pacĭnică e peste putinţă. De aceea se ḑice, că societăţile s'aŭ constituit spre a realisa idea dreptăţiĭ şi idealul social e dreptatea.

Bine cuvêntate sunt dar numaĭ moravurile întemeiate pe principiul dreptăţiĭ. Dacă moravurile orĭ legile sunt prea dulcĭ pentru uniĭ orĭ prea aspre pentru alţiĭ, ceĭ nedreptăţiţĭ sunt nevoiţĭ a turbura pacea. Ast-fel nedreptatea în moravurĭ orĭ în legĭ duce tot-deauna la suferinţe.

Din punctul de vedere al moraleĭ positive drept e ceea ce e potrivit cu obiceiurile orĭ cu legile. Nimenĭ nu poate decĭ să facă bine nesocotind un obiceiŭ orĭ călcând o lege. Nicĭ iubirea de neam, nicĭ iubirea de ţară nu pot desvinovăţĭ pe cel ce calcă legea, fiind-că nu e pentru ţară şi pentru neam maĭ mare rĕŭ de cât călcarea de lege. Chiar nedreaptă fiind legea, ea se schimbă, dar se respectă câtă vreme nu e schimbată.

2. Fundamentul moraleĭ religioase

Fundamentul moraleĭ religioase e simţĕmêntul religios pornit din conştiinţa atîrnăriĭ de Dumneḑeŭ a omuluĭ. Numaĭ aseměnându-se luĭ Dumneḑeŭ omul poate să fie fericit, şi idealul religios e îm-

www.dacoromanica.ro

preunarea cu Dumneḑeŭ. Nu putem însă să ne asemĕnăm luĭ Dumneḑeŭ de cât lepădându-ne de toate cele pămênteşti şi iubindu-l dimpreună cu toate făpturile luĭ, nu putem să ne unim cu el de cât voind numaĭ ceea ce voieşte el.

Bună e deci fapta conformă cu porunca luĭ Dumneḑeŭ şi rea fapta, prin care călcăm porunca aceasta.

In morala religioasă se deosebeşte însă fapta morală de fapta materială.

Fapta morală, adecă intenţiunea se qualifică, şi orĭ-şi-cât de bună ar părea fapta materială, ea e condamnată, dacă intenţiunea e rea, căcĭ nu manifestarea, ci intenţiunea, are să fie conformă cu voinţa luĭ Dumneḑeŭ.

3. Fundamentul moraleĭ filosofice

Inţelepţiĭ nu sunt de acea-şĭ părere în ceea ce priveşte valoarea vieţiĭ.

Unĭĭ, *pessimiştiĭ*, consideră viaţa drept un şir de sbuciumărĭ, care e întrerupt prin puţine şi scurte clipe de repaos.

Alţiĭ, *optimiştiĭ*, consideră viaţa drept un şir de mulţumirĭ, care e întrerupt prin clipe de durere.

Pentru pessimiştĭ nu este fericire în viaţa aceasta şi înţelepciunea consistă în sporirea clipelor de repaos sufletesc şi în lungirea lor. Fiind-că nu e cu putinţă nicĭ mulţumire deplină, nicĭ plăcere adevĕrată, fericit e numaĭ acela, care se uită pe sine, în cât nu-şĭ maĭ simte durerile sbuciumărĭĭ.

Pentru optimiştĭ sunt mulţumirĭ şi plăcerĭ în

www.dacoromanica.ro

viaţa aceasta şi nefericit e numaĭ omul lipsit de înţelepciune, care nu ştie să vieţuiască şi să se bucure de viaţă şi îşĭ sporeşte prin lipsa luĭ de pricepere clipele de durere.

Aşa orĭ aşa, înţelepciunea consistă în ferirea vieţiĭ de durerĭ şi înţelept e omul, care trece senin, liniştit şi fără de vaiete prin viaţă.

De oare-ce durerile ne vin fie de la propriile noastre trebuinţe, fie de la oameniĭ, cu care trăim împreună, buna vieţuire atîrnă parte de la priceperea propriilor noastre trebuinţe, parte de la purtarea noastră faţă cu semeniĭ noştri.

a) *Socrat*, cel maĭ vechiŭ dintre filosofiĭ elinĭ, mort la 399, consideră drept bună vieţuirea conformă cu obiceiurile şi cu legile patrieĭ. Trăind în cele maĭ triste timpurĭ pentru patria luĭ, el a ajuns la convingerea, că ferit de durerĭ orĭ fericit omul nu poate să-şĭ petreacă viaţa decât în mijlocul uneĭ societăţĭ, care e ferită şi ea prin pace şi prin bună rênduială de durerĭ. «Durerile tuturora sunt,—ḑicea el,—şi durerile mele». Fundamentul moraleĭ era deci pentru dênsul iubirea de patrie ca simţĕmênt şi binele obştesc ca principiŭ.

b) *Cinicii*, al cărora cel maĭ cunoscut representant e *Diogen de Sinope*, mort în acela-şĭ an cu Alexandru Machedon, consideră drept bună viaţa lipsită de trebuinţe. Fericit orĭ ferit de durerĭ e, aşa ḑic eĭ, acela care se mulţumeşte cu puţin şi e indiferent faţă cu durerile altora. De oare-ce ceĭ maĭ mulţĭ oamenĭ sunt lipsiţĭ de pricepere şi rĕĭ,

www.dacoromanica.ro

e o lipsă de înţelepciune să iaĭ parte la durerile lor, care sunt tot-deauna multe. Înţeleptul trăieşte el singur pentru sine, şi fundamentul moral e dispreţul pentru cele lumeştĭ ca simţimênt şi principiŭ.

c) *Stoicĭĭ*, o şcoală filosofică întemeiată de *Zenon* din Cipru, mort la 260, admit şi eĭ principiul, că înţeleptul trăieşte el singur pentru sine, dar nu admit, că lipsa de trebuinţe duce la lipsa de dureriĭ.

Fiind forme fireştĭ ale vieţuiriĭ, trebuinţele nu pot să lipsească câtă vreme viaţa se urmează şi satisfacerea lor este o mulţumire, iar nesatisfacerea naşte o durere firească. Nu poate deci să fie înţelept omul, care se lipseşte de mulţumiriĭ fireştĭ şi se chinuieşte însu-şĭ pe sine. Înţelepciunea consistă în vieţuirea conformă cu natura, şi bună e vieţuirea, dacă ne stăpânim înşi-ne pe noĭ ast-fel, că satisfacem trebuinţele noastre fireştĭ, dar ne ferim de orĭ-şi-ce abus. Idealul moral e deci stăpânirea de sine şi fundamentul moral conformitatea cu natura.

d) *Epicureiĭ*, şcoală filosofică întemeiată de Epicur, mort pe la 270, găsesc fericirea în mulţumirea trebuinţelor. Cu cât maĭ multe ne sunt trebuinţele, cu atât maĭ multe mulţumiriĭ putem să avem, cu atât maĭ mare preţ are viaţa pentru noĭ. De oare-ce însă alergând după plăceriĭ, foarte uşor dăm de dureriĭ, înţeleptul e cumpătat.

Fundamentul moraleĭ epicureice e principiul «Bu-

www.dacoromanica.ro

cură-te de viață, dar avênd plăcerea ḑileĭ de aḑĭ, nu scăpa din vedere mulțumirea ḑileĭ de mâne».

e) *Aristotel*, cel maĭ chibzuit dintre înțelepții elinĭ, stă la mijloc între Stoicĭ și Epicureĭ. El admite, ca Epicureiĭ, că viața petrecută cu înțelepciune nu e numaĭ ferită de dureri, ci chiar plăcută. Înțelepciunea nu consistă însă în alergarea după plăceri, ci în buna chibzuință.

f) *Confuciu* (Cung-fu-tse), marele înțelept al Chineĭ, aplică acest principiŭ până în cele maĭ micĭ amĕnunte ale vieții.

Pentru Aristotel și pentru Confuciŭ fundamentul moral e, ca pentru Stoicĭ, conformitatea cu natura, care duce în cele din urmă la armonie.

Așa cum în natură toate lucrurile sunt în armonie universală și fie-care din ele are rostul luĭ, omul trebue să fie și el în armonie cu lumea, în mijlocul căreiá trăiește, și fie-care faptă a luĭ trebue să aibă rostul eĭ firesc. Ceea ce turbură armonia e firea individuală a fie-căruia. Faptele n'aŭ decĭ să fie determinate de impulsiunĭ momentane, nicĭ de slăbiciunĭ orĭ de patimĭ individuale, ci de porniriĭ omenești: nu individul, ci omul are să se dea pe față în fapte.

Mulțumirile omenești sunt zestrea firească a vieții, de care trebue să ne bucuram, iar durerile omenești sunt sarcina firească a vieții, pe care trebue să o purtăm fără de tânguire.

Inceputul a toată înțelepciunea e decĭ stăpânirea de sine, ținerea în frĕŭ a pornirilor individuale.

www.dacoromanica.ro

Anihilarea individualităţii ar fi însă şi ea dureroasă şi nefirească. Înţelepciunea consistă deci în cumpăna dreaptă, «nici prea mult, nici prea puţin;» înţeleptul ţine calea de mijloc şi nu intră în conflict prea aspru nici cu lumea, nici cu sine însu-şi.

Conştiinţa acestei drepte cumpeniri e cea mai senină mulţumire a vieţii, şi acela, care o are, se simte fericit.

g) *Platon*, cel mai ideal dintre filosofii elini, consideră această mulţumire senină drept scop al vieţii. Trăim, pentru ca în mijlocul unei lumi pline de miserii să fim fericiţi noi înşine prin noi, iar fericirea o găsim în armonia internă.

Această armonie internă consistă în potrivirea voirii noastre atât cu simţămintele, cât şi cu convingerile noastre.

Motivele, care determină voinţa, sunt parte emoţionale, adecă simţăminte, parte raţionale, adecă convingeri. Dacă numai motive emoţionale, ori numai motive raţionale determină voinţa, suntem nemulţumiţi noi înşine cu noi: mulţumirea senină se produce în suflet numai dacă ştim să ne stăpânim ast-fel, ca să fie împăcată atât inima prin conformitatea voinţei cu simţămintele, cât şi mintea prin conformitatea voinţei cu convingerile noastre. Această stăpânire de sine e ceea ce numim *virtute*. Prin virtute deci omul ajunge la fericire.

h) *Buddha*, reformatorul brahmanismului, duce stăpânirea de sine până la lepadarea de sine, la

www.dacoromanica.ro

anihilarea individuală, şi ast-fel pentru dênsul virtutea consistă în a nu voi.

Pornind din principiul, că tot ceea ce vieţuieşte are una şi acea-şĭ fiinţă, el consideră individualitatea drept o părere deşeartă. Isvorul suferinţelor omeneştĭ e decĭ iubirea de sine, care porneşte din conştiinţa individuală întemeiată pe această părere deşeartă, şi omul numaĭ prin iubirea a toate ajunge să treacă senin şi liniştit prin viaţă. Această iubire a toate e decĭ fundamentul moraleĭ.

B. Impărţirea eticeĭ

Orĭ-şi-cât de deosebite ar fi părerile filosofilor în ceea-ce priveşte temelia înţelepciuniĭ, ele toate se reduc la principiul odată stabilit, că înţelepciunea vieţuiriĭ consistă în reducerea suferinţelor.

Simte fie-care dintre noĭ şi ast-fel nu maĭ încape nicĭ o îndoială, că omul prin chiar firea luĭ e pornit a împărtĕşi durerĭ şi bucuriĭ: durerile mele sunt durerile tuturora şi bucuriile mele sunt bucuriile tuturora; durerile orĭ-şi-cuĭ sunt şi ale mele şi ale mele sunt şi bucuriile orĭ-şi-cuĭ. Dacă voiesc decĭ să fiŭ ferit de suferinţe, trebue să feresc pe alţiĭ de durerĭ, şi dacă vreaŭ să mĕ bucur de viaţă, trebue să le fac altora viaţa plăcută.

Aceasta e raţiunea tuturor datoriilor omeneştĭ: sunt dator a trăi aşa, ca nicĭ pe alţiĭ să nu mâhnesc prin suefrinţele mele, nicĭ eŭ însu-mi să nu

www.dacoromanica.ro

mĕ mâhnesc făcând pe alţii să sufĕră, ci să fac viaţa plăcută atât pentru mine, cât şi pentru alţii.

Pentru-ca s'o pot aceasta, trebue, înainte de toate, să ştiŭ ce este durere şi ce bucurie omenească, decĭ să mĕ cunosc pe mine însu-mĭ atât ca om, cât şi ca individ: «*Cunoaşte-te pe tine însu-ţĭ*» e sfatul, pe care Socrat îl dedea tuturora ca început al înţelepcĭunĭĭ.

Etica are decĭ douĕ părţĭ, una generală şi alta specială.

Partea generală cuprinde cunoştinţele şi principiile privitoare la viaţa omenească, iar partea specială cuprinde precisarea datoriilor.

I. Partea generală

Cunoştinţele privitoare la om şi la viaţa omenească constituiesc o ştiinţă deosebită, *Antropologia*.

Obiectul antropologieĭ e omul ca fiinţă organică cugetătoare.

Cunoştinţele privitoare la viaţa trupească în deosebĭ constituiesc *Fisiologia*, iar cele privitoare la viaţa sufletească *Psihologia*.

De oare-ce stările sufleteştĭ sunt de treĭ felurĭ, gândirĭ, simţĕminte şi acte de voinţă, psihologia are treĭ părţĭ: *Logica*, ştiinţa gândirĭĭ, *Estetica*, ştiinţa simţirĭĭ, şi *Etica*, ştiinţa voirĭĭ.

Pentru ca să putem decĭ înţelege Etica, trebue să fim dumiriţĭ asupra antropologieĭ în genere şi asupra fie-căreia din părţile eĭ în deosebĭ. Numaĭ

www.dacoromanica.ro

cel ce ştie cum se petrece viaţa trupească şi cea sufletească poate să-şi dea seamă cum se produce voinţa omenească şi cum are ea să fie condusă.

Mai nainte de a intra în etica propriu ḑisă trebue deci să ne dumirim asupra antropologiei şi asupra fie-căreia din părţile ei.

II. Partea specială

Datoria, în înţelesul comun al cuvêntului, cuprinde în ea nota răsplătirii: trebue să daŭ, fiind-că am primit. In acest înţeles aŭ copiii datorii faţă cu părinţii lor, care i-aŭ crescut, dar nu aŭ părinţii datorii faţă cu copiii, de la care n'aŭ primit nimic.

Luând datoria în acest înţeles, soţii aŭ unul faţă cu altul numai datoriile, pe care le primesc prin contractul de căsătorie, şi omul, în genere, are numai datoriile ce i-se impun prin lege ori prin învoieli făcute cu alţii.

Tot ceea-ce nu e datorie în acest înţeles e regulă de conduită, căreia trebue să ne supunem, dacă voim să trecem feriţi de suferinţe prin viaţă. Ast-fel nu pot să am datorii faţă cu mine însu-mi, dar trebue să mĕ supun la anumite regule de conduită, dacă vreaŭ să nu supĕr pe alţii şi să nu fiŭ supărat din causa supărărilor ce fac.

Tot ceea-ce trebue să fac e însă datoria mea, deci regulele de conduită sunt şi ele datorii.

Datoriile sunt dar de două feluri: unele reale,

www.dacoromanica.ro

care îmĭ sunt impuse, iar altele morale, pe care le primesc de bună voie.

Acela, care-şĭ face datoriile reale, e om corect, adecă onest, iar acela, care-şĭ face datoriile morale, e om conştiincios, adecă înţelept.

Prima datorie morală e împlinirea datoriilor reale, şi înţelept nu poate să fie decât omul onest.

In partea specială avem deci să ne dumirim maĭ întêiŭ asupra onestităţiĭ şi asupra înţelepciuniĭ, apoĭ asupra moduluĭ, cum are să fie deprins omul la onestitate şi înţelepciune.

www.dacoromanica.ro

PARTEA GENERALĂ

Noțiuni de fisiologie

Viața omenească e un șir de schimbări și prefaceri, care se începe în clipa nașterii și se închee în clipa morții.

După părerea *materialiștilor* tot ceea-ce omul simte, gândește ori vrea, adecă întreaga viață sufletească, e resultatul prefacerilor materiale și existența sufletească în sine, suflet fără de trup, e peste putință, ceva ce nici închipui, nici chiar gândi nu se poate.

După părerea *spiritualiștilor* prefacerile materiale, deci întreaga viață trupească, sunt manifestări ale sufletului, care e fără de început și fără de sfîrșit în existența lui. Acest spirit nu se poate, ce-i drept, închipui, fiind-că omul își poate închipui numai ceea-ce cade sub simțuri, dar se poate gândi.

După părerea *idealiștilor* viața e numai o închipuire, o părere deșeartă, «umbră și vis». O viață are omul dormind, alta stând treaz și iar alta

www.dacoromanica.ro

după ce moartea-'l deşteaptă din somnul vieţii. Intocmaĭ precum dormind noĭ nu putem şti ce-a fost maĭ nainte de a fi adormit şi ce are să fie după ce ne vom fi treḑit, trăind noĭ nu putem să ştim ce-a fost maĭ nainte de a ne fi născut şi ce are să fie după ce am murit. Intocmaĭ însă precum, deşteptaţi din somn, ne aducem aminte cele visate, după moarte s'ar puté să ne aducem aminte cele trăite.

Orĭ-şi-care ar fi adevĕrul, viaţa e pentru noĭ aşa cum o simţim şi chiar închipuire fiind numaĭ, aceastĕ închipuire e adevĕrata şi singura formă, în care viaţa ni se poate presenta.

Fie sufletul manifestare a materieĭ, fie materia manifestare a spirituluĭ, fie totul o părere numaĭ, noĭ suntem aşa precum ne ştim şi ne simţim şi numaĭ aşa ne putem şti.

Trupul nostru, orĭ-şi-care ar fi adevĕrata luĭ fiinţă, este un complecs de organe, care se află în continuă prefacere, prefacerea e funcţionarea lor şi funcţionarea e viaţa petrecută pentru noĭ în aievea.

Intrebarea cea mare a vieţii este, dacă viaţa în sine, schimbările materiale prin care trecem, funcţionarea firească a organelor noastre, e o durere orĭ o mulţumire.

Nu maĭ încape nicĭ o îndoială, că plăcut e simţĕmêntul, care ne cuprinde, când respirăm aierul curat, când sângele se varsă liber prin vinele noastre, când ne stêmpĕrăm foamea orĭ setea, cînd alergăm, când lumina soareluĭ ne desfăşură lumea ce se 'ntinde împregiurul nostru şi când ne dăm

www.dacoromanica.ro

seamă despre tot ceea ce se iveşte 'n noĭ şi afară de noĭ.

Ca mulţumire firească simţim noĭ funcţionarea firească a orĭ-şi-căruĭ organ şi viaţa în sine e un şir de mulţumirĭ.

Durerea, suferinţa, nemulţumirea se iveşte numaĭ când vre-un organ e împedecaţ în funcţionarea luĭ firească; ea nu e decĭ viaţă, ci o întrerupere a vieţiĭ, un fel de lipsă de viaţă, o sbuciumare spre a duce viaţa înainte.

Organele sunt alcătuite din celule şi fibre de formă şi compoşiţiune moleculară hotărîtă. Viaţa consistă în continua prefacere a acestor celule şi fibre, decĭ în o schimbare moleculară. Puterea de viaţă se manifestă în tendenţa organelor de a funcţiona potrivit cu menirea lor, un neastêmpĕr, pe care noĭ îl simţim ca trebuinţă. Fiind decĭ manifestărĭ ale puterĭĭ de viaţă, trebuinţele nu sunt nicĭ ele durerĭ.

Dureroasă devine trebuinţa numaĭ, dacă nu sunt date condiţiunile, în care organul poate să funcţioneze. Ast-fel foamea, care e manifestarea de a funcţiona a organelor de nutriţiune, nu e în sine o durere; ea devine însă durere, dacă lipseşte hrana, fără de care aceste organe nu pot funcţiona.

Funcţionând organul, celulele şi fibrele nu maĭ rĕmân în starea lor normală. Unele dintre ele se descompun, ear altele-şĭ schimbă dispoşiţiunea. Pentru-ca organul să poată funcţiona maĭ departe, trebue să se restabilească starea normală. Maĭ na-

www.dacoromanica.ro

inte de a se fi restabilit starea normală, organul e slăbit, lânceḑit, lipsit de tendenţa de a funcţiona. Această lânceḑire e ceea ce noĭ simţim ca oboseală.

Organele sunt de patru feluri: de nutriţiune, de mişcare, de reproducţiune şi de simţire.

Din punctul de vedere etic cele maĭ importante sunt organele de nutriţiune şi cele de simţire.

Organele de nutriţiune sunt acele, care întreţin viaţa şi prin mijlocirea cărora se restabileşte şi în satisfacerea trebuinţelor, şi dupa orĭ-şi-ce oboseală starea normală, ear organele de simţire sunt mijlocitorul vieţiĭ sufleteştĭ, decĭ morale.

I. Organele de nutriţiune

Funcţionând, orĭ-şi-care organ trece prin schimbărĭ moleculare şi ast-fel rĕmân în trup materiĭ ieşite din legătura organică, un fel de cenuşă rĕmasă din focul vieţiĭ, şi cu cât funcţionarea organelor e maĭ vie, cu atât maĭ multe sunt aceste materiĭ libere. Organele de nutriţiune sunt acele, care le iaŭ şi le înlocuiesc cu materiĭ asimilabile, restabilind ast-fel starea normală.

Orĭ-şi-cât de complicată ar fi viaţa, ea porneşte din organele de nutriţiune, care nutresc pe cele-l'alte nutrindu-se tot-o-dată şi ele însele pe sine. Boală e decĭ, în ultima analisă, o abatere de la starea normală în nutriţiune, şi sănĕtoşĭ ne simţim, când toate organele sunt normal nutrite.

www.dacoromanica.ro

Nutriţiunea are treĭ fase: digestiunea, oxidarea şi asimilarea.

1. *Digestiunea* consistă în extragerea din alimente a materiilor asimilabile. Ea se face în canalul de digestiune printr'un proces organic maĭ lung, care se începe prin îmbucare şi se termină prin evacuarea materiilor neasimilabile, şi e bună, dacă se extrag toate materiile asimilabile. Aceasta atêrnă de la sfărîmarea în dinţĭ şi de la amestecarea cu saliva din gură, de la căldura organică din stomach, de la sucurile gastrice, maĭ ales pepsina, pancreatina şi fierea, şi de la regularitatea evacuăriĭ. Fie-care din aceste fase ale digestiuniĭ e de cea maĭ mare *importanţă pentru digestiune.*

Pentru-ca nutriţiunea să fie bună, alimentele trebue să conţie toate elementele, din care e constituit corpul nostru, şi să fie preparate ast-fel, ca extragerea materiilor asimilabile să se facă fără de opintirĭ în canalul de digestiune.

Dacă elementele sunt insuficiente, nutriţiunea e defectuoasă, ear dacă prepararea e insuficientă, se îmbolnăvesc organele de digestiune: într'un cas ca'n cel-lalt se turbură întregul organism.

Cel maĭ important lucru pentru întreaga vieţuire e decĭ alegerea şi prepararea alimentelor. De aceea se ḑice, că de la stomach pornesc toate boalele şi un stomach bun birue în cele din urmă orĭ-şi-ce boală

Digestiunea nu e însă decât introducerea nutriţiuniĭ. Pentru-ca să se poată combina în celulele şi

www.dacoromanica.ro

fibrele organismuluĭ, materiile asimilabile trebue să treacă printr'un proces de oxidare organică.

2. *Oxidaţiunea* se face la periferia vaselor de circulaţiune, unde materiile asimilabile vin în atingere cu aierul atmosferic, decĭ la capetele capilarelor nu numaĭ în plămânĭ, ci tot-odată şi pe suprafaţa corpuluĭ, ba chiar şi în canalul de digestiune.

In urma contracţiunilor inimiĭ atât materiile asimilabile din canalul de digestiune, cât şi materiile libere risipite prin corp sunt supte prin vasele capilare şi trase în inimă, de unde o nouă contracţiune le aruncă'n capilarele plămânilor, unde ele se oxidează la o temperatură de 40%.

A treia contracţiune a inimiĭ face ca materiile oxidate să se întoarcă ear în inimă, ear a patra le risipeşte, ca sânge arterial, în corp.

Pentru-ca oxidaţiunea şi risipirea în corp a sângeluĭ să se facă în deajuns, contracţiunile inimiĭ trebue să fie destul de viguroase, ear vigoarea li se dă prin lucrarea trupească şi, în genere, prin mişcare în aier liber. Ast-fel nutriţiunea în deosebĭ şi sănĕtatea în genere atîrnă de la lucrarea trupească.

Consequenţele lipseĭ de vigoare în contracţiunile inimiĭ sunt parte lânceḑirea, parte îmbolnăvirea organelor.

Inainte de toate materiile ajunse'n stare liberă orĭ nu sunt supte din ţesăturĭ în capilare, orĭ rĕmân în vasele capilare, care se înfundă cu ele. Aceasta

www.dacoromanica.ro

se întêmplă mai ales, când, hrana fiind prea abundentă, intră din canalul de digestiune prea multe materii în circulaţiune. Ast-fel se produc aglomeraţiuni de materii străine în ţesăturile corpului, pentru ale cărora eliminare organismul intră în procese bolnăvicioase, care se manifestă în inflamaţiuni şi ferbinţeli.

Nestrăbătând sângele în toate capilarele plămânilor, oxidaţiunea nu poate să fie complectă şi o parte din sângele arterial, nefiind pe din destul oxidată, e inasimilabilă; ast-fel, deşi digestiunea e bună, nutriţiunea e defectuoasă.

Nestrăbătând sângele arterial în toate capilarele corpului, organele de la periferie, între care şi pielea, sunt lipsite de nutriţiune şi lânceḑesc.

Toate aceste consequenţe se pot înlătura prin mişcare trupească, prin spălături cu apă rece, care stimulează circulaţiunea, şi prin spălări cu apă caldă, care lărgesc vasele capilare şi deschid porii.

Prin mişcare în aier şi prin spălături cu apă obţinem deci atât complectarea oxidaţiunii, cât şi eliminarea materiilor inasimilabile prin piele şi ast-fel înlăturăm o mulţime de suferinţe. Adese-ori o singură transpiraţiune abundentă pune capĕt unei boale grele.

3. *Asimilarea* consistă în restabilirea stării normale a organelor prin înlocuirea materiilor usate cu altele.

Dacă nu ne hrănim, organismul ia în circulaţiune materiile usate şi le face asimilabile. Ast-fel omul

www.dacoromanica.ro

poate nu numaĭ să trăiască, dar să se şi nutrească bine timp maĭ îndelungat fără ca să se hrănească. Dacă circulaţiunea e bună, omul se hrăneşte oarecum din carnea sa proprie luând materiile prisositoare din o parte şi ducându-le în alta, unde ele sunt de trebuinţă.

De oare-ce în această economie internă a organismuluĭ o parte din materiĭ se elimineză, organismul slăbeşte şi în cele din urmă intră în descompunere.

Hrana e de neapărată trebuinţă pentru înlocuirea materiilor eliminate: ceea ce e peste trebuinţă aceesta e de prisos şi însărcinează organismul.

Nutriţiunea e defectuoasă, dacă asimilarea nu se face bine, fie pentru-că din alimentele alt-fel bine alese şi bine preparate nu se extrag în digestiune toate materiile asimilabile, fie pentru-că circulaţiunea nu e destul de energică.

Atîrnînd de noĭ atât alegerea şi prepărea alimentelor, cât şi stimularea circulaţiuniĭ, suntem înşi-ne stĕpânĭ pe propria noastră viaţă organică.

II. Organele de simţire

Funcţionarea organelor de nutriţiune e viaţă vegetativă, inconştientă: viaţa conştientă sunt schimbările petrecute în firele, ganglionele şi conglomeratele de celule nervoase, care constituesc organismul de simţire.

Câtă vreme organele de simţire se află în stare

www.dacoromanica.ro

normală, noĭ nu simţim nimic: simţĕmêntul e efectul imaterial al perturbaţiunii materiale petrecute în celulele nervoase.

Causele perturbaţiunilor pot să fie în lumea ce ne încungiură, în organismul nostru orĭ chiar în nervi eĭ înşĭ şĭ. Ele consistă tot-d'auna în o schimbare maĭ mult orĭ maĭ puţin subită, căreia îĭ ḑicem ivire.

Acolo, unde nu e nicĭ o schimbare, nu se iveşte nimic, şi ceea ce nu se iveşte nu există pentru noĭ. Ast-fel noĭ nu vedem aierul şi nu simţim nicĭ presiunea luĭ, cum nu simţim mişcarea pămêntuluĭ de sub picioarele noastre şi n'am auḑi o coardă, care ne-ar suna toată viaţa în acela-şĭ fel la ureche. Şi nu maĭ încape nicĭ o îndoială, că există împregiurul nostru o lume întreagă, despre care noĭ nu ştim nimic: pentru noĭ există numaĭ schimbările ce se petrec în lumea ce ne încungiură.

Tot ast-fel nu simţim nicĭ funcţionarea propriilor noastre organe de nutriţiune, continua prefacere în celulele şi fibrele trupuluĭ nostru.

Chiar şi nerviĭ se află în continuă frĕmêntare fără-ca noĭ s'o simţim aceasta.

Câtă vreme toate organele funcţionează normal, nu se iveşte şi par'că nu e nimic în noĭ: suntem decĭ cuprinşĭ de un simţimênt de uşurare împreunată cu setea de viaţă, veselia, cea maĭ scumpă zestre a vieţiĭ.

In dată-ce nutriţiunea e defectuoasă, ne cuprinde

www.dacoromanica.ro

întristarea, un simţimênt de oboseală împreunată cu dor de moarte.

Atât veselia, cât şi întristarea sunt stărĭ generale, care se ivésc încetul cu încetul şi devin pentru un timp oare-care stare normală.

In comparaţiune cu această stare normală ni se presentă toate ivirile din organismul nostru.

Dacă vre-un organ e împedicat în funcţionarea luĭ normală, se produce o perturbaţiune în nervĭ şi noĭ simţim această perturbaţiune fie ca trebuinţă, fie ca durere. Nicĭ trebuinţa, nicĭ durerea n'aŭ pentru omul trist acelea-şĭ proporţiĭ ca pentru cel vesel. In nervii sănătoşĭ perturbaţiunea fiind maĭ mică, pentru omul întristat şi trebuinţa şi durerea e maĭ intensivă decât pentru cel vesel. Ast-fel pe când omul vesel se bucură de trebuinţe, cel trist se plânge de ele, şi pe când omul trist îşĭ perde răbdarea în faţa durerilor, cel vesel trece cu uşurătate peste ele.

Orĭ-şi-care funcţionare extraordinară, orĭ-şi-care încordare potenţată a vre-unuĭ organ produce în nervĭ o perturbaţiune, pe care noĭ o simţim ca plăcere. Pentru omul trist plăcerile sunt puţine, fiindcă organismul e maĭ mult orĭ maĭ puţin lânceḑit, şi ele uşor devin dureroase.

Simţĕmintele nu atîrnă deci numaĭ de la ivirile ce se arată afară de nervĭ, ci tot-odată şi de la starea nervilor.

Dacă în celulele nervoase se produc perturbaţiunĭ fără de nicĭ o causă externă, noĭ simţim şi aceste

www.dacoromanica.ro

dureri tot ca fiind efect al unei cause externe. Astfel poate să ne doară un braţ cu desĕvîrşire sănĕtos, dacă nervii aceluĭ braţ sunt cuprinşi de o perturbaţiune bolnăvicioasă, şi sunt o mulţime de dureri, care pornesc numaĭ din nervi.

Ultima causă a orĭ-şi-căruĭ simţîmênt fiind în nervi, de la starea nervilor atîrnă, înainte de toate, întreaga viaţă simţită şi ştiută,

Cu cât sunt maĭ bine nutriţi nervii, cu atât maĭ resistent e omul în această viaţă, cu atât maĭ multe îĭ sunt mulţumirile şi plăcerile şi cu atât maĭ uşor suportă durerile.

In acela-şi timp cu atât maĭ plină îĭ este viaţa.

Ca orĭ-şi-care organ, nervii funcţionează normal numaĭ în stare normală. După fie-care perturbaţiune trebue decĭ să se restabilească starea normală, pentru-ca un nou simţêmênt clar să fie cu putinţă.

Fie perturbaţiunea mechanică, fie chimică, fie electrică, restabilirea stării normale nu se poate face decât prin organele de nutriţiune. Cu cât maĭ bună e decĭ nutriţiunea, cu atât maĭ de grab se restabileşte starea de maĭ nainte şi ast-fel simţĕmintele sunt cu atît maĭ clare şi se urmează cu atât maĭ repede unul după altul.

Această calitate a nervilor se numeşte temperament. Temperamentul poate să fie iute ori domol, precum starea generală poate să fie tristă orĭ veselă. Ast-fel se deosebesc patru feluri de temperament: 1) *Sangvinic* — sau vesel şi iute, 2) *pfleg-*

www.dacoromanica.ro

matic — sau vesel şi domol, 3) *choleric* — trist şi iute şi 4) *melancolic*, — trist şi domol.

Temperamentul e, în genere, o predispoziţiune moştenită, dar nu persistă în toate momentele vieţii. El atîrnă mult de la împregiurările, în care se petrece viaţa, de la climă, de la mediul social şi de la modul de vieţuire. Sangvinicul în cele mai multe momente ale vieţii lui e vesel şi iute, ear melancholicul trist şi domol, dar vesel poate să fie şi colericul, trist poate să fie şi pflegmaticul, după-cum nutriţiunea e mai complectă ori mai defectuoasă şi după-cum ea se face mai iute ori mai încet.

Un om sangvinic devine choleric după-ce se îmbolnăveşte, ear unul melancolic devine pflegmatic după ce se îngraşă.

Ast-fel oamenii bine hrăniţi sunt fie sanguinici, fie pflegmatici, ear cei slabi fie cholerici, fie melancolici.

Fiind temperamentul o predispoziţiune generală, el se manifestă în întreaga viaţă organică şi se menţine oare-cum însu-şi de sine. Omul domol, de exemplu, e domol pentru-că se nutreşte încet şi se nutreşte încet, fiind-că temperamentul îi este domol. Temperamentul lui e deci firea lui, o deprindere, pe care n'o poate schimba decât prin intervenirea unei cause externe, care-l iuţeşte. Iuţindu-se fie din adins, fie de nevoie timp mai îndelungat, el îşi modifică încetul cu încetul şi nutriţiunea şi se deprinde în cele din urmă a fi mai iute.

Pornind din nervi, deprinderile atîrnă de noi înşine pecât nervii sunt supuşi voinţei.

www.dacoromanica.ro

I. Sistemul nervos

Nervii se împart în doue sisteme, al mareluĭ simpatic şi al şireĭ spinăriĭ, care se împreună în creer, centrul întregului organism de simţire.

Amêndoue sistemele sunt risipite în întregul trup, afară de oase, unghiĭ şi pĕr; pe când însă nervii simpaticĭ se întêlnesc în aşa numitul nerv vag, care se află la pept, cam de asupra inimiĭ, ceĭ-lalţĭ nervĭ formează prin împreunările lor şira spinăriĭ.

1. *Nervii simpaticĭ* conduc întreaga viaţă vegetativă, decĭ nutriţiunea în genere. In urma perturbaţiunilor ivite într'ênşiĭ se produc contracţiunile inimii, se contrag şi se dilatează vasele de circulaţiune, precum şi deosebitele părţĭ ale canaluluĭ de digestiune, se varsă sucurile gastrice şi se face asimilarea.

Intreagă această lucrare e înconştientă, ba chiar maĭ presus de înţelegerea omenească.

Ştim, că totul porneşte din perturbaţiunile ivite în celulele nervoase şi că aceste perturbaţiunĭ produc contracţiunĭ în organe, dar nu putem să ne dumirim asupra causeĭ începătoare, care produce perturbaţiunile. Iĭ ţicem fie putere, fie sete, fie dor de viaţă, dar nu ştim ce este.

Scrutătoriĭ nu şi-aŭ dat încă seamă, dacă tot prin mijlocirea nervilor, care conduc funcţionarea organelor, simţim şi starea, în care se află aceste organe, decĭ trebuinţele, plăcerile şi durerile trupeştĭ.

www.dacoromanica.ro

Şi aceste se ivesc însă în mod înconştient: le avem fără ca să ştim cum şi de ce.

Ast-fel nici viaţa vegetală în sine, nici manifestările ei nu sunt supuse voinţei noastre.

Noi putem cu toate aceste să stăpânim indirect întregul sistem al marelui simpatic.

Prin alegerea şi prepararea alimentelor, prin mişcare destulă în aier curat şi prin păstrarea în curăţenie a trupului noi predispunem întregul organism pentru veselie şi spornică lucrare.

Ştiind apoi, că prin lucrare încordată, dar nu excesivă, ori-şi-care organ se fortifică, ear prin repaos ori şi-care organ slăbeşte, noi putem să scădem ori să urcăm, după buna noastră chibzuinţă, tendenţa de a funcţiona a organelor noastre.

In urma admirabilei armonii din economia vieţii vegetale materiile asimilabile sunt duse acolo, unde e mai multă trebuinţă de ele; ast-fel organele ţinute mai mult în funcţiune sunt cele mai bine nutrite, şi de la noi atîrnă, cum să fie distribuite materiile alimentare în organismul nostru.

Aceasta e temelia deprinderilor.

In mărginile putinţei firesti omul poate să-şi modifice firea fie în bine, fie în rĕŭ.

Cu cât mai sănĕtos e omul, cu atât mai largă e putinţa bunelor deprinderi, şi cu cât mai rĕu nutrit e, cu atât mai uşor cade în rele deprinderi. Căci nu numai organul se fortifică prin funcţionarea intinsă, ci tot-odată şi nervii, care îi conduc lucrarea, devin mai energici în perturbaţiunile lor. A-

www.dacoromanica.ro

devĕrata deprindere e în nervĭ, şi pe când energia nervuluĭ sănĕtos e vigoare, energia nervuluĭ plăpând e slăbiciune.

2. *Nerviĭ motorĭ* şi *ceĭ sensitivĭ*, care se întâlnesc în şira spinăriĭ, sunt supuşĭ voinţeĭ noastre. Ceĭ motorĭ, a cărora periferie se află în organele de mişcare, conduc prin perturbaţiunile pornite din creerĭ mişcările acestor organe, ear ceĭ sensitivĭ, a cărora periferie se află pe suprafaţa trupuluĭ, duc prin perturbaţiunile lor împresiunile lumiĭ la creeri.

Atât uniĭ, cât şi alţiĭ aŭ funcţiune specială, trebue deci să fie deosebiţĭ si 'n structura lor.

a) *Nerviĭ motorĭ* aŭ chiar din naştere predispoziţiunea de a pune, prin contracţiunĭ musculare, în mişcare organele, în care se terminä. Ast-fel copilul chiar din clipa naşterii luĭ începe să respire, să dea din mânĭ şi din picĭoare şi peste puţin îşĭ duce mânile la gură şi 'ncepe a-şĭ suge degetele.

Aceste mişcărĭ însă, deşi acţiunĭ combinate, sunt resultate ale înrîurîriĭ lumiĭ din afară.

Viind copilul în atingere cu lumea, lumina, temperatura, sgomotul şi presiunea atmosferică produc o perturbaţiune generală în nervii sensitivĭ. Această perturbaţiune se propagă, prin acţiune reflexă, din creerĭ în întregul sistem nervos şi produce contracţiunĭ atât în organele de mişcare, cât şi în cele de nutriţiune.

Usându-se atât prin perturbaţiunile nervoase, cât şi prin contracţiunile musculare materii, se iveşte trebuinţa de nutriţiune, care produce 'n nervĭ sim-

www.dacoromanica.ro

patici nouĕ perturbaţiuni, decî în musculatură nouĕ contracţiuni. Ast-fel se poate explica prin acţiune reflecsă întreaga desfăşurare a vieţii vegetative.

Mişcările resultate din acţiune reflecsă sunt învoluntare şi se numesc convulsive şi instinctive. Ele se produc tot-deauna, când, din orî-şi-ce causă, se perturbă celulele din nervii motorî, ast-fel şi când aceştia sunt vătămaţi şi, în genere, bolnavî. Avênd menirea specială de a pune organele în mişcare, aceştî nervi nu pot să aibă decât această funcţiune şi orî-şi-care ar fi causa perturbaţiunilor, efectul eî e o contracţiune musculară.

Mişcările voite, decî combinate cu intenţiune şi premeditare, sunt resultatul deprinderii. Copilul învaţă să-şi conducă mâna, să-şi poarte ochii şi să umble şi execută mişcările la început cu anevoinţă, apoî cu uşurătate şi în cele din urmă fără-ca să-şi maî dea scamă.

Scrutătorii nu sunt încă pe deplin dumiriţi, dacă tot prin nervii motorî orî prin ceî sensitivî ne încredinţăm despre mişcările executate de noî înşi-ne. E însă neîndoios, că cele maî multe sensaţiunî de mişcare sunt resultat al perturbaţiunii produse în nervii sensitivî.

b) *Nervii sensitivî* sunt de cincî feluri: tactilî, opticî, acusticî, olfacticî şi gustativî.

Fie-care din aceste cincî feluri are structura sa specială şi specialul sĕŭ mod de a funcţiona.

Perturbaţiunile în nervii tactilî şi în ceî acusticî sunt după toată probabilitatea mecanice, simple vi-

www.dacoromanica.ro

braţiunĭ, o mişcare a celulelor, care se poate asemăna cu tremurarea masseĭ de piftiĭ atinse cu vîrful unuĭ ac. De aceea starea normală se restabileşte uşor şi sensaţiunile taetile şi cele acustice se urmează repede una după alta.

In nerviĭ olfactiĭ, în ceĭ gustativĭ şi după toată probabilitatea şi în ceĭ optiĭ perturbaţiunea e chimică; de aceea starea normală se restabileşte maĭ cu anevoie şi sensaţiunile nu sunt destul de clare, dacă se urmează prea repede una după alta. Un miros greŭ, un gust iute orĭ un prea viŭ efect de lumină nu numaĭ e persistent, daŗ poate chiar să faca nerviĭ pe un timp oare-care incapabili de a produce sensaţiunĭ.

Orĭ-şi-care ar fi causa perturbaţiuniĭ, efectul eĭ nu poate fi decât sensaţiunea, pe care nervul e menit a o produce. Ast-fel, dacă perturbaţiunea se produce în nervĭ fără de causă externă, resultatul perturbaţiuniĭ sunt sensaţiunĭ ilusionare.

Cele cinciĭ feluri de nervĭ sensitivĭ aŭ pe suprafaţa trupuluĭ receptorĭ, care sunt tot-odată şi multiplicatorĭ, adecă nu numaĭ primesc, ci tot-odată şi potenţează impresiunile lumiĭ de din afară.

Ast-fel de receptorĭ sunt pentru nerviĭ tactilĭ papilele risipite în piele, pentru ceĭ optiĭ ochiĭ, pentru ceĭ acustiĭ urechile, ear pentru ceĭ olfactiĭ şi pentru ceĭ gustativĭ noduleţele din peliţa nasuluĭ şi din a guriĭ.

Prin deprindere nu numaĭ receptoriĭ se perfec-

www.dacoromanica.ro

ţionează, dar tot-odată şi nervii devin mai destoinici de a mijloci sensaţiunile.

Sensaţiunile se produc în creeri. Numai din perturbaţiuni nervoase străbătute în creeri resultă sensaţiune, şi perturbaţiunea creerilor e prima causă a orï-şi-căreï manifestări de viaţă.

Dacă deci creerii nu se află în stare normală, dacă ei sunt rĕŭ nutriţi orï chiar bolnavi, orï încetează orï-şi-ce sensaţiune orï sensaţiunile sunt fie în parte, fie peste tot ilusionare.

II. Somnul

Deşi organele de nutriţiune funcţionează neîntrerupt, prin continua lucrare a organismuluï se usează atît de multe materii, încât restabilirea deplină a stării normale e în cele din urmă peste putinţă, organele lânceḑesc, oboseala ne cuprinde din ce în ce mai mult şi în cele din urmă cădem într'un fel de amorţeală.

Această amorţeală e ceea ce numim somn.

Adormind, nervii motorï şi ceï sensitivï încetează a mai funcţiona şi ast-fel muşchii se descoardă şi orï-şi-ce sensaţiune încetează.

Viaţa vegetativă se urmează însă cu atît mai energic pentru restaurarea organismuluï.

Somnul e deci un repaos în viaţa conştientă, pentru ca viaţa inconştientă să se urmeze cu întreaga energie vitală.

De oare-ce viaţa conştientă e în creerï, din care

www.dacoromanica.ro

pornesc toate mişcările şi în care se produc toate sensaţiunile, somnul ne cuprinde, când în creerĭ după maĭ îndelungată încordare s'a redus tendenţa de a funcţiona. Orĭ-şi-cât de obosit ar fi decĭ organismul, somnul nu ne vine, dacă creeriĭ sunt împintenaţi fie prin voinţă, fie prin durerĭ orĭ boale, fie prin excitante. El ne cuprinde însă şi fără-ca să fim obosiţi, dacă fie prin narcotice, fie prin boală, fie prin vre-un accident li se ia creerilor putinţa de a funcţiona.

Somnul poate decĭ să fie normal orĭ anormal, cum e leşinul, stupoarea orĭ somnul hipnotic.

In somnul normal toate organele, decĭ şi creeriĭ asimilează materiĭ din sângele arterial, ear materiile usate parte sunt eliminate, parte intră în circulaţiune şi, trecînd prin inimă şi prin plămînĭ, devin ear asimilabile. Circulaţiunea în genere, decĭ bătăile inimiĭ, respiraţiunea şi pulsaţiunile se urmează cu maĭ multă energie decât de obiceiŭ. Aerul trebue decĭ să fie curat şi temperatura potolită, pentru-ca această lucrare să se poată urma în condiţiunĭ priincioase.

Cu cât suntem maĭ sănĕtoşi şi maĭ obosiţi, cu astât somnul e maĭ adînc; şi cu cît maĭ adînc e somnul, cu atît maĭ energică e lucrarea de restauraţiune. Ast-fel un somn bun nu numaĭ fortifică organismul, ci poate tot-odată să curme boale.

Moleşirea, încordările abusive orĭ trebuinţele excesive alungă somnul întocmaĭ ca durerea, boala orĭ excitantele.

www.dacoromanica.ro

In somn funcţionarea energică a organelor de nutriţiune, anomaliĭ ivite'n organism orĭ înrîuririle lumiĭ de din afară produc în nervĭ perturbaţiunĭ, din care resultă în creerĭ sensaţiuneĭ ilusionare: aceste sunt visul, de care adese-orĭ ne aducem aminte după-ce ne deşteptăm.

E învederat, că omul sănĕtos şi cu inima curată are visurĭ dulcĭ într'un somn uşor, pe când cel bolnav şi cu inimă neagră se sbate'n culcuş muncit de visurĭ urîte.

Aşa, ḑice Hamlet al luĭ Shackespeare, are să se sbată după moarte şi omul, care-şi petrece viaţa în rĕutăţĭ.

www.dacoromanica.ro

Noțiuni de psichologie

Începătura a toată viața e taină nestrăbătută de mintea omenească; deși știm deci, că perturbațiuni produse în creeri sunt cea mai apropiată causă a sensațiunilor, nu putem să înțelegem, cum din aceste sensațiuni se face trecerea la stările sufletești, care n'au în ele nimic material.

Lumina, de exemplu, sunt vibrațiuni eterice, care, pornite fie din soare, fie din vre-un alt focar, se propagă prin aier până la ochii noștri, străbat prin lentilă și ajung la retină, unde produc o perturbațiune nervoasă, care se propagă de a lungul nervilor optici până în creeri. Fie această perturbațiune tot numai o vibrațiune ori fie o modificare chimică în structura celulelor din nervi, ea consistă într'un neastêmpĕr; noi însă nu vedem neastêmpĕr, ci repaos; sensațiunea lumineĭ e senină, liniștită și mai presus de toate plăcută.

Acea-și sensațiune senină, liniștită și mai presus de toate plăcută se produce și fără-ca perturbațiunea să fie produsă de vibrațiuni străbătute prin lentilă. E destul ca în nervii optici să se ivească o

www.dacoromanica.ro

perturbaţiune, pentru-ca sensaţiunea să se producă: întocmaĭ ca şi când perturbaţiunea ar fi efectul unei cause externe. Ba perturbaţiuni ivite în creerĭ se propagă prin retroacţiune spre retină, unde se produc imagini, pe care le aruncă ca ilusiuni optice în spaţiu.

E decĭ învederat, că sensaţiunea atîrnă de structura ochiuluĭ şi a nervilor opticĭ şi că cu totul alt-fel am vedé, dacă alţiĭ ni-ar fi ochiĭ şi alţiĭ nervii opticĭ: ceea ce noĭ vedem nu e nicĭ ceea ce este, nicĭ ceea ce se petrece, ci numaĭ diferenţa ivită în starea creerilor noştri, deosebirea dintre cum era şi cum este starea această.

Maĭ învederat încă iese la iveală acest adevĕr în sensaţiunile olfactice.

Polenul sburat din trandafir străbate la unul din receptoriĭ olfactiĭ din nasul meŭ, intră în combinaţiune chimică cu sucul din receptor şi în urma acesteĭ combinaţiuni se produce în nervii olfactiĭ perturbaţiunea, care, străbătută în creerĭ, dă sensaţiunea mirosuluĭ dulce, senin şi plăcut. Ce are a face acest miros cu fermentaţiunea chimică? ce maĭ ales cu trandafirul? E învederat, că trandafirul nu are, ci poate numaĭ să producă miros, dacă e un receptor, un nerv şi un creer, prin care se produce mirosul.

Acesta e caracterul tuturor sensaţiunilor, şi zadarnice aŭ să rĕmâie tot-d'auna încercările de a explica firea adevĕrată a sensaţiunilor din perturbaţiunile ivite în starea nervilor. Cu atît maĭ puţin

www.dacoromanica.ro

putem să ne explicăm din perturbaţiunile aceste cele-l'alte stări sufleteşti.

Nici că avem însă nevoie de această explicaţiune, pentru-ca să ne dumirim asupra vieţii sufleteşti — aşa cum o ştim.

Viaţa mea sufletească sunt toate stările mele sufleteşti, adecă tot ceea ce sunt, gândesc şi vreaŭ. Sufletul meŭ e ceea ce simte gîndeşte şi voieşte în mine, deci causa stărilor mele sufleteşti. Eŭ nu cunosc şi nici că pot cunoaşte această causă decât din efectele ei — aşa cum ele mi se manifestă.

O fi ori n'o fi suflet şi, dacă este, ori-şi-cum ar fi el, pentru mine e aşa cum îl ştiŭ din propria mea viaţă sufletească.

Obiectul psihologiei nu e deci sufletul, ci totalitatea stărilor sufleteşti aşa cum toţi oamenii le aŭ şi le ştiŭ ei înşi-şi prin sine.

Adevĕrurile psihologice sunt neîndoioase, căci nu avem decît să ne dăm în toată liniştea seamă despre ceea ce se petrece în noi, pentru-ca să ne încredinţăm despre ele. Indoială se iveşte numaĭ, dacă nu ne mulţumim a şti, cum se ivesc lucrurile în noi şi afară de noi, ci năsuim a şti, cum ele în adevĕr sunt, ceea ce omeneşte e peste putinţă.

Ştiinţa psihologică e cu desĕvîrşire empirică, adecă mărginită la experienţele, pe care putem să le facem în propriul nostru fel de a vedé lucrurile.

Privite din acest punct de vedere, stările sufleteşti sunt de treĭ feluri: raţionale, emoţionale şi

www.dacoromanica.ro

acte de voinţă, saŭ gândirĭ, simţĕminte şi pornirĭ, minte, inimă şi voinţă.

A. Mintea

Noţiunĭ de logică.

Omul nu poate să aibă doue sensaţiunĭ de acela-şĭ fel de o dată, poate însă să aibă în acela-şĭ timp opt sensaţiunĭ de deosebite felurĭ: una tactilă, alta de greutate, a treia de temperatură, a patra optică, a cincea acustică, a şasea olfactică, a şaptea gustativă şi a opta internă. Despre aceste opt sensaţiunĭ nu poate omul să-şĭ dea seamă decât succesiv, una după alta.

Sensaţiunea, despre care-mi daŭ seamă, e conştientă, ear cele-lalte sunt inconştiente. Ast-fel pot să vĕd orĭ să aud fără-ca să-mi daŭ seamă despre ceea ce am vĕdut orĭ auḑit şi în casul acesta nu ştiŭ ce-am vĕḑut şi nu înţeleg ce am auḑit.

Dându-mĭ seamă despre o sensaţiune, *iau a minte*. Luarea aminte e decĭ presentarea în conştiinţă a uneĭ sensaţiunĭ, şi «*minte*» nu e ceva, ci *cumva*, adecă punerea în şir a sensaţiunilor conştiente.

Sensaţiunea neluată aminte a fost şi nu maĭ este, e ca şi când n'ar fi fost nicĭ o dată; ear sensaţiunea luată aminte este şi rĕmâne, în cât mi-o pot *aḑuce aminte* orĭ-şi-cînd, fără-ca s'o maĭ am, e ca şi cînd ar fi tot-d'auna.

In luarea aminte şi aducerea aminte consistă toată gândirea.

www.dacoromanica.ro

Luînd aminte o sensaţiune, eŭ nu numaĭ am ştiinţă despre ea, dar îmĭ şi aduc tot-odată aminte sensaţiunile de acela-şĭ fel, pe carę le-am avut, prin ceea cè iaŭ aminte în legătură cu tot ceea ce am luat a minte.

Puind ast-fel în legătură ceea ce luăm cu ceea, ce am luat maĭ nainte aminte, ne dăm seamă despre sensaţiune, şi această punere în legătură a tot ceea ce ştim e cea ce numim *conştiinţă*, adecă ştire împreună.

Conştiinţa resultă din constatarea asemĕnărilor şi a deosebirilor, şi această constatare e ceea ce numim judecată saŭ cugetare. Ceea ce luăm aminte este, ear ceea-ce nu luăm aminte nu poate fi element de judecată.

Toată gândirea are deci treĭ fase: luarea aminte. adecă constarea sensaţiuniĭ ivite, — aducerea aminte, adecă constarea sensaţiunilor de acela-şĭ fel luate maĭ de mult aminte — şi cugetarea, adecă constatarea deosebirilor dintre cele de acela-şĭ fel.

Numaĭ după toate treĭ aceste fase gândirea e clară şi sensaţiunea intră în conştiinţă.

I. Luarea aminte

Luăm aminte numaĭ ivirile ce nĭ se arată, ear ivire e o schimbare petrecută în afară de nervĭ, care nĭ se arată producênd în nervĭ o perturbaţiune ce străbate la creerĭ. Schimbărĭ, care se petrec fără ca să producă în nervĭ perturbaţiunĭ ce străbat la creerĭ, rĕmân pentru noĭ ca nefiind petrecute.

www.dacoromanica.ro

Nu dar ceea ce este, nicĭ ceea ce se petrece, ci numaĭ ceea ce ni se iveşte are fiinţă pentru noĭ.

Străbătênd perturbaţiunea la creerĭ, ea produce sensaţiunea, care se impune luării aminte. E peste putinţă să ni se presente o sensaţiune fără ca să ne dăm seamă, unde, care şi cum e causa perturbaţiunii, din care a resultat sensaţiunea. Temelia a toată înţelegerea omenească e causalitatea. Noĭ nu putem gândi, că ce-va poate să fie orĭ să se petreacă fără de causă şi fără ca să aibă efect, şi a înţelege omeneşte va să ḑică a şti legătura dintre causă şi efect.

De oare-ce nerviĭ sunt organe mijlocitoare, noĭ nu căutăm causa perturbaţiunii în eĭ, ci dincolo de capetele lor, în spaţiŭ, fie în trupul nostru, fie împregiurul luĭ.

Orĭ-şi-care ar fi causa aceasta, noĭ nu putem să o cunoaştem decât din efectele eĭ, adecă din felul perturbaţiunilor, pe care le produce în nerviĭ noştri. Ea este pentru noĭ aşa cum ni se iveşte, cum se arată, cum ne pare. Ear aceasta nu atîrnă numaĭ de felul eĭ, ci tot-odată şi de felul nostru de a fi.

Ne putênd noĭ să luăm aminte decât în şir, noĭ nu putem să ne representăm ivirile ce ni s'aŭ presentat decât tot în şir, una după alta, fie-care la rêndul eĭ. Această înşirare e ceea ce înţelegem, când ḑicem timp.

Representarea orĭ-şi-căreĭ iviri se face decĭ în timp, în spaţiŭ, în legătură causală şi conform cu perturbaţiunile produse în nerviĭ noştri.

www.dacoromanica.ro

Un cireş înflorit se află în faţa mea. Raḑele de lumină pornite din soare cad asupra luĭ, se resfrâng de pe el şi străbat la reţina din fundul ochiuluĭ meŭ, unde produc perturbaţiunea ce străbate la creerĭ. Căutând causa acesteĭ perturbaţiunĭ, mĕ întorc pe drumul vibraţiunilor de lumină şi daŭ de copacul frumos, cu frunḑe verḑĭ şi cu florĭ albe.

E lucru învederat, că nu cireşul e ceea ce vĕd: sunt numaĭ raḑele de lumină resfrânte de el, ba e chiar numaĭ perturbaţiunea nervoasă produsă de aceste raḑe. De aceea mi-e destulă perturbaţiunea aceasta, ca să-'l vĕd şi fără ca să fie acolo.

Orĭ-şi-care ar fi însă causa adevĕrată a perturbaţiunilor, cireşul e pentru mine aşa, cum mi se iveşte, decĭ cum el reflectează raḑele de lumină asupra ochilor meĭ, şi fie-care amĕnunt al acesteĭ reflectărĭ e o însuşire a luĭ.

1. Ivirile

Ivirile se impun luărĭĭ aminte în şirul, în care se arată, ear dacă maĭ multe se arată de o dată, se impune luărĭĭ aminte maĭ nainte de toate cea maĭ puternică.

Puterea ivirĭĭ nu atîrnă de la perturbaţiunea produsă în nervĭ, ci de la deosebirea dintre ea şi mediul, în care se arată. Nu înrîurirea, ci diferenţa de înrîurire ne isbeşte. Ast-fel fulgerul înrîureşte ḑiua şi noaptea cu aceea-şĭ putere asupra noastră, noaptea se arată însă cu maĭ multă putere, fiind-că se iveşte

www.dacoromanica.ro

în întunerec. Tot ast-fel morarul doarme foarte liniştit câtă vreme îi umblă moara, dar tresare speriat din somn îndată-ce moara se opreşte.

Mediul e şi el o ivire. Tot-d'auna deci cel puţin doue iviri ni se arată, şi în deosibirea dintre amêndouĕ consistă puterea amêndurora. Ast-fel albul ḑiua se arată cu mai multă putere alăturea cu roşu, şi roşu alăturea cu alb.

Ori-şi-câte ar fi ivirile ce se arată de o dată, ele sunt medîŭ pentru cea mai deosebită dintre ele şi nu pot să fie luate aminte decât în şirul puterii lor.

2. Representaţiunile

De oare-ce noi nu ne putem gândi nimic fără de legătură causală şi afară de timp şi de spaţiu, simţĕmintele noastre, care se ivesc numai în timp, nu ni se presentă ca *ce-va,* ci numa ca *cum-va,* cu un efect infinit al unei cause necunoscute. Veselie şi întristare, plăcere şi durere, or şi nădejde sunt fără de margini şi fără de sfîrşit.

Tot ast-fel sunt trebuinţele noastre toate. Deşi ştim prea bine, că ele aŭ avut un început şi vor avé un sfîrşit, noi le simţim ca fiind fără de margini şi fără de sfîrşit.

Chiar şi durerile aşa numite locale sunt de acela-şi fel şi ceea ce le pune în spaţiŭ sunt numai nervii tactili.

Zăcênd cu ochii închişi, în deplin repaos, omul sănĕtos nu se simte însu-şi pe sine şi nu poate să-

www.dacoromanica.ro

şĭ dee seamă nicĭ despre dimensiunile trupuluĭ sĕŭ, nicĭ despre posiţiunea membrelor sale. Lĭ-e par'că nu are trup. Pentru-ca să se simţă, el trebue să se mişce, ca să se pipăe însu-şĭ pe sine.

Avênd vre-o durere locală, el se simte acolo, unde îĭ este isvorul de dureri şi, pornind de acolo, se orientează. Ceea ce îĭ spune locul, sunt nervii tactilĭ la acel loc perturbaţĭ prin o presiune anormală; durerea însă îĭ este tot infinită.

Acela-şi caracter îl aŭ sensaţiunile muşchiulare şi cele de temperatură. Imĭ mişc braţul şi simţ, că l'am ridicat; ridic ceva şi simţ greutatea; intru de afară în casă şi simţ că e frig orĭ răcoare orĭ cald: am numaĭ un simţĕmênt, care nu e ceva, ci cum-va într'un fel infinit.

Mirosul şi gustul tot ast-fel sunt; ast-fel e sunetul, ba până chiar şi lumina în sine tot ca ce-va fără de margini şi fără de sfîrşit ni se presentă, deşi mirosul şi gustul ca dureri orĭ plăceri locale, ear sunetul şi lumina ca stări în spaţiŭ.

Toate sunt cum-va: ce-va e numaĭ ceea ce pipăim.

De unde această deosebire?

Sunt miĭ de receptorĭ tactilĭ risipiţĭ pe suprafaţa, trupuluĭ, şi când pipăĭ cu degetele, nu am o singură sensaţiune, cĭ multe sensaţiunĭ de acela-şi fel, dar de deosebit grad. Ceea ce mărgineşte simţemêntul sunt diferenţele. De aceea, pipăind, mişc mereŭ degetele, pentru-ca rênduri rênduri să urmeze perturbaţiunile şi să se diferenţieze.

www.dacoromanica.ro

O singură sensaţiune e ce-va ce nu se poate închipui, prin urmare nici representa: cel puţin doue trebue să fie, pentru-ca prin combinarea lor să ne închipuim ce-va.

Curcubeul, deşi numaĭ o ilusiune optică, e ce-va, fiind-că e lumină diferenţiată. Il aruncăm deci în spaţiu, îĭ dăm formă, dimensiunĭ şi însuşirĭ.

Ce sunt aceste însuşirĭ ale luĭ?

Fie-care din ele e un fel de a produce în noĭ sensaţiunĭ diferenţiale.

Tot ast-fel şi însuşirile pipăite.

Pipăind, noĭ diferenţiăm compărând împresiunile, pe care le primim, atât între ele, cât şi cu împresiunĭ de acela-şĭ fel, pe care le-am avut. Ast-fel dăm complexuluĭ de iviri forma, dimensiunea şi poziţiunea în spaţiŭ, precum şi consistenţa materială.

Singură luarea a minte nu poate decĭ să ne dea representaţiunĭ clare. Numaĭ în conştiinţă, din comparaţiunea cu tot ceea ce ştim, resultă representaţiunea. Copilul nu poate să aibă la începutul vieţiĭ decât simţĕminte infinite. Numaĭ încetul cu încetul, avênd acela-şĭ simţĕmênt în maĭ multe rênduri, el se deprinde a deosebĭ însuşirile lucrurilor ca cause ale simţĕmintelor şi începe să cunoască.

II. Aducerea a minte

Intocmaĭ precum ivirea se împune luăriĭ a minte, sensaţiunea luată a minte împune aducerea a minte a sensaţiunilor de acela-şĭ fel.

www.dacoromanica.ro

Două iviri cu desevîrşire identice sunt ce-va ce nu se poate gândi. Pentru-ca să fie două, ele trebue să se deosebească una de alta fie în cea ce priveşte mediul, fie în cea ce priveşte timpul, spaţiul ori causa. Dacă mi se presentă deci în acela-şi timp două iviri de acela-şi fel, e peste putinţă să nu constat, că unul e mediul pentru una şi altul pentru alta, unul pentru una şi altul pentru alta locul în spaţiu.

Tot ast-fel dacă mi se presentă o ivire, pe care am mai luat-o a minte, e peste putinţă să nu constat, că, fiind acea-şi sensaţiunea, altul e timpul, locul în spaţiu şi, poate, mediul.

Ivire, timp, spaţiu si mediu sunt tot atât de strîns legate între ele ca şi causa şi efectul şi nu pot să fie despărţite.

Constatarea acestor legături e ceea ce numim cunoaştere, şi cunoaşterea e temelia aducerii a minte.

Cunosc ceea ce am luat o dată a minte.

Luând a minte ceea ce nu cunosc, sunt uimit şi în uimirea mea trebue neapărat să-mi aduc a minte din cele mie cunoscute ceea-ce se aseamănă cu necunoscutul şi să constat deosebirile dintre cunoscut şi necunoscut. Prin constatarea acestor asemănări şi deosebiri necunoscutul îmi devine cunoscut.

Luând a minte ceea ce îmi este cunoscut, trebue neapărat să-mi aduc a minte cunoştinţa mea cu toate amănuntele ei, deci cu timpul, cu spaţiul şi cu mediul. Fiind însă nedespărţit ceea ce se iveşte în acela-şi timp, în acela-şi spaţiu ori în acela-şi me-

www.dacoromanica.ro

mediu, trębue să-mĭ aduc aminte şi ceea ce maĭ era în acela-şĭ timp, spaţiu şi mediu. Cu cât maĭ des iaŭ decĭ a minte ceea ce cunosc, cu atât maĭ multe sunt legăturile, cu atât maĭ multe asĕmĕnările şi deosebirile, cu atât maĭ bine cunosc.

Numaĭ prin repetiţiune, adecă prin deprindere câştigăm destoinicia de a cunoaşte.

E peste putinţă ca copilul la începutul vieţiĭ luĭ să-şĭ dea seamă despre deosebirile dintre sensaţiunile, pe care le ere. Pentru el toate sunt perturbaţiunĭ de acela-şĭ fel. Sunetele sunt sgomot, şi urechea luĭ trebue să se deprindă cu ele, pentru-ca încetul cu încetul să ajunga a le diferenţia. Numaĭ tărdiŭ ajunge el să asculte şi să-şĭ dea seamă ce fel e sunetul şi de unde vine el. Maĭ puţin încă poate copilul să miroase orĭ să guste şi de tot târdiŭ ajunge să'şi dea seama despre forme şi dimensiunĭ orĭ despre posiţiunea în spaţiŭ.

Efectele de lumină, în şfîrşit, ceĭ maĭ mulţĭ oamenĭ n'ajung viaţa lor toată să le diferenţieze cu destulă precisiune. De foarte multe-orĭ trebue să aĭ acea-şĭ sensaţiune optică, pentru-ca să ajungĭ a o cunoaşte deosebind-o bine de altele.

E însă învederat, că nu pot să-mi represent decât cea-ce cunosc şi că representaţiunea e cu atât maĭ clară, cu cât maĭ deplină e cunoştinţa, pe care numaĭ prin deprindere, aducêndu-mĭ mereŭ a minte, pot să o câştig.

Representaţiunea clară e ceea ce numim imagine.

www.dacoromanica.ro

1. Imaginile

Luând în mâni cele doue poluri ale unei baterii electrice încărcate, simţim aşa numitul curent electric, o sguitură mai mult ori mai puţin puternică. Sguduitura aceasta e efectul produs în organismul nostru de o causă, electricitatea, căreia îi ţicem putere, find-că ni-e cunoscută numai ca causă.

Puterea aceasta, deşi are o fiinţă neîndoioasă, nu putem să ni-o închipuim, dar ni-o gândim representându-ni-o în manifestările ei, şi cu cât mai multe sunt aceste manifestări, cu atât mai clar mi-e gândul.

Gândul acesta nu poate să-l aibă decât acela, care a luat a minte manifestările. Acela, care n'a simţit nici o dată sguduitura produsă de curentul electric, poate să şi-o închipuiască prin comparaţiune cu alte sguduituri, pe care le-a simţit, dar nu poate să şi-o represente. Ba chiar şi cel ce-o simte şi-o representă numai în timpul cât o simte.

Un fel de sguduitură ca cea produsă de curentul electric, dar neasemënat mai mică, e în ultima analisă ori-şi-care sensaţiune. Nici o sensaţiune nu poate deci să fie representată decât în timpul luării aminte.

Fiind sguduitura mare, cum e cea produsă de curentul electric ori cea produsă de o stránutare, ea se diferenţiază în timp şi ni se presentă ca un mai scurt ori mai lung şir de schimbări, deci ca un efect simţit Ast-fel sunt toate sensaţiunile interne, cele olfactice, cele gustative, cele de căldură şi cele

www.dacoromanica.ro

acustice; mirosul florii, dulcele strugurelui ori sunetul clopotului nu sunt însuşiri, ci efecte simţite şi oare-cum întêmplătoare. Nu e nimic mai uşor decât să înţelegi, că nu are floarea mirosul, ci numai însuşirea de a produce mirosul, nu are strugurele dulceaţă, ci numai însuşirea de a produce gustul dulceţii, nu are clopotul sunet, ci numai însuşirea de a produce sunetul.

Dacă sguduitura e mică, ea nu se diferenţiază în timp şi ast-fel ni se presentă ca ceva constant, resistent, cu desĕvîrşire positiv. Ast-fel sunt sensaţiunile de lumină, ale cărora representaţiuni nu sunt simţĕminte, ci imagini. Ceea ce vedem cu ochii şi mai ales ceea ce pipăim cu mâna nu sunt numai efecte întêmplătoare, ci însuşiri constante.

Destoinicia de a produce aceste imagini se câştigă numai prin deprindere.

In ţĕrile de la rĕsărit mulţi oameni aŭ obiceiul de a bea în cafea ori de a fuma haşis, un preparat de flori de cânepă de India, care stimulează nervii la o funcţionare excesivă, dar alt-fel nu bolnăvicioasă, deşi în urma abusului de haşiş nervii se îmbolnăvesc. In urma acestei stimulări bĕutorii de haşiş, fiind sănĕtoşi, aŭ visiuni şi stări sufleteşti delicioase, şi în starea aceasta colorile, adecă efectele de lumină, daŭ sunete, ear sunetele se întrupează. Fiind ridicată la un mai înalt grad vigoarea nervoasă, ei nu numai vĕd, ci tot-odată şi aud vibraţiunile de lumină, nu numai aud ci tot-odată şi pipăie vibraţiunile de sunete.

www.dacoromanica.ro

In acela-şĭ timp cele-lalte sensaţiunĭ iaŭ dimensiunĭ colosale, încât omul mărit în el însu'şĭ îşĭ pare în mijlocul uneĭ lumĭ de proporţiunĭ nemăsurate deopotrivă cu Dumneḑeŭ.

Tot ast-fel deprinderea ridică încetul cu încetul prin o firească desvoltare vigoarea nervoasă şi din caosul de sguduiturĭ omul ajunge să'şĭ represente simţiminte bine distinse şi imaginĭ din ce în ce maĭ clare. Măsurând cu privirea depărtările, distingând forme, dimensiunĭ şi consistenţă materială, noĭ pipăim cu ochiĭ trăgînd conclusiunĭ din efectele de lumină, o distoinicie cîştigată numaĭ încetul cu încetul de ceĭ ce o au.

E învederat că ceĭ ce n'o au nu pot să aibă nicĭ imaginĭ clare; eĭ vĕd ca printr'un vĕl, pe care numaĭ deprinderea poate să'l rumpă. Ast-fel nicĭ mediul nu poate să fie pentru toţĭ oamenii acelaşĭ.

2. Mediul intern

Intocmaĭ precum luarea aminte se întemeiază pe deosebirĭ, aducerea aminte se întemeiază pe asemĕnărĭ.

Iaŭ dintre toate ivirile ce mi-se arată de-odată aminte maĭ întâiŭ pe aceea, care maĭ mult se deosibeşte de mediŭ. Aceasta însă nu e aceia-şĭ pentru toţĭ, fiind-că nu toţĭ vĕd la fel, nu toţĭ au acea-şĭ representaţiune, nu toţĭ aceea-şĭ imagine.

Tot ast-fel luând aminte o ivire, îmĭ-aduc aminte cea maĭ asemĕnată representaţiune din conştiinţa

www.dacoromanica.ro

mea, şi aceasta nu e acea-şi pentru toţi, fiind-că nu toţi vĕd în acelaşi fel.

Numaĭ oamenii, care vĕd la fel, pot să iea aminte şi să-şĭ aducă aminte unul ca altul, decĭ să gândească la fel, şi cu cât maĭ clar vĕd, cu atît maĭ bine iaŭ aminte şi 'mĭ aduc aminte.

Indată ce am luat aminte, ceea ce am luat aminte se presentă în mediul din conştiinţa mea. Acest mediŭ interne cu desĕvêrşire subiectiv şi întâmplător : sunt gândurile mie în acea clipă maĭ apropiate, preocupările mele, dispoziţiunile mele momentane.

Ceea ce nu are legătură cu acest mediŭ, se impune, ce-ĭ drept luăriĭ aminte, dar nu deşteaptă aducerea amime, care e întemeiată pe asemĕnăriĭ. De aceea luarea aminte atîrnă nu numaĭ de la mediul extern, ci tot-odată şi de la cel intern. Dintre maĭ multe iviriĭ ce se arată în acela-şĭ timp iaŭ aminte maĭ întâiŭ pe acea, care se potriveşte cu preocupările mele momentane, caut ceea-ce 'mĭ convine.

Flămândul simte, maĭ pre sus de toate, mirosul de mâncare, ear omul supărat orĭ preocupat de alte gândurĭ nu'şĭ simte foamea.

Dacă preocuparea e constantă, luarea aminte încetează şi se urmează aducerea aminte : suntem perduţi în gândurĭ şi nu ne maĭ dăm seamă despre cele ce se petrec împregiurul nostru.

Această incordare spre a lua aminte cea ce se potriveşte cu mediul intern e atenţiunea.

www.dacoromanica.ro

3. Atenţiunea

Deşi tot atît de organic necesară ca luarea aminte şi aducerea aminte, atenţiunea e forma, în care omul 'şi stăpîneşte gândirea.

E lucru ştiut, că orbii, neputând să aibă sensaţiuni optice, aŭ cele-l'alte sensaţiuni mai clare decât oamenii, care vĕd. De oare-ce nervii optici, ne mai funcţionând, se atrofiază, cei-l'alţi nervi, fiind mai încordaţi, sunt mai bine nutriţi. Cu deosebire desvoltat e la orb auḑul şi pipăitul. Nu ajunge, ce-i drept, nici orbul să audă vibraţiunile de lumină şi să pipăie sunetele, dar sunt mulţi orbi, care pipăie colorile şi toţi sîmt deosebirea între lumină şi întunerec. Această mai mare destoinicie ei o câştigă voind s'o aibă şi încordându-şi mereŭ nervii.

Tot numai ast-fel se câştigă orĭ-şi-ce destoinicie nervoasă în mărginile putinţei fireşti.

Luând aminte ivirea A, mi-se aduce aminte cunoscutul B., care se aseamenă cu A. B stă însă în legătură de aseměnare cu cunoscutul C, ear acesta cu D, care se aseamănă cu E. Ast-fel pot să ajung de la moartea luĭ Iuliu Cesar la un ciorap rupt. Această trecere de la un lucru la altul, numită şi asociaţiune de ideĭ, e ceea ce numim zăpăceală.

Luarea aminte e clară numai dacă nu ne depărtăm de A, câtă vreme nu am constatat toate deosebirile şi aseměnările luĭ cu întregul şir până la X. Ceea ce ne abate de la şir şi ne zăpăceşte

www.dacoromanica.ro

sunt alte iviri, care ni se impun. De aceea zgomotul şi mai ales suferinţele ne zăpăcesc, şi gândirea clară nu poate s'o aibă decât omul sănĕtos în linişte. De aceea se ḑice «*minte sănĕtoasă în trup sănĕtos*» (mens sana în corpore sano). Zadarnice sunt toate încordările pornite din voinţă, dacă dureri şi suferinţe ne abat gândurile şi rump şirul lor.

Noi putem cu toate aceste să ne siluim.

De oare-ce representaţiunea în genere şi imaginea în deosebi se produc cu deplină vigoare numai în timpul luării aminte, ele dispar îndată-ce a încetat luarea aminte şi uşor putem să le scăpăm din vedere. Atîrnă însă de la noi să lungim timpul luării aminte, adecă să fixăm representaţiunea.

Această fixare a representaţiunii e ceea ce numim observaţiune.

Fiindu-ne A mereŭ present în timpul constatării aseměnărilor şi deosebirilor dintre el şi cele-l'alte, noi nu putem să perdem şirul.

Numai acela, care se uită bine şi cu tot dinadinsul, poate să vadă bine, şi numai vĕḑĕnd bine, putem să gândim clar.

Prin observaţiune dar nu numai fortificăm organele şi câştigăm representaţiuni din ce în ce mai clare, ci ne deprindem tot-o-dată a păstra şirul, adecă câştigăm destoinicia atenţiunii.

Un bun observator nu numai îşi reaminteşte prin aducere aminte sensaţiunile, ci le şi reproduce ca representaţiuni mai mult ori mai puţin clare, aude

www.dacoromanica.ro

sunete, care nu vibrează, simte dureri, pe care le gândeşte numai, vede imagini stîrnite din gândul lui.

Această destoinicie de a reproduce e ceea ce numim fantasie.

4. Fantasia

Fantasia e, ca ori-şi-ce destoinicie omenească, înăscută. Ceea ce ni-se dă însă din naştere e numai gradul de predispoziţiune: destoinicia e câştigată prin deprindere, şi toţi oamenii aŭ într'un grad oare-care toate predispoziţiunile, toţi pot să ajungă prin deprindere la destoinicii mai mari ori mai mici.

Ast-fel şi destoinicia de a reproduce representaţiuni ori-şi-care om poate să şi-o desvolte prin observaţiune continuată dinadins.

Fantasia e ceea ce dă gândirii claritatea şi întregei vieţi sufleteşti farmecul.

III. Cugetarea

Cugetarea e presentarea în conştiinţă a resultatelor gândirii.

Resultând atât luarea, cât şi aducerea aminte cu necesitate organică din asemănări şi deosebiri, gândirea în sine se petrece înconşcient întocmai ca nutriţiunea, şi nu tot-deauna ne dăm seamă despre ceea ce se gândeşte 'n capul nostru.

Sunt multe boalele şi multe stările sufleteşti, în

www.dacoromanica.ro

care gândirea e mai mult ori mai puțin inconștientă; foarte adese-ori, perduți în gânduri, nu ne dăm seamă despre ceea ce gândim; nu o dată șirul gândurilor, cu care adormim, se urmează în vis cu deplină claritate. Ast-fel adese ori suntem uimiți de adevărurile, pe care le constatăm ca resultate ale propriei noastre gândiri.

Resultatul neașteptat și ast-fel uimitor al gândirii e cea ce numim inspirațiune, o convingere ivită ca din senin, fără ca să ne putem da seamă, cum am ajuns la ea.

Uimirea aceasta ne umple de neliniște și ne face să ne întoarcem în napoi în șirul gândirii noastre, ca să ne dumirim și să înțelegem, adecă să aflăm legătura causală.

Acea neliniște ne cuprinde tot-dauna, cand nu suntem dumiriți asupra causei, pentru care ce-va e, precum este, adecă cunoaștem, dar nu înțelegem.

Singură nedumirirea e ceea ce ne face să cugetăm, și întocmai precum gândirea pornește din afară, de la ivirea luată a minte, cugetarea pornește de din lăuntru, de la nedumirirea produsă de neînțelegere. Numai omul nedumirit își dă seamă despre ceea ce ia ori își aduce aminte, ba el caută din adins atât în sine însu-și, cât și afară de sine ceea ce poate să-l dumirească.

Cugetarea nu e dar numai conștientă, ci tot-odată și condusă de cugetător el însu-și în vederea unui scop.

Ea are trei forme: analisa, sintesa și raționamentul.

www.dacoromanica.ro

1. Analisa

Dându-ne seamă despre ceea ce luăm a minte, noĭ ne representăm una câte una sensaţiunile, pe care le avem. Fie aceste representaţiuni imagini orĭ simţêminte numaĭ, ele ni se presentă ca însuşirĭ, care, fiind legate 'n timp, în spaţiŭ, ca mediu şi în mod causal, sunt nedespărţite.

Această constatare a însuşirilor împreunate la un loc e ceea ce numim examinare în deosebire de simpla luare a minte.

Făcând examinarea, noĭ nu ne mulţumim a constata, *cum* e lucrul examinat, ci stăruim tot-odată şi asupra causeĭ şi căutăm a ne dumiri, *de ce* este el precum e.

Legătura causală e firea lucruluĭ, pe care nu putem să ni-o representăm, ci numaĭ s'o ştim şi s'o înţelegem tot ca însuşirĭ.

Resultatul examinăriĭ e tot ceea ce ne representăm şi tot ceea ce înţelegem. Representaţiunea se perde în dată ce ivirea nu maĭ e presentă; rĕmân însĕ însuşirile gândite la un loc.

Aceste însuşirĭ gândite la un loc sunt gândul saŭ *idea*, care e *intuitivă*, adecă un fel de a vedé, dacă însuşirile sunt representabile, orĭ *raţională*, adecă un fel de a înţelege, dacă însuşirile sunt inteligibile numaĭ.

Fiind resultate ale examinăriĭ făcute asupra ivirilor, ideile sunt *empirice*.

www.dacoromanica.ro

Fiind însuşirĭ combinate voluntar, ideile sunt *derivate* şi se numesc şi *plăzmuirĭ* saŭ *idealurĭ*.

Ideĭ, care nu sunt nicĭ empirice, nicĭ derivate, ci înăscute, decĭ pe care le-am fi avênd prin chiar firea noastră, maĭ nainte de orĭ-şi-ce luare aminte, se numesc *a „priori"*. După părerile aḑi admise asemenea ideĭ nu există.

Aducerea a minte nu se face în representaţiunĭ, ci în ideĭ, şi cu cât examinarea e făcută maĭ în amânunte, cu atât idea e maĭ clară şi maĭ exactă.

Cu desevîrşire clară şi exactă e idea representabilă în părţile eĭ intuitive şi executabilă în părţile eĭ înteligibile.

Fiind însuşirĭ gândite la un loc, ideile pot să fie asĕmĕnate, nu însă identice: fie-care idee este ea singură, deosebită de orĭ-şi care alta.

Constatarea însuşirilor gândite în o idee se numeşte analisă în deosebire de examinare.

Resultatul analiseĭ sunt adevĕrurĭ analitice saŭ concrete fie întŭitive, fie raţionale.

Adevĕrurile concrete resultate din analisa uneĭ ideĭ empirice sunt şi ele empirice şi neîndoióse în înţelesul, că aşa vedem orĭ înţelegem noĭ oamenĭĭ.

Adevĕrurile concrete resultate din analisa uneĭ ideĭ derivate sunt hipoticate, adecă neîndoiase numai fiind admisă ideea.

Lipsa de îndoială e ceea ce numim *convingere*.

www.dacoromanica.ro

2. Sintesă

De oare-ce noĭ nu ne putem gândi douĕ iviri, care nu se deosebesc una de alta, o sensaţiune rĕmâne acea-şĭ sensaţiune şi produce acea-şĭ representaţiune, e decĭ în gândul nostru acela-şĭ un şi singur lucru orĭ şi de câte orĭ şi 'n orĭ şi ce împregiurărĭ s'ar ivi. Albul rămâne alb, acela-şĭ lucru, orĭ-şi când, orĭ-şi unde şi din orĭ-şi-ce causă s'ar ivi el.

Urmărind decĭ cu atenţiune asemĕnările, pe care se întemeiază aducerea a minte, noĭ constatăm, că ideile, în care se reiveşte acea-şĭ însuşire orĭ acela-şi grup de însuşirĭ, se pun alăturea şi se înşiruiesc.

Această înşuşire a ideilor e cea ce numim sintesă saŭ punere împreună.

Pentru-ca să facem sintesa, trebue să ne gândim însuşirea comună orĭ grupul de însuşirĭ comune la o parte, ca un lucru de sine, asupra căruia ne îndreptăm toată atenţiunea şi pe care îl căutăm pretutindenĭ. Ast-fel, pentru-ca să pot înşira lucrurile albe, trebue să-mĭ gândesc albul de sine şi să trec cu vederea cele altĕ însuşirĭ, cu care el este împreunat în deosebitele ideĭ.

Această gândire de sine a uneĭ însuşirĭ şi trecerea cu vedere a acelora-lalte, cu care ea este împreunată, e ceea ce numim *abstracţiune*.

Prin destoinicia de a face abstracţiune veḑênd numaĭ ceea ce el voieşte să vadă se deosebeşte omul de cele-lalte fiinţe veţuitoare, care iaŭ şi îşĭ

www.dacoromanica.ro

aduc aminte, ba pot să aibă chiar şi ideĭ, dar sunt incapabile de abstracţiune.

Resultatul abstracţiuniĭ e *noţiunea.*

Urmărind asĕmĕnările, care consistă în însuşirĭ comune, noĭ considerăm fie-care însuşire drept un sămn de recunoaştere, adecă o *notă* : noţiunea e nota orĭ grupul de note ce se reiveşte 'ntr'un întreg şir de ideĭ orĭ de alte noţiunĭ.

Nota este orĭ notele sunt *conţinutul* noţiuniĭ, ear ideile orĭ noţiunile, în care se reiveşte noţiunea ca notă, sunt *sfera* eĭ.

Pe când dar idea, concretă, are numaĭ conţinut, noţiunea, abstractă, are şi sferă şi ast-fel analisa noţiuniĭ ne dă adevĕrurĭ, ce-i drept tot analitice, dar *nu concrete, ci generale,* fiind-că insuşirea se constată pentru întreaga sferă.

In tocmaĭ precum aducerea a minte se face în ideĭ, naţionamentul se face în noţiunĭ

Ivirea produce perturbaţiunea ; pertŭrbaţiunea produce diferenţa; diferenţa produce sensaţiunea ; sensaţiunea produce representaţiunea ; din representáţiune resultă idea ; din ideĭ resultă prin abstracţiune făcută 'n sintesă noţiunea: noţiunile sunt deci cel din urmă resultat al gândirĭĭ conştiente.

3. Raţionamentul

A raţiona va să ḑică a deriva adevărurĭ, despre care nicĭ prin analisă, nicĭ prin sintesă nu putem să ne încredinţăm.

www.dacoromanica.ro

Fiind, de exemplu, pământul cu mult mai mare decât ca noi să-l putem cuprinde cu vederea, e peste putinţă să ne încredinţăm prin luare a minte, care e forma luĭ. Idea empirică, pe care putem s'o avem despre pământ, e deci în mod fatal neclară şi vagă. Ştiind însă, că corpurile cereşti mai depărtate, pe care le putem vedé, toate sunt rotunde, presupunem, că pământul e şi el rotund. Această presupunere devine un adevĕr neîndoios, adecă o convingere, dacă ne dăm seamă, că umbra ori-şi căruĭ corp are forma corpuluĭ şi ca umbra pământuluĭ e rotundă în timpul eclipseĭ de lună. Constatăm deci, că pământul e rotund.

Această constatare e un adevĕr concret, dar nu analitic, nicĭ intuitiv. El se numeşte *sintetic*, fiindcă prin el idea se complectează prin o nouă însuşire, care mai nainte nu era gândită 'n ea.

Adevĕrurile raţionale toate sunt sintetice.

Fiind aceste adevĕruri derivate, ele sunt îndoioase în gradul, în care adevĕrurile, din care se derivă, sunt ori nu îndoioase.

Adevĕrul, în genere, e fie categoric, fie hipotetic.

Categoric e adevĕrul, dacă el e atât de neîndoios, încât nicĭ că ne putem gândi ce-va deosebit de el.

Ast-fel sunt adevĕrurile «Gâsca nu e curcă»,—«Ierĭ a fost», — «Doĭ şi cu doi fac patru» orĭ «Unghiul are două laturĭ.»

Adevĕrurile categorice, constatărĭ—nu de însuşirĭ, ci de raporturĭ, sunt toate formale şi se derivă din

www.dacoromanica.ro

câte-va, puţine, care sunt temeliile feluluĭ de a gândi al omuluĭ. Ele sunt maĭ presus de toată îndoiala, fiind-că noĭ înşi-ne am stabilit raporturile, pe care le constatăm prin ele.

E învederat, că nu e gâsca curcă, fiind-că n'ar fi curcă, dac'ar fi gâscă curca, ci ar fi numaĭ gâscă: noĭ înşi-ne am deosebit gâscă de curcă, şi nu maĭ e cu putinţă să le gândim ca fiind acela-şĭ lucru.

Tot ast-fel e învederat, că «*Ierĭ a fost*», fiind-că dacă nu ar fi fost, nu ar fi ierĭ. Timpul în sine nu e nimic, şi noĭ înşi-ne am stabilit, că ḑiua, care a trecut, este «ierĭ».

Tocmaĭ de aceea toate adevĕrurile analitice sunt categorice, fie noţiune, fie idee ceea-ce analisăm. E învederat, că orĭ-şi-care mamifer are sânge cald, fiind-că noĭ înşi-ne am stabilit, că mamifer e un animal cu sânge cald.

Hipotetic e adevĕrul, dacă el e îndoios, iar îndoioase numaĭ adevĕrurile sintetice pot să fie.

Adevĕrul empric, fie el întuitiv orĭ nu, e categoric.

Nu e, ce-ĭ drept, adevĕrat, că zăpada este ea însă-şĭ prin sine albă. Nicĭ nu aceasta o afirm însă, când spun, că e albă zăpada.

a) **Inducţiunea**

Inducţiunea e generalisarea unuĭ adevĕr concret în virtutea principiuluĭ categoric, că douĕ lucruri,

www.dacoromanica.ro

care nu se deosebesc unul de altul, sunt acela-şĭ lucru.

De oare-ce omul numaĭ încetul cu încetul se deprinde a distinge şi a constata deosebirile, el vede maĭ ales aseměnările, care se impun. Cu cât maĭ puţin suntem deprinşĭ a cugeta, cu atât maĭ hotărîtă e în noĭ tendenţa de a lua lucruri, care se aseamănă, drept lucruri întru toate de o potrivă, adecă drept acela-şĭ lucru. Fără ca să ne dăm seamă, atribuim lucrului necunoscut toate însuşirile unuĭ lucru cunoscut, cu care el se aseamănă.

Ast-fel nu numaĭ copiiĭ, ci şi ceĭ maĭ mulţĭ dintre oamenĭĭ vîrstnicĭ, veḑênd, că balena seamănă cu peştele, iaŭ balena drept peşte, adecă *înduc* balena în sfera noţiunii peşte. Ear dacă peşte e balena, nu maĭ încape nicĭ o îndoială, că ea are toate însuşirile gândite ca note în conţinutul noţiunii peşte.

Tot ast-fel copilul, care cunoaşte un câne cu urechile tăiate, le taie tuturor cânilor urechile, şi dă mielu‚elului carne, pentru că a vĕḑut pisica fugind cu o bucată de carne.

Inducţiunea ne duce foarte adese-orĭ la eroare şi chiar ducându-ne la adevĕr, acesta e hipotetic.

Dacă la adevĕr ne duce, înducţiunea e un început de sintesă şi îndoiala numaĭ prin continuarea sintesĕĭ poate să fie scăḑută şi numaĭ prin o sintesă complectă poate să fie înlăturată.

Un corb negru mĕ face să presupun, că toţĭ corbiĭ sunt negri şi cu cât maĭ mulţĭ corbĭ negri vĕd, cu atât maĭ puţin mĕ îndoiesc, ca în adevĕr negri sunt

www.dacoromanica.ro

toţi corbii; îndoiala n'ar puté însă să fie înlăturată decât după ce a-şi fi vĕḑut toţi corbii şi m'aşi fi încredinţat, că nu e între eï nicï unul, care nu e negru.

b) Deducţiunea

Deducţiune e derivarea unuï adevĕr concret dintr' unul general tot în vîrtutea principiuluï, că douĕ lucruri, care nu se deosebesc unul de altul, sunt acela-şi lucru.

Nu cunosc, de exemplu, balena, dar ştiŭ, că ea e mamifer şi că mamiferele sunt animale cu sânge cald, care nasc puiï viï. Sunt decï convins, că şi balena are sânge cald şi naşte puiï viï.

Nu ştiŭ însă, că balena e mamifer, ci presupun, că ea e peşte, fiind-că seamĕnă ca peştiï. Sunt decï convins, că ea are, ca toţi peştiï, sânge rece şi icre.

Amĕndouĕ aceste convingerï, numite *conclusiunï*, sunt categorice, cu toate că una din ele e greşită. Greşeala nu e însă în deducţiune, ci în inducţiune.

Deşi dar conclusiunile toate sunt categorice, ele pot să fie greşite şi greşite sunt totdeauna, când sunt trase dintr'un adevĕr general greşit. Ast-fel prin deducţiune putem să ajungem a ne înşela noï înşi-ne pe noï trăgând conclusiunï categorice din presupunerï îndoioase şi convingându-ne despre lucruri neadevĕrate

Maï nainte decï de a trage o conclusiune, trebue să ne dăm bine seamă despre adevĕrurile generale, numite *premise*, din care o derivăm. Ear pentru-ca

www.dacoromanica.ro

să o facem aceasta, trebue să ne întoarcem înapoĭ în tot şirul gândiriĭ noastre peste inducţiune şi sintesă la analisă şi la examinarea făcută în clipa luăriĭ aminte. Toată cugetarea atîrnă de la atenţiunea, cu care observăm lucrurile, de la deprinderea de a distinge: acela, care distinge bine, are ideĭ clare şi exacte, analisă desluşită, sintesă sigură şi, ca resultat definitiv, judecată dreaptă şi minte liniştită.

B. Inima

Noţiuni de estetică

Gândul în sine e senin şi liniştit şi mintea e ca picătura de rouă, care stă nealterată oglindind unul câte unul lucrurile ce se'nşiră în faţa eĭ. Pot gândurile se producă în trecerea lor plăceriĭ orĭ dureriĭ, să ne încânte orĭ să ne muncească, dar acest efect al lor nu în minte se produce: veselie şi întristare, bucurie şi mâhnire, încântare şi groază, întregul sbucĭum al vieţiĭ noastre e inimă.

Aŭ rĕmas zadarnice încercările de a desluşi trecerea de la stările materiale la gândul omenesc: încercarea de a desluşi trecerea la simţĕmêntul omenesc nicĭ că s'a încumĕtat nimenĭ s'o facă. Nu ştim şi nicĭ că ni-e dat a şti ce sunt efectele pasionale şi emoţionale ale vieţiĭ şi cum se produc ele. Ştiind numaĭ cum le simţim, toată ştiinţa noastră despre ele se mărgineşte la analisarea şi împărţirea lor şi la constatarea importanţeĭ fie-căruia din ele pentru viaţă.

www.dacoromanica.ro

Lipsa de orĭ-şi-ce simţĕmênt e apatie orĭ indiferenţă, adecă nicĭ o plăcere, nicĭ o durere şi nicĭ un îndemn. Lipsa aceasta se presentă în conştiinţa noastră ca *urît*, cea mai nesuferită stare sufletească, un gol sufletesc, care la început ne apasă, apoĭ ne umple de nelinişte şi în cele din urmă ne îngrozeşte. Trăim, dar nicĭ lumea ce ne încungiură, nicĭ mersul propriei noastre vieţĭ, nicĭ gândurile ce se înşiră în mintea noastră nu produc vre-un efect în inima noastră.

Simţĕmêntul e diferenţa ivită în acest gol sufletesc şi efectul pasional al eĭ.

In orĭ-şi-care simţĕmênt putem să deosebim două elemente: unul *pasional* şi altul *emoţional*.

Elementul pasional e plăcerea orĭ durerea, pe care o simţim. In virtutea luĭ deosebim ceea ce e bun orĭ frumos de ceea ce e rĕŭ orĭ urît.

Elementul emoţional e îndemnul, de care suntem coprinşĭ, fie o dorinţă, fie o repulsiune.

Aceste două elemente sunt tot atât de nedespărţite ca electricitatea positivă şi cea negativă, şi întocmaĭ precum curentul electric se produce prin combinarea celor două tensiunĭ, simţĕmêntul consistă în combinarea elementuluĭ pasiv cu cel activ.

Simţĕmêntul curat e numaĭ elementul pasiv, plăcerea orĭ durerea; elementul activ stă faţă cu simţĕmêntul curat în raport de causă şi efect întocmaĭ ca cele două poluri ale magnetuluĭ.

Mĕ aflu, de exemplu, în întunerec. De oare-ce lumina e isvorul a toată viaţa, întunecimea mi-e

www.dacoromanica.ro

rea, urîtă şi dureroasă, decî repulsivă, ear lumina bună, frumoasă şi plăcută, decî dorită. Durerea şi repulsiunea, la început micî, cresc de o potriva, şi nu numaî durerea e causa repulsiunii, ci tot-o-dată şi repulsiunea e causa durerii.

Acela-şî raport de reciprocitate există între repulsiunea de întuneric şi dorinţa de lumină: amêndouĕ cresc de o potrivă, şi scad împreună după-ce am plăcerea de a vedé lumina, ear când ele încetează, nu maî simt nicî plăcerea, de şi am parte de efectele bine-făcătoare ale luminii.

In virtutea acesteî legăturî simţĕmintele se reduc la douĕ stărî fundamentale, iubire şi ură, şi orî-şicare simţĕmênt e în ultima analisă fie iubire, fie ură.

In iubire plăcerea şi dorinţa, ear în ură durerea şi repulsiunea sunt împreunate întocmaî ca poliî în magnet.

Deşi simţĕminte opuse, iubirea şi ura sunt douĕ feţe ale aceluia-şî simţĕmênt şi nu pot să fie despărţite. Acela, care iubeşte binele şi frumosul, ureşte rĕul şi urîtul, şi ura e mĕsura iubiriî întocmaî ca umbra mĕsura luminii.

Obiectul esteticeî e numaî elementul pasional, durerea orî plăcerea, simţĕmêntul curat; elementul emoţional şi activ, repulsiunea orî dorinţa, e obiect al eticeî. Un simţĕmênt e decî cu atât maî estetic, cu cât el e maî curat.

Iubirea curată, numită şi platonică, cum o înţeleg şi Brahmaniî, e numaî plăcerea de a privî binele şi frumosul fără de nicî o dorire, o adêncă şi se-

www.dacoromanica.ro

nină mulţumire, din care nu urmează nimic mai departe.

Tot ast-fel ura curată e numai durere fără de nici o repulsiune, o adêncă, dar liniştită suferinţă.

Privite din acest punct de vedere, simţĕmintele sunt de două feluri: *inferioare*, în care covîrşeşte elementul activ, şi *superioare*, în care covîrşeşte elementul passiv.

I. Simţĕmintele inferioare

Sĕmênţa căḑută pe pămênt trage umeḑeală şi se umflă, germenul din ea încolţeşte, îşi înfige rădĕcinile în pămênt şi rĕsare la aĭer şi la lumină ca ĭarbă plăpândă, care ia hrană din aĭer şi din pămênt, prinde putere, înfloreşte şi rodeşte alte seminţe, pentru-ca soiul să se întindă şi să cuprindă încetul cu încetul toată faţa pămêntuluĭ. — In ghindă nu e numaĭ ştejarul, ci întregul codru.

Această pornire de a fi, de a se perpetua şi de a cuprinde totul e maĭ naĭnte de toată viaţa, *a priori*, în orĭ-şi-care fiinţă organică, decĭ nu un resultat al vieţiĭ, ci causa începătoare a vieţuirĭĭ. Din ea purcede vieţuirea a toate, şi în fie-care clipă omul e ispitit a presupune, că ea a determinat şi determină întregul fel de a fi al fiinţelor organice şi fie-care fiinţă s'a organisat aşa, cum în împregĭurările date maĭ bine poate să fie, să se perpetueze şi să se cuprindă totul.

Sîmţĕmintele inferioare sunt manifestărĭ ale acesteĭ porniri universale.

www.dacoromanica.ro

In conştiinţa omuluĭ pornirea aceasta se presentă ca efect al vieţiĭ, un vecĭnic neastêmpĕr, amestec de dorinţe şi de repulsiunĭ, de durerĭ şi de plăcerĭ, căruia prin raţionament îĭ ḑicem *simţĕmênt de conservare.*

Fiind maĭ nainte de viaţă, pornirea în sine e numaĭ îndemn curat, numaĭ emoţiune şi nu se raportă la individul, care încă nu este, ci la viaţă în genere. Ea e decĭ etică şi numaĭ în conştiinţa omuluĭ ia un caracter pasional şi ast-fel individual ca *iubirea de sine.*

De aceea în sufletul orĭ-şi-căruĭ om iubirea de sine se cumpăneşte cu *iubirea a toate* saŭ *compătimirea.*

Manifestaţiune a tendenţeĭ de a fi, această iubire firească e *activă,* cum o înţeleg creştiniĭ şi budhiştiĭ, adecă nu numaĭ mulţumire de bine, ci tot-o-dată şi îndemn de a face binele, nu numaĭ suferinţă de rĕŭ, ci tot-o-dată şi îndemn de a înlătura rĕul.

Prin acest caracter activ al eĭ iubirea firească poate să devie un isvor de durerĭ, căcĭ durere e orĭ-şi-care dorinţă neîmplinită, şi multă iubire sunt multe dorinţe.

Tot ast-fel ura poate să devie isvor de mulţumirĭ, căcĭ mulţumire e satisfacerea orĭ-şi-căreĭ repulsiunĭ, şi multă ură sunt multe repulsiunĭ.

Suferind ast-fel din iubire şi bucurându-se din ură, omul se desbracă încetul cu încetul de firea luĭ şi ajunge în cele din urmă să rĕspingă binele şi să dorească rĕul.

www.dacoromanica.ro

Iubirea platonică ea singură e statornică şi nealterată, şi cu cât mai activă e iubirea, cu atât mai mult ea sbuciumă.

Acesta e punctul de vedere estetic, din care privim sîmţămintele, când punem compătimirea ca iubire mai passivă, mai presus de egoismul, care e cea mai activă iubire.

Avem să ne iubim, înainte de toate, noi înşi-ne pe noi, dar această iubire singură e sbuciumare, şi dacă e vorba să avem şi clipe de o mai senină mulţumire, trebue să mai iubim şi alt ce-va.

1. Egoismul

Egoism e purtarea de grijă a omului pentru mulţumirea trebuinţelor sale.

Nu sunt deci egoism nici trebuinţele ele însele, nici plăcerile resultate din mulţumirea lor, şi nu acela e egoist, care e flămând şi mănâncă cu mare poftă, ci acela, care-şi trage pânea de la gură, ca să-şi facă nume împărţind-o între săraci.

Ne fiind mulţumire, ci continuă purtare de grije pentru asigurarea mulţumirilor, egoismul e o continuă nelinişte sufletească, un simţământ cu atât mai activ şi mai dureros, cu cât mai multe şi mai mari sunt trebuinţele.

Trebuinţa ea însă-şi, ivită ca plăcere, devine în curênd durere, dar o durere, care se perde'n plăcerea mulţumirii. Grija pentru mulţumirea ei în viitor e statornică în sufletul nostru şi ne împintenează la lucru.

www.dacoromanica.ro

Pus în faţa nenumăratelor greutăţi ce i se ivesc în cale, omul se simte slab şi nemernic şi simţământul de *umilinţă* îl cuprinde.

Văzând pretutindeni primejdii, el se teme şi *frica*, *spaima*, *groaza*, *desnădăjduirea* îi muncesc sufletul.

Luptând mereu, el se 'ndărătniceşte şi *mânia* în deosebitele ei forme îl stăpâneşte.

Din toate aceste urîte stări sufleteşti nu-l scapă decât *credinţa*, care-i dă *nădejdea* şi simţământul de *bărbăţie*.

Numai credinţa şi nădejdea îl îmbărbătează pe om, ca să meargă cu inima uşoară înainte.

Umilinţa, frica, spaima, groaza, desnădăjduirea şi mânia sunt faţa dureroasă, ear credinţa, nădejdea şi bărbăţia faţa plăcută a egoismului; în amândouă feţele însă egoismul e neastâmpăr, şi liniştea nu şi-o dobândeşte omul decât în clipa, când se simte *asigurat*. Acest simţământ de siguranţă e mulţumirea egoismului, prin care egoismul se consumă întocmai ca foamea prin mâncare.

Trebuinţele omeneşti însă cresc şi se sporesc deo potrivă cu putinţa de a le mulţumi; de aceea nu e dăinuitoare nici mulţumirea egoismului. Simţământul de siguranţă, scăzând, ear dă loc temerii, şi crescând, devine simţământ de *dignitate*, de *mândrie*, de *îmgâmfare*.

Liniştea dar omul nu poate s'o dobândească decât prin înfrânare de sine. Acela, care vrea să-şi mulţumească toate trebuinţele, nu scapă nici o dată de

www.dacoromanica.ro

sbuciumare, şi nu e cu putinţă, ca un om s'o voiască aceasta: întrebarea e numaĭ, care sunt trebuţele, pe care ţinem ale mulţumi.

Egoism în înţelesul comun e purtarea de grijă pentru mulţumirea trebuinţelor isvorîte din iubirea de sine.

Acest egoism are, după felul trebuinţelor, patru forme: egoism material, amor propriu, vanitate şi ambiţiune.

a) *Egoismul material* e purtare de grijă pentru mulţumirea trebuinţelor trupeştĭ, decĭ pentru sănătate, pentru hrană, îmbrăcăminte, adăpost, pentru ceea ce ne dă tigna traiuluĭ ţilnic. El e cea maĭ inferioară formă a egoismuluĭ.

Frica, spaima, groaza sunt maĭ ales gradè ale grijeĭ pentru sănătatea şi buna stare trupească, ear setea de câştig şi sgârcenia sunt grade ale grijeĭ pentru hrană şi adăpost. Toate aceste simţĕminte-l îndârjesc pe om, îl umplu de mânie şi-l fac îndrăsneţ şi neîndurat.

b) *Amorul propriu* e purtare de grijă pentru mulţumirea de sine însu-şĭ.

Mulţumirea aceasta nu e un resultat al vieţiĭ, ci elementul pasional al simţĕmêntuluĭ, că vieţuim. De oare-ce viaţa e mulţumirea tendenţeĭ de a fi, nu e cu putinţă, ca o fiinţă, care se simte vieţuind, să nu fie mulţumită de sine însa-şĭ. Grija nu e decĭ să câştigăm mulţumirea aceasta, care s'a început de-o dată cu viaţa, ci ca nu cum-va s'o perdem. Şi singur omul, care judecă, poate s'o peardă şi

www.dacoromanica.ro

să ajungă a nu mai fi mulţumit cu ceea ce el este. Cu cât dar omul e mai mărginit şi mai puţin în stare de a se judeca însu-şi pe sine, cu atât mai deplină îi este mulţumirea de sine.

Pe omul cu judecată grija aceasta îl face stăruitor şi chibzuit, corect şi iubitor de ordine, conştiincios şi îngăduitor, mereŭ băgător de seamă, ca nu cum-va să fie nevoit a-şi face vre-o mustrare.

Copilul însă orĭ omul mărginit se îndărătniceşte, se'ncăpăţinează şi e cuprins de mânie oarbă, când e nevoit să recunoască, că are vre-un cuvênt de a nu fi mulţumit cu sine însu-şi, că n'are dreptate, c'a greşit, că e mai prejos de alţiĭ.

Simţĕmêntul de emulaţiune şi de rivalitate, jalusia şi pisma, mândria şi îmgâmfarea sunt manifestaţiunĭ ale amoruluĭ propriu, ear umilinţa, modestia şi dignitatea sunt mulţumirea luĭ, adecă lipsă de amor propriŭ. Sigur în mulţimea sa de a fi ceea ce este e numaĭ omul umilit în el, modest faţă cu alţiĭ şi plin de dignitate în purtările luĭ chiar şi fiind el singur, căcĭ nu e clipă, în care omul nu se judecă însu-şi pe sine.

c) *Vanitatea* saŭ *deşertăciunea* e purtare de grijă pentru mulţumirea cu propriul fel de a fi.

De oare-ce pentru om orĭ-şi-care lucru e precum el se presentă, decĭ precum pare, vanitatea nu are în vedere firea cea adevĕrată, ci părerea altora despre ea.

Mulţumirea cu propriul fel de a fi e şi ea efect al tendenţeĭ de a fi, şi orĭ-şi-care fiinţă, care se

www.dacoromanica.ro

simte, trebue neapărat să fie mulţumită de a fi precum este. Grija de a perde mulţumirea aceasta nu se poate ivi decât în omul pus faţă cu alţi oameni şi ceea ce o produce sunt deosebirile.

Acela, care e mai prejos de mine, mĕ măgulește în amorul meŭ propriu, ear acela, care se şi socoteşte mai prejos de mine, se umileşte şi mĕ face mândru de mine însu-mi.

Mândria aceasta nu poate însă s'o aibă decât omul plin de amor propriu, care se şi simte mai presus. Cel-ce se simte mai prejos se mulţumeşte a păré mai presus. De aceea cu cât omul e mai mărginit, cu atât el e mai îngrijat, ca nu cum-va să şi pară cea ce în adevĕr este, şi vorba e totd'auna în ce te compari şi cu cine. Vanitatea e manifestarea conştiinţei de inferioritate.

Intocmai precum curcanul se umflă'n penele luĭ pentru el foarte frumoase, omul îşi scoate la iveală însuşirile, prin care se socoteşte mai presus, şi acopere pe acele, prin care se socoteşte mai prejos de aceia, cărora li se arată, şi nu părerea luĭ, ci părerea altora îl mulţumeşte. De aceea el nu-şi păstrează firea, ci şi-o preface mereŭ potrivit cu părerile celor ce-i staŭ în faţă şi se simte nenorocit, despreţuit de sine însu-şi, dacă pare cum în adevĕr este, e încântat de sine însu-şi, dacă isbuteşte a fura vederile şi a amăgi pe alţii

d) *Ambiţiunea* e purtare de grijă pentru mulţumirea cu propria desvoltare.

Orĭ-şi-care fiinţă organică se desvoltă potrivit cu împrejurările şi în virtutea tendenţei de a fi, care

www.dacoromanica.ro

e prima împulsiune pentru viaţa eĭ. Peste această tendenţă ea nu poate să treacă în desvoltarea eĭ şi ultima limită a desvoltăriĭ e, unde tendenţa încetează. Fie lungă orĭ scurtă, fie bogată orĭ săracă'n schimbărĭ, viaţa e împlinirea deplină, decĭ o deplină mulţumire, a tendenţeĭ de a fi: prin ea s'a petrecut tot ceea ce în împregiurările date putea să se petreacă. Singur omul poate, raţionând, să stea la îndoială, dacă nu cum-va el ar puté, în împregiurările date, să fie şi maĭ mult decât ceea ce este. Această îndoială-l împinteneză să-şĭ încordeze toate puterile, ca să ajungă extremele limite ale desvoltăriĭ, care în împregiurările date îĭ este cu putinţă. Mulţumit e omul numaĭ când îşĭ ḑice: atât sunt şi maĭ mult nu pot să fiŭ şi nicĭ nu vreaŭ.

Ambiţiunea e cea maĭ înaltă, dar tot-o-dată şi cea maĭ activă formă a egoismuluĭ. Ea se numeşte şi nobilă, fiind-că prin ea omul ajunge la manifestarea prin fapte îndrăsneţe a propriei sale valorĭ; e însă tot-o-dată şi cea maĭ sbuciumătoare şi maĭ neîmpăcată dintre nemulţumirile sufleteştĭ.

2. Compătimirea

Compătimirea e purtare de grijă pentru mulţumirea trebuinţelor altora, o pornire tot atât de firească ca egoismul.

Fiind maĭ nainte de viaţă, pornirea de a fi e pentru înţelegerea omenească, că tot ceea ce nu e empiric, fără de început şi fără de sfîrşit, fără de numĕr şi fară de margine. Intocmaĭ precum timpul

www.dacoromanica.ro

nu are nicĭ început, nicĭ sfîrşit, nu putem să ne închipuim nicĭ începutul şi sfîrşitul pornirii de a fi. Intocmaĭ precum una e electricitatea, deşi fără de număr sunt manifestările eĭ, una e şi pornirea de a fi, deşi nenumărate sunt felurile eĭ de a se manifesta. Orĭ-şi-care ar fi adevĕrul, noĭ cu mintea noastră omenească numaĭ aşa putem să înţelegem lucrurile, dacă presupunem, că una şi acea-şĭ e causa a toată viaţa, una şi acea-şĭ pornirea, care se manifestă în nenumĕratele feluri de a fi.

Această presupunere se concordă şi cu convingerile noastre empirice.

Pornirea de a fi nu se presentă nicĭ în conştiinţa noastră, nicĭ în lumea vie ce ne încungiură ca iubire de sine numaĭ. Pretutindeni dăm de o prevĕdĕtoare purtare de grijă pentru conservarea a toate, eară noĭ înşi-ne nu numaĭ simţim, ci tot-o-dată şi împărtĕşim bucuriĭ şi dureriĭ.

Nu putem în negura vieţiĭ noastre să vedem clar; ni-e însă în clipele maĭ luminoase par'că totul e una şi orĭ-şi-unde se iveşte bucuria orĭ durerea, ea totul îl pătrunde.

Bradul care se înalţă falnic în faţa noastră, nu e în gândul nostru decât o fasă trecătoare în viaţa braduluĭ fără de început, fără de sfîrşit şi fără de număr în fasele luĭ de vieţuire. După înţelegerea noastră el resare şi creşte, pentru-ca să înflorească şi să dee rod. Alt rost nu putem să-ĭ găsim. Şi dacă miĭ de braḑĭ se'nalţă'n faţa noastră, toţĭ sunt acela-şĭ brad, manifestare a aceluia-şĭ fel în pornirea

www.dacoromanica.ro

de a fi, care în fie-care din eĭ este întreagă. De aceea, dacă doĭ sunt prea aproape unul de altul, cel maĭ slab piere şi nu e nicĭ o pagubă, căcĭ rĕmâne cel-l'alt în vigoare cu atât maĭ deplină.

Ast-fel ni se presentă întreaga lume vieţuitoare: individul nu poate să fie înţeles de noĭ alt-fel decât ca fasă în viaţa specieĭ; specia nu poate să fie înţeleasă decât ca fel de a fi.

Nu e fiinţă, care se simte pe sine fără-ca să compătimească, şi cu cât organele de simţire sunt maĭ desvoltate, cu atât maĭ larg e cercul, asupra căruia se'ntinde compătimirea.

Omul ajuns la înaltă desvoltare sufletească le coprinde toate în cercul compătimiriĭ sale.

O adîncă întristare 'l cuprinde 'n faţa unei câmpiĭ pustiite de secetă şi de arşiţa soareluĭ, şi maĭ presus de toate-l încântă icoana uneĭ păduri bogat înfiorite, în care bâjbâie vieţuitoarele ce se hrănesc mâncându-se unele pe altele şi-'şĭ petrec viaţa în neadormită purtare de grijă pentru progenitura lor.

Acest simţĕmênt de compătimire e cu atât maĭ viŭ, cu cât aseměnările sunt maĭ marĭ, şi cu cât e maĭ viŭ, cu atât e maĭ activ: cu cât maĭ mult iau parte la bucuriele şi la durerile altora, cu atât maĭ mult mĕ simt îndemnat a îmbucura şi a alina dureri, căcĭ, la urma urmelor, tot eu însu-mĭ mĕ bucur şi propriele mele dureri le alin.

Compătimirea activă e decĭ şi ea o formă a egoismuluĭ, căcĭ port grijă pentru mulţumirea tre-

www.dacoromanica.ro

buinţelor altora numaĭ dacă ele sunt şi ale mele şĭ tot propria mea mulţumire o caut.

Simţĕmêntul ·e acela-şĭ că'n egoismul material, în amorul propriŭ orĭ în ambiţiune şi numaĭ trebuinţele sunt de alt fel.

Compătimirea e cea maĭ puţin activă, decĭ cea maĭ estetică formă a egoismuluĭ, şi ea e cu atât maĭ estetică, cu cât cercul purtăriĭ de grije e maĭ larg ; iar cerul acesta se lărgeşte de o potrivă cu creşterea înţelegeriĭ, căcĭ cu cât omul e maĭ înţelegător, cu atât maĭ larg e cercul fiinţelor, cu care se aseamĕna şi se simte de o potrivă.

Copilul ajunge numaĭ încetul cu încetul să iee parte la bucuriile şi la durerile celor ce poartă grijă de el, ear părintele chiar în clipa naşterii copiluluĭ îşĭ ḑice : Acesta sunt tot eŭ! — Şi cu cât maĭ sus se simte omul, cu atât maĭ vîrtos se vede pe sine însu-şĭ pretutindenĭ ; cu cât maĭ sigur se simte, cu atât maĭ mult poartă grijă de altele şi de alţiĭ ; cu cât maĭ tare este, cu atât maĭ milos e.

Dupa întinderea purtăriĭ de grijă deosebim egoism familiar, egoism de clasă, egoism de partid, egoism naţional, egoism de rasă şi egoism omenesc. Purtarea de grijă pentru animale şi plante e la ceĭ maĭ mulţĭ oamenĭ e egoism material.

In orĭ-şi-care din aceste întinderĭ egoismul poate să fie material, amor propriŭ, vanitate orĭ ambiţiune. Ast-fel cea maĭ înaltă formă a egoismuluĭ e ambiţiunea omenească, purtarea de grijă pentru desvoltarea omeniriĭ.

www.dacoromanica.ro

Nicĭ chiar în această maĭ înalta formă egoismul nu e lepădare de sine, ci identificare a individuluĭ cu totalitatea, încât suferinţele şi bucuriile eĭ sunt şi ale luĭ.

Această identificare se presentă'n conştiinţă ca simţĕmênt comun, care, împărtĕşit de mulţĭ, devine spirit comun — de familie, de clasă, naţional.

Simţĕmêntul comun are'n vedere numaĭ totalitatea, căreia îĭ sunt jertviţĭ oamenii singuraticĭ, şi nu o dată oamenĭ ca Iuliu Cesar orĭ Alexandru Machedon aŭ stins miĭ de vieţĭ din ambiţiune omenească.

Identificarea cu ori-şi-care individ în deosebĭ e caritate, iubire de oamenĭ în înţeles creştinesc, un simţĕmênt maĭ puţin activ, dar tocmaĭ de aceea de a pururea dulce, el însuşĭ prin sine o mângâiere sufletească.

a) Simţĕmêntul comun

Simţĕmêntul comun activ e purtare de grijă pentru binele obştesc. El se manifestă decĭ ca spirit de ordine şi de disciplină, ca simţĕmênt de datorie, ca conştiinţă de egalitate şi ca iubire de dreptate, tot-deauna ca simţĕmênt aspru şi nemilos, care impune jertve.

Prin el s'a organisat societatea omenească şi se menţine desvoltarea pacĭnică; în lipsa luĭ se produc sguduirile sociale.

www.dacoromanica.ro

b) **Caritatea**

Caritatea e purtare de grijă pentru binele a toată suflarea. Ea se manifestă ca încredere şi sinceritate, ca îndurare şi blândeţă, ca îngăduinţă şi îndelungă răbdare, ca căinţă şi spirit de bună iertare, — ca jertfă de sine însu-şi. Dulce în toate manifestările ei, ca poate să ne aducă durere, dar nicî o-dată amărîciune, şi dacă oamenii se sfâşie între dênşii ca fiarele sălbatice, caritabilul intră blând în mijlocul lor şi nu cercetează care e vinovat, căcî luî toţi îi sunt de o potrivă vrednicî de milă.

II. Simţămintele superioare

Orî-şi-care simţământ inferior e un neastêmpăr maî mult orî maî puţin dureros, decî o trebuinţă, care încetează în mulţumire. Mulţumirea e dar subiectivă: pot s'o am numaî dacă simt trebuinţa şi bun e pentru mine numaî ceea ce corespunde cu trebuinţele, pe care le am.

Mulţumirile subiective sunt momentane şi încetează de o dată cu trebuinţa. De aceea mulţî le consideră numaî ca momentane lipse de durerî. Până chiar şi mulţumirea caritâţii atât de dulcî încetează îndată-ce nu maî simţim dorinţa de a face bine.

Simţămintele superioare sunt mulţumirî obiective şi dăinuitoare.

Simţind vre-o durere, copilul plânge. Dacă-î arătăm un lucru strălucitor orî îî sunăm un clopoţel,

www.dacoromanica.ro

el încetează a mai plânge, nu însă pentru-că nu mai sufere, ci pentru-că nu-şi mai simte durerea, nu mai ţine seamă de ea: cel puţin pe o clipă mintea i se opreşte'n loc cuprinsă numai de sunet ori de strălucire.

Această oprire'n loc a minţii e ceea ce numim *uimire*.

In uimire-l pune pe om tot ceea ce e neaşteptat fie ca formă şi dimensiuni, fie ca imagine, fie ca înţeles, fie ca efect pasional, şi'n clipa de uimire ne uităm noi înşi-ne pe noi perduţi în privirea obiectului uimirii.

Intocmai precum urîtul e cea mai nesuferită stare sufletească fiind-că e gol sufletesc, uimirea e cea mai plăcută, fiind-că e împlinirea a sufletului. Privim, când ni se urĕşte, fără de inimă şi'n noi, ş 'mpregiurul nostru; ear, uimiţi, vedem şi simţim cu toată inima.

Uimirea în gradele ei mai înalte e *încântare* saŭ *farmec*, o stare sufletească, în care simţim fără de a ne mai simţi noi înşi-ne pe noi. Nu mai sunt deci în starea aceasta nici suferinţe, nici griji: întreaga noastră fiinţă materială e ca stinsă şi sufletul se înalţă desfăcut de cele trupeşti.

Simţĕmintele superioare sunt grade de asemenea înălţare sufletească, mulţumiri obiective ale unei trebuinţe sufleteşti senine şi nesecate, pe care *toţi oamenii o aŭ de o potrivă* şi-o simt numai în timpul mulţumirii.

Acela-şi şi vecinic nesecat e farmecul ceruluĭ în-

www.dacoromanica.ro

stelat pentru toţi oamenii, şi nimeni nu se póate sătura de a-l privi, şi totu-şi dorinţa de a-l vedé pe nimeni nu sbuciumă. Incântat e fie-şte care vĕ-ḑêndu-l şi tot încântat de a-l fi vĕḑut, precum încântat e şi de gândul, că mai poate să-l vadă. Singure sbuciumările simţĕmintelor inferioare pot să ne abată privirea, să ne coboare în lumea interesării subiective şi să pună capĕt mulţumirii.

Mulţumirile obiective sunt mângâierea omului, şi dacă are viaţa omenească vre-un rost şi péntru om el însu-şi, acesta nu poate să fie decât putinţa mulţumirii obiective. Născuţi din grele dureri, noi ne sbuciumăm în o dureroasă viaţă numai şi numai pentru-ca să avem mulţumirea de a ne vedé noi înşi-ne pe noi óglindind lumea. Şi lumea ea însaşi — ce ar fi ea, dacă n'am fi în mijlocul ei şi noi, ca să o privim încântaţi de cum o vedem !?

Aşa cum noi o vedem, ea numai prin noi este, şi vĕḑênd-o, nu de ea, ci de noi înşi-ne sùntem încântaţi.

Deşi dar acea-şi e trebuinţa la toţi oamenii, nu acea-şi e şi mulţumirea: *acela, care prost vede, prost se vede* şi puţină mulţumire are.

E fericit robul, care, muncind cu toată inima'n ogorul stĕpânului sĕu nemilos, e povĕţuit numai de gândul de a face bine ceea ce face şi ast-fel uită miseriile vieţii sale şi găseşte mulţumire în fie-care amĕnunt al muncii ce sĕvîrşeşte. Chiar în faţa celei mai groaznice nenorociri omul cu inima întreagă e

www.dacoromanica.ro

senin şi liniştit, încântat, că el e cel ce simte durerea cea neměsurată.

Trebuinţa de mulţumirĭ obiective se manifestă fie ca iubire de frumos, fie ca iubire de bine, fie ca iubire de adevĕr şi culmineză în simţĕmêntul religios.

Purtarea de grijă pentru mulţumirea acesteĭ trebuinţe e ceea ce numim cult, ear desvoltarea trebuinţeĭ e cultură.

Iubirea e la toţĭ oamenĭĭ acea-şĭ; toţĭ sunt de o potrivă încântaţĭ de ceea ce e frumos, bine orĭ adevĕrat. Nu e însă la toţĭ oamenĭĭ acela-şĭ cultul, purtarea de grijă pentru mulţumirea trebuinţeĭ, căcĭ alte purtărĭ de grijă pentru mulţumirea altor trebuinţe abat pe unĭĭ maĭ mult, pe alţĭĭ maĭ puţin de la iubirea frumosuluĭ, al bineluĭ şi al adevĕruluĭ. Cultura decĭ consistă în suprimarea acestor alte trebuinţe, şi un om e cu atât maĭ cult, cu cât maĭ covîrşitoare e într'ênsul purtarea de grijă pentru mulţumirile obiective.

1. Frumosul

Vorba «frumos» e un adjectiv derivat din substantivul «formă», şi «frumos» în înţelesul propriŭ şi etimologic e ceea ce are formă, eară formă are ceea ce e alcătuit, decĭ o combinaţiune de maĭ multe însuşirĭ.

O sensaţiune poate să fie plăcută orĭ neplăcută, dar nu frumoasă, fiind-că ea nu are formă.

Ea e plăcută, dacă e potrivită cu firea noastră.

www.dacoromanica.ro

E plăcută răcoarea în timpul verii şi căldura nu prea mare în timpul iernii. E plăcut gustul lapteluĭ orĭ al strugurelui. E plăcut mirosul trandafiruluĭ orĭ al portocaleĭ. E plăcut sunetul argintuluĭ orĭ glasul mumeĭ. E plăcută lumina ţileĭ şi limpeţimea apeĭ. Toate sunt numaĭ plăcute, dar nu tot-o-dată şi frumoase.

Frumos sunt maĭ multe sensaţiunĭ plăcute la un loc. Ast-fel e frumoasă aria, care e compusă dintr' un şir de deosebite sunete plăcute, şi încă maĭ frumos acordul, care e compus din maĭ multe sunete plăcute auţite de o dată. Tot ast-fel poate să fie frumoasă o imagine văţută, o faptă orĭ o gândire.

Frumuseţea nu consistă în părţi, ci în compunere, adecă în formă, şi maĭ multe sensaţiunĭ neplăcute fie-care în parte pot împreună să alcătuiască un întreg frumos.

De oare-ce nu sensaţiunea în sine, ci representaţiunea e plăcută, plăcerea e relativă, adecă atîrnătoare de la ceĭ ce o simte. Imĭ place ceea ce corespunde cu trebuinţele mele momentane, nu-mĭ place ceea ce nu corespunde şi mĕ supără ceea ce e împotriva trebuinţelor mele. Plăcere şi neplăcere de la noĭ înşi-ne şi în deosebĭ de la starea trebuinţelor noastre atîrnă.

Această stare a trebuinţelor noastre e ceea ce numim gust. Are fie-care, după felul trebuinţelor sale, gustul sĕu individual, şi fiind-că frumos e ceea ce-mĭ place mie, ear plăcerea atîrnă de la gustul

www.dacoromanica.ro

meŭ, frumosul mi se presentă şi el ca ce-va relativ, atîrnător de gustul fie-căruia. Pentru mâncăcios e frumoasă masa încărcată, pentru sgârcit e frumos aurul, pentru desfrênat e frumoasă orgia, pentru vanitos e frumoasă podoaba lumească, pentru ambiţios e frumoasă vărsarea de sânge făcută'ntre ceĭ ce îĭ staŭ în cale, ear pentru omul însetat de mulţumirĭ obiective sunt frumoase toate,—dacă sunt frumoase.

Predominarea trebuinţeĭ de mulţumirĭ obiective e *gustul estetic* în deosebire de *gustul comun*. Relativ e frumosul numaĭ privit din punctul de vedere al gustuluĭ comun: din punctul de vedere al gustuluĭ estetic el e absolut, neatîrnător de nimic, el însu-şĭ prin sine frumos şi fermecător, o alcătuire de representaţiunĭ, care trebue neapărat să încânte pe orĭ-şi-care om.

Nu are egoistul vreme să se uite la cerul înstelat, dar când îĭ scapă ochiĭ de la pământ şi-l vede, el nu-şĭ maĭ dă seamă, că nicĭ un folos ştiut de el nu-ĭ aduce seninul împodobit, şi e tot atât de încântat ca visătorul; deosebirea e numaĭ, că a luĭ încântare e scurtă şi trecătoare.

Una fiind trebuinţa de mulţumirĭ obiective, frumosul, binele şi adevĕrul nu pot să fie despărţite unul de altul. Nu poate să fie frumos decât ceea ce e tot-o-dată şi bine, şi adevĕrat; ceea ce e bine e tot-o-dată şi frumos, şi adevĕrat, şi cel maĭ mare bine, culmea frumuseţeĭ, e adevĕrul. Deşi treĭ lucrurĭ deosebite, frumosul, binele şi adevĕrul numaĭ

www.dacoromanica.ro

împreună pot să mulţumească aceea-şi trebuinţă, căci m'ar nemulţumi frumosul, dacă el n'ar fi tot-o-dată şi bine, şi adevĕrat. Ceea ce ar fi numaĭ frumos, dar nu tot-o-dată şi bine, poate să mĕ pună în uimire, dar nu să mĕ încânte, ci să mĕ înfioreze orĭ să mĕ umplă de scârbă. Ear ceea ce nu e adevĕrat e sarbĕd.

Primele douĕ condiţiunĭ ale frumuseţeĭ sunt decĭ binele şi adevĕrul: pentru-ca să fie frumos, un lucru trebue să fie, înainte de toate, bun şi adevĕrat.

Cele-l'alte condiţiunĭ resultă din chiar natura formeĭ.

Fiind forma o combinaţiune de representaţiunĭ, ceea ce gustăm orĭ mirosim nu are, în genere formă. Chiar sunetele combinate, musica, nu sunt, par'că, o adevĕrată formă. Formă în înţelesul comun are maĭ ales ceea ce vedem orĭ pipăim, ceea ce ne representăm ca imagine alcătuită din multe sensaţiunĭ diferenţiate. Formă are însă şi ceea ce ne gândim numaĭ. Nu are linia formă, are însă triunghiul, are piramida, are orĭ-şi-care mărginire, pe care ni-o gândim în spaţiu. Tot ast-fel are formă orĭ-şi-care gând al nostru, orĭ-şi-care desfăşurare în stările noastre sufleteştĭ, orĭ-şi-care întêmplare petrecută în aievea orĭ închipuită numaĭ.

Treĭ sunt decĭ condiţiunile de căpetenie ale frumuseţeĭ: unitatea, armonia şi măreţia.

a) Unitatea

De oare-ce formă e o împreunare de amĕnunte,

www.dacoromanica.ro

representaţiunĭ, care nu sunt şi nu pot să fie împreunate în o singură imagine, orĭ însuşirĭ, care nu pot să fie împreunate în o singură idee, nu aŭ formă şi nu pot să fie frumoase.

Lipsa de unitate e ceea ce Românul exprimă prin vorba «alandala», ce-va ce n'are nicĭ cap, nic coadă, o zăpăceală, o încurcătură, o tulbureală, o bălţătură, amĕnunte aruncate fără de nicĭ un rost una peste alta, multe nimicurĭ mărunte, care împreună sunt un mare nimic. E chaosul, din care încetul cu încetul s'aŭ format lucrurile prin împreunarea la un loc a părţilor potrivite între ele, e lumea, cum ea se presentă omuluĭ în primele ḑile ale vieţiĭ luĭ.

Atât în natură, cât şi în gîndul omenesc lucrurile se formează prin adunarea la un loc a părţilor potrivite între ele, şi împreunate într'un singur lucru pot să fie numaĭ amĕnunte, care sunt croite unul pentru altul spre a produce împreună un singur efect.

Frumos e numaĭ ceea ce e pe deplin format, desĕvîrşit, perfect, rotunjit, întreg.

Dacă lipseşte ce-va, lucrul e *defectuos*, nu pe deplin format, decĭ nefrumos, neîntreg, ştirbit.

Dacă e ce-va de prisos, ceea ce e de prisos, e prea mult şi nu încape'n formă, ci rĕmâne la o parte, ca un fel de'nceput pentru o adoua formă şi de aceea lucrul e *diform*.

Atât forma defectuoasă, cât şi diformitatea e supărătoare, fiind-că ne pune în nedumirire, ne'ncurcă, ne zăpăceşte silindu-ne să întregim ceea ce lipseşte

www.dacoromanica.ro

orĭ să dăm la o parte ceea ce e de prisos. Forma desăvîrşită ne încântă, fiind-că ea e simplă, limpede, pe'nţeles, senină, ea însă-şĭ prin sine desluşită, ceva de sine înţeles ce ast-fel nu se poate.

Fiind deci frumos numaĭ ceea ce e pe deplin format, frumos poate să fie numaĭ ceea ce e *simplu, limpede, desluşit, senin*, şi unitate nu e orĭşi-ce împreunare de amĕnunte, ci împreunarea tuturor amĕnuntelor ce alcătuiesc un întreg desĕvîrşit.

b) Armonia

Armonia e potrivirea între ele a părţilor, efectul, pe care amĕnuntele croite unul pentru altul îl produc împreună. De aceea ceea-ce are unitate trebue neapărat să aibă şi armonie şi lipsa de armonie e tot-o-dată şi lipsă de unitate.

Armonia se întemeiază pe *simetrie*, adecă pe croĭul una pe alta a părţilor.

Rotarul face roata din o mulţime de bucăţĭ de lemn, care toate sunt croite şi cioplite aşa, ca împreună să alcătuiască roata. Această mĕsurare împreună a părţilor e ceea ce numim simetrie.

Simetria în sine nu e armonie.

Intocmaĭ precum unitatea se întemeiază pe asemĕnărĭ, încat împreunate într'un singur întreg pot să fie numaĭ părţĭ asemĕnate, armonia se întemeiază pe deosebirile dintre părţile simetrice. Uşor potriveştĭ lucrurĭ, care se aseamănă; e greŭ însă se potriveştĭ lucrurĭ, care se deosebesc.

Armonia e potrivirea împreună a deosebirilor,

www.dacoromanica.ro

unitatea în varietăţi, şi tocmaĭ de aceea maĭ uimitoare şi maĭ încântătoare decât unitatea întemeiată pe aseměnărĭ.

Cu cât maĭ deosebite sunt părţile unele de altele, cu atât maĭ greŭ ni-e să le împreunăm într'un singur întreg; tocmaĭ de aceea însă cu atât maĭ uimiţĭ suntem, dacă ele se potrivesc şi se împreună într'un întreg rotunjit.

Armonia e o formă îndrăzneaţă şi ast-fel cu efect maĭ puternic.

O vioară cântă o arie, un şir de sunete simetrice, care împreună alcătuiesc o musică frumoasă.

Dacă o altă vioară cântă în acela-şĭ timp aceea-şĭ arie, dar nu pé acela-şĭ tact, amêndouĕ vioarele nu fac împreună musică, ci gălăgie. Pentru-ca gălágia să devie musică, trebue să se restabilească unitatea, deci să cânte cele douĕ vioare în acela-şĭ tact, împreună. Din această cântare împreună resultă o nouă unitate, armonia, şi musica e maĭ frumoasă. Şi cu cât maĭ multe sunt instrumentele şi cu cât maĭ marĭ vor fi deosebirile dintre ele, cu atât maĭ puternic va fi efectul împreunărĭĭ lor. Culmea efectuluĭ sunt multe instrumente, care cântă fie-care'n felul luĭ şi nu fac gălăgie, ci musică deplin armonisată.

Ceea ce pe noĭ ne uimeşte'n natură, farmecul lumiĭ vĕdute'n aievea, e armonia a toate străbătătoare. Nu e în lumea aceasta nimic de prisos şi nimic nu lipseşte din ea. Cea maĭ mică celulă organică are rostul eĭ, croiul eĭ, potrivit cu întregul,

www.dacoromanica.ro

din care face parte, unitatea ei şi efectul ei în formaţiunea întregului.

E diformă jirafa cu gâtul ei lung şi cu picioarele de din napoi mai scurte decât cele de din nainte, dar această diformitate e în armonie cu natura ei internă şi cu felul ei de a vieţui, şi de aceea pentru cel ce-o vede bine, ea e de o frumuseţe desăvîrşită.

Diform poate să fie şi copacul, dar diformitatea e'n armonie cu distribuţiunea aieruluĭ, a luminiĭ şi a nutremêntuluĭ vegetal din pămênt.

N'are ursul coadă şi omul taie şi pe a câneluĭ, ba-ĭ taie şi urechile, pe care le-a lăsat în jos pentru-ca să miroase cu atât maĭ bine. Neînţelegând natura, omul o vede rĕŭ şi-o diformează voind s'o dreagă. Aparentă e numaĭ orĭ-şi-ce diformitate în natură, unde totul e armonisat.

De aceea cu cât maĭ adînc străbatem în firea lucrurilor, cu atât maĭ frumose ni se arată manifestaţiunile naturiĭ, cu cât maĭ clar vedem şi maĭ bine înţelegem, cu atât maĭ fărmecaţĭ suntem. Părere numaĭ e diformitatea şi ea nu se poate ivi decât în gândul omenesc, care părere numaĭ este.

c) Măreţia

Măreţia e efectul pasional al mărimiĭ fie în ceea priveşte dimensiunile, fie ca numĕr, fie ca deosebirĭ, fie ca emoţiune.

De oare-ce mărimea e ce-va relativ, nu mărimea în sine, ci proporţiunea e măreaţă.

Poate să nu fie măreţ muntele acoperit de stâncĭ

www.dacoromanica.ro

măreţe şi să nu fie măreaţă pădurea, din mijlocul căreia se înalţă bradul măreţ.

Măreţia e cel mai înalt grad al frumuseţei, şi măreţ poate să fie numai ceea ce are unitate şi armonie.

Cu cât mai multe sunt părţile împreunate într'un întreg, cu atât mai uşor se stabileşte armonia între ele, fiindcă fie-care din ele îşi găseşte concordanta potrivită cu ea. Puţini oameni, care vorbesc alandala, fac un sgomot nesuferit; mare mulţime de oameni, care vociferează, produce o înfiorătoare armonie de sunete, care întunecă mintea şi umple de avênt pe cel mai chibzuit om. Ori-şi-ce massă e în deplină armonie, fiind-că micile deosebiri se perd în ea.

Cu cât însă părţile sunt mai mari ori mai deosebite unele de altele, cu atât mai cu anevoia se stabileşte armonia între ele, şi de aceea cu atât mai puternic e efectul pasional al armoniei stabilite. Cu adevărat uimiţi suntem în faţa potrivirii părţilor ce par a nu fi croite una pentru alta.

Multe şi deosebite părţi împreunate într'un întreg armonios sunt bogăţie de formă, o frumuseţe plină de farmec, care ne ia vederile şi ne ameţeşte. Astfel e furtuna ce se descarcă'n talazurile mării.

Furtuna însă nu e numai bogată, ci tot-o-dată şi măreaţă, şi ceea ce-i dă măreţia sunt disproporţiunile armonisate, sunt fulgerele şi trăsnetele, care în mijlocul sgomotului înfiorător ni se presentă ca părţi culminante ale unui întreg deplin armonisat.

www.dacoromanica.ro

Mărimea sgomotuluĭ în sine nu ne uimeşte, şi acela-şĭ efect poate să ni-l producă şi o orchestră bogată, care execută pianissimo o compoşiţiune, în care cele maĭ depărtate sunete sunt armonisate, acela-şĭ efect ni-l produce bâjbâirea vietăţilor în codrul legănat de-o uşoară adiere a nopţiĭ de vară.

Mĕ cuprind fără îndoială fiorii, când mĕ pomenesc fără de veste'n faţa leuluĭ flămând, care-şĭ aţinteşte ochiĭ însetaţi de sânge asupra mea. Aceştia nu sunt însă fiorii omuluĭ doritor de mulţumirĭ obiective, ci groaza egoistuluĭ pus în faţa uneĭ marĭ primejdiĭ. Cum staŭ eŭ omul slab şi nemernic în faţa leuluĭ puternic şi mândru!?

Cu totul ast-fel sun tfiorii, de care sunt cuprins, când stau bine adăpostit, şi altul stă'n faţa leuluĭ, tot atât de slab şĭ el ca mine, dar tot atât de mândru ca leul. E măreaţă maĭ presus de toate mândria aceasta, fiind-că ea este cu toate că pare peste putinţă.

Pretutindenĭ şi în toate măreţ e ceea ce pare lipsit de simetrie, disproporţionat, diform şi e cu toate aceste în deplină armonie cu cele-l'alte părţi ale întreguluĭ.

Nimic nu întrece măreţia gândiriĭ omeneştĭ, care împreună cele maĭ depărtate şi adună viaţa a toate în o singură celulă organică.

2. Binele

Vorba «bine» e adverb, nu însemnează dar ceea ce este, ci ceea ce se petrece, şi «bine» e cum tre-

www.dacoromanica.ro

bue neapărat să fie, potrivit întru toate, fără de lipsă şi fără de prisos, desĕvîrşit, decĭ frumos.

Frumosul e resultatul împreunării la un loc a amĕnuntelor croite una pe alta; binele e împreunarea ea însă-şĭ; desvoltându-se bine, decĭ potrivit cu firea eĭ, orĭ-şi-care fiinţă devine frumoasă; gândind bine, omul îşĭ formează ideĭ frumoase. Frumosul e decĭ resultatul bineluĭ, manifestarea luĭ, întruparea luĭ, ear binele e fondul frumosuluĭ, firea luĭ cea adevĕrată, pe care nu putem decât s'o înţelegem.

Fiind ast-fel, bine poate să fie numaĭ ceea ce e firesc şi binele e şi el, ca frumosul, fie relativ, fie absolut.

Relativ bine e ceea ce e potrivit ca trebuinţele momentane: e bine să te rĕcoreştĭ, când ţi-e prea cald.

Abolut bine, decĭ însu-şĭ prin sine bine, e ceea ce e potrivit cu firea lucrurilor: e bine să te împacĭ cu duşmanul, pe care nu-l poţĭ învinge, şi să fugĭ de primejdia, pe care n'o poţĭ înfrunta.

Numaĭ binele absolut e obiect al esteticeĭ, de oare-ce numaĭ el e frumos. Binele relativ nu ne încântă, ci poate numaĭ să ne intereseze, fiind-că prin el ajungem la recunoaşterea celuĭ absolut. Intocmaĭ însă precum frumos e numaĭ ceea ce are formă desĕvîrşită, bine e numaĭ ceea ce e cu desăvîrşire firesc.

www.dacoromanica.ro

3. Adevĕrul

Adevĕrul e recunoaşterea bineluĭ, decĭ înţelegerea frumosuluĭ, cea maĭ mare mulţumire sufletească, care se presentă în conştiinţa noastră ca convingere.

Ceea ce e bine e adevĕr şi fără-ca să ştim noĭ, şi frumosul ne uimeşte şi fără-ca să ne dăm seamă de ce. Puşĭ însă în faţa frumosuluĭ, pe care nu-l înţelegem, stăm la îndoială, dacă nu cum-va e rĕŭ ceea ce ne încântă, şi uimirea ni-e fioroasă, mulţumirea ni-e împerechiată cu durere.

Înţelegând puţine, omul trece prin lume dibuind ca prin întuneric, sfiicios şi cuprins mereŭ de fiorĭ, şi cele maĭ fireştĭ mulţumirĭ ale luĭ sunt turburate de temerea, ca nu cum-va să fie rĕŭ ceea ce luĭ bine îĭ pare. Numaĭ încetul cu încetul, făcênd mereŭ încercărĭ, el se linişteşte pe sine încredinţându-se în mod empiric despre ceea ce este bine. pentru el şi, prin înducţiune, în genere bine. Cele maĭ frumoase creaţiunĭ ale luĭ Michelangelo umplu de fiorĭ pe omul incult, şi ceĭ maĭ mulţĭ dintre ţĕranĭĭ noştri nu aŭ destulă inima, ca sa intre noaptea în biserica plină de sfinţĭ zugrăviţĭ pe pereţĭ. Are popa şi dascălul şi paraclisierul, care ştiŭ din experienţa, că nu pot sfinţiĭ aceia să le faca nicĭ un rĕŭ. Şi ceĭ maĭ mulţĭ oamenĭ primesc cele maĭ multe mulţumirĭ ca ce-va de sine înţeles, fără-ca să-şi dea seamă de ce le aŭ.

Se bucură toţĭ oamenĭĭ în revărsatul zorilor de ḑi, cum se bucură toate vietăţile, fiind-că ştiŭ, ca e bună ḑiua dupa o noapte petrecuta'n repaos în-

www.dacoromanica.ro

tăriţor. Cu totul alt-fel e însă bucuria celor ce ştiŭ nu numaĭ că e bună ḑiua, dar tot-o-dată şi de ce anume e bună ea.

Mulţumire senină şi lipsită cu desĕvîrşire de fiorĭ numaĭ convingerea poate să ne dee, şi fie chiar greşită, convingerea, dacă e deplină, e o mângâiere pentru cel ce-o are.

Intocmaĭ precum urîtul ne umple de groază, uimirea ne umple de nedumirire şi, uimit, orĭ-şĭ care om trebue neapărat să-şi pună treĭ întrebărĭ: *ce este* ceea ce îl uimeşte? — *cum e?* — şi *de ce e* cum e? — Se poate, ca el, cuprins de alte grijĭ, să nuşĭ dee silinţa de a găsi răspuns la aceste întrebărĭ; nu se poate însă, ca el să fie mulţumit fără d'a fi găsit răspunsul.

Răspunḑênd la primele din aceste treĭ întrebărĭ, el constată fie prin analisă, fie prin sintesă raporturĭ stabilite de el însu-şĭ. Orĭ-şi-cât de sigur ar fi decĭ adevĕrul, el e relativ, adecă adevĕrat numaĭ din punctul de vedere al omuluĭ.

Voind însă să răspundă la atreia întrebare, omul scrutează, raţionând, firea lucrurilor şi caută raporturĭ, care există ele prin ele. Recunoaşterea acestor raporturĭ e decĭ adevĕr absolut, ce-va însu-şĭ prin sine adevĕrat.

Numaĭ adevĕrul absolut e recunoaştere a bineluĭ şi înţeles al frumosuluĭ, ear acesta e firea lucrurilor ea însă-şĭ, ceea ce în lucrurĭ nu pare, ci este şi face ca lucrurile să parà cum par.

www.dacoromanica.ro

a) Firea lucrurilor

Vorba «*fire*» e infinitivul verbului a fi şi are acela-şĭ înţeles ca vorba naştere, din care s'a derivat substantivul «natură», «născătură». Scrutând deci firea lucrurilor, noĭ căutăm să ne dumirim, cum se nasc lucrurile, cum se produc, cum purced unele dintr'altele, cum se formează ceea ce are formă, — de ce e ceea ce e şi de ce e cum este şi nu poate să fie alt-fel.

Sarea e, de exemplu, un mineral compus din 4 părţĭ natriu şi 6 părţĭ chlor. In stare solidă ea e cristalisată în formă cubică, vîrtoasă ca peatra, albă-verduie, puţin transparentă şi fărămicioasă, are gust pişcător şi miros sec şi a acru şi e aproape de treĭ-orĭ atât de grea ca apa. Ea se disolva în apă, înghiaţă la ger aspru şi se evaporează la căldură mare.

Asta şi aşa e sarea, şi toată sarea câtă este, a fost orĭ va fi e acea-şĭ sare. Una singură e sarea, cum una singura e idea noastră despre sare, şi orĭ-şi-care mineral, care seamĕna a sare, nu e sare adevĕrată, ci numaĭ *un fel de* sare.

Dacă înghiaţă orĭ se evaporează apa, în care s'a disolvat sare adevĕrată, sarea se adună în cristale. Toate aceste cristale aŭ acea-şĭ formă cubică, toate sunt sare şi fie-care îndeosebĭ e sare şi ca formă, şi ca conţinut; cu toate acestea nu sunt douĕ întocmaĭ la fel, fie-care are individualitatea sa.

De ce se deosibesc ele?

Sarea e o combinaţiune chimică, care se produce,

www.dacoromanica.ro

dacă natriul arde'n chlor. Proporţiunile de combinaţiune sunt neschimbate, şi dacă e prea mult natriu, prisosul rĕmâne necombinat orĭ se combină cu vre-un alt element, dacă e prea mult chlor, nu se combină tot, ear dacă nu e destul oxigen, arderea încetează maĭ nainte de a se fi făcut combinaţiunea pe'ntreg.

O moleculă de sare sunt atâte atome de natriu combinate în perfect echilibru cu atâtea atome de chlor, şi dac'ar maĭ intra în combinaţiune şi atome de vre-un alt element, ar fi altul echilibriul şi nu s'ar produce sare, ci alt ce-va.

Disolvându-se sarea în apă, moleculele de sare se risipesc printre cele de apă, tot în perfect echilibriu. De aceea sare adevĕrată în apă adevĕrată se poate disolva tot numaĭ în proporţiunĭ neschimbate, şi ceea ce e prea mult nu se disolvă.

De oare-ce apa cristalisează la o temperatură maĭ urcată decât sarea, echilibriul se sdruncină în datăce temperatura a ajuns la gradul, la care apa înghiaţă, şi moleculele de apă se adună încetul cu încetul la o parte, ear cele de sare se împreună în cele din urmă şi ele în cristale.

Formarea cristalelor e şi ea echilibrată: moleculele nu se aşează alandala una peste alta, ci fie natron la natron, fie chiar la natron. Ast-fel se produc cristale micĭ de cea maĭ desăvîrşită formă cubică, care, împreunate, alcătuiesc un mare cristal, care presentă toată sarea în o formă perfect echilibrată.

Pentru-ca să se poată produce un asemenea cris-

www.dacoromanica.ro

tal desĕvîrşit, trebue ca sare adevĕrată să fie disolvată în apă adevĕrată şi ca cristalisaţiunea să se petreacă încet şi în cea mai deplină linişte.

Dacă sarea nu e curată, cristalisaţiunea ia alte forme. Ast-fel, intrând şi fosfor în combinaţiune, cristalele sunt octoedrice. Din ape minerale orĭ din apă de mare, în care sunt şi alte combinaţiunĭ, nu putem obţine cristale regulate.

Dacă apa nu e curată, unele din materiile străine din ea rĕmân prin adhesiune printre moleculele de sare şi schimbă forma cristaluluĭ.

Dacă cristalisaţiunea se petrece repede, rĕmân molecule de apă printre cele de sare şi împedecă formarea deplină a cristaluluĭ.

Dacă apa e çâtu-şĭ de puţin agitată, cristalisaţiunea e mereŭ împedicată şi se formează cristale mărunte şi neregulate.

Cristalele de sare se deosebesc decĭ unele de altele, fiind-că nu sunt adevĕrate cristale de sare, nu sunt sare adevĕrată, ci numaĭ un fel de sare.

Orĭ-şi-ce abatere de la forma adevĕrată e manifestarea uneĭ abaterĭ de la firea adevĕrată.

Numaĭ cristalul de formă cubică desĕvîrşită e un adevĕrat cristal de sare, şi numaĭ în el avem adevĕrata sare, căcĭ numaĭ în el e sarea deplin echilibrată, numaĭ el s'a format de la început până în sfîrşit bine, potrivit întocmaĭ cu firea sărieĭ.

E frumos acest cristal pentru orĭ-şi-cine, dar încântat de frumuseţa luĭ e numaĭ cel ce ştie, care e firea sărieĭ şi cum se închiagă cristalul.

www.dacoromanica.ro

Tot ast-fel pretutindenĭ şi în toate adevĕrat e numaĭ ceea ce se presentă'n formă desĕvîrşită, fiindcă s'a format bine, de la început până în sfîrşit potrivit ca firea sa.

Întocmaĭ precum cristalele de sare toate sunt aceea-şĭ sare, dar numaĭ cele de formă desĕvîrşită sunt sarea adevĕrată, toţĭ ştejariĭ sunt acela-şĭ stejar, dar numaĭ ceĭ de formă desĕvîrşită sunt adevĕrat stejar, ear ceĭ-l'alţĭ numaĭ un fel de stejarĭ.

Tot ast-fel orĭ-şi-care om e om, dar adevĕratul om e numaĭ cel pe deplin echilibrat, potrivit întru toate cu firea omenească. Pe acest om îl căuta Diogen umblând ḑiua cu felinarul prin mijlocul mulţimiĭ adunate în piaţă, unde vedea fel de fel de oamenĭ, dar omul nu îl găsea, şi pe acest om l'aŭ găsit creştiniĭ strigând «*Ecce homo!*».

Fie-care fiinţă e potrivită cu firea eĭ individuală, ear omul e fiinţă şi el. Pretutindenĭ însă şi în toate individualitatea e, întocmaĭ ca'n cristalele de sare, resultatul unei abaterĭ de la firea cea adevĕrată, o lipsă de echilibru, deci o lipsă de armonie şi astfel o slutire, fie defect, fie diformitate.

Fireştĭ în înţelesul comun al cuvêntuluĭ sunt toate, şi pretutindenĭ în natură e cel maĭ perfect echilibriu. Lucru firesc e şi copacul strîmb, şi cocoaşa'n spinare şi capul disproporţionat de mare; resultat al unuĭ perfect echilibriu e şi gura strâmbă şi chioria: toate sunt cum trebuiaŭ neapărat să fie. Însă adevĕrat e numaĭ ceea ce este în perfect echilibriu în sine însu-şĭ şi neatîrnat de împregiurărĭ:

www.dacoromanica.ro

ceea ce e individual e resultatul împregiurărilor, în care s'a petrecut desfăşurarea.

De aceea numaĭ ceea ce e desĕvîrşit în formă e însu-şĭ prin sine un întreg şi însu-şĭ prin sine înţeles: copacul strîmb e parte a unuĭ întreg şi nu poate să fie înţeles decât pus'n armonie cu împregiurările, în care s'a strîmbat. El e deci numaĭ relativ firesc, numaĭ relativ adevĕrat, numaĭ în raport cu altele frumos şi însu-şĭ prin sine interesant, fiindcă ne îndeamnă să cercetăm, ce e la mijloc de el s'a abătut de la forma firească în creşterea luĭ. Tot ast-fel şi'n om bine, firesc şi adevĕrat e numaĭ ceea ce e potrivit cu firea omenească, ear nu un resultat al împregiurărilor, în care se petrece viaţa, şi om întreg, adevĕrat, însu-şĭ prin sine om e numaĭ cel echilibrat în el şi neatîrnat de împregiurărĭ.

b) **Firea adevĕruluĭ**

Adevĕrul în sine e firea lucrurilor, ear recunoscut şi intrat în conştiinţa omenească el e idee absolută, numită şi platonică, în deosebire de idea concretă, care e gândirea la un loc a însuşirilor unuĭ individ, şi de noţiunea abstractă, care e gândirea la un loc a însuşirilor comune unuĭ întreg şir de indivizĭ.

Atât idea concretă, cât şi noţiunea sunt resultate ale gândirĭĭ, ideile concrete ale luărĭĭ aminte, ear noţiunile ale aducerĭĭ aminte. Prin ele ne dăm deci seamă — cum par lucrurile.

Ideia absolută e resultatul cugetărĭĭ. Ea nu e deci părere, ci adevĕr.

www.dacoromanica.ro

Mi-e destulă o singură nucă, pentru-ca să mĕ dumiresc, cum trebue să fie nuca, şi mĕ dumiresc şi dacă nuca nu e cum ea trebue să fie. Vĕḑênd-o cum este, eŭ înţeleg, cum trebue să fie şi o corectez împlinind ceea ce lipseşte şi scăḑênd ceea ce e de prisos. Mi-e deci caşi-când aşi fi ştiut de maĭ nainte, cum trebue să fie ea, care e firea eĭ cea adevĕrată.

Acest simţîmênt îl aŭ toţi oamenii în ceea ce priveşte firea orĭ-şi-căruĭ lucru. Nu e nimenĭ, care nu simte ce e bine şi ce e rĕu. De aceea s'a ḑis, că ideile absolute sunt a priori, înăscute în om, un fel de zestre adusă cu noĭ din o existenţă anterioare acesteĭ vieţi.

Idea nu e însă un simţĕmênt, cum nu e nicĭ părerea, ci o înţelegere, şi orĭ-şi-ce înţelegere e empirică. Înăscut e deci numaĭ simţĕmêntul adevĕruluĭ, cum înăscute sunt toate simţĕmintele.

De oare-ce în natură toate sunt în cel maĭ perfect echilibriu şi de oare-ce în natură suntem şi noĭ, e şi în noĭ cel maĭ perfect echilibriu şi e peste putinţă să nu simţim, când unde-va se sdruncină echilibriul. Această zdruncinare de echilibriu e ivirea, pe care o luăm aminte, diferenţa, care produce sensaţiunea, din care resultă'n conştiinţa noastră representaţiunea. Fără zdruncinare de echilibriu nu e nimic pentru noĭ. Pe cât de firească e deci mulţumirea mea în faţa echilibriuluĭ deplin stabilit, pe atât de firească e şi nemulţumirea, ce mĕ cuprinde, când vĕd lipsă orĭ prisos. Precum înăscută

www.dacoromanica.ro

e în fie-care om grija pentru mulţumirea trebuinţelor individuale, e înăscută şi grija pentru restabilirea echilibriului. Dacă trebue să caut apă, când mi-e sete, trebue să înlăturez şi prisosul ori să întregesc lipsa, unde ea se iveşte.

A înţelege va să ḑică a constata legătura dintre două iviri. Singur lucrul armonios e de sine înţeles: cele-l'alte se întregesc unele pe altele şi numai împreună pot să fie înţelese. Girafa mâncând frunḑele palmierului din pustiu e una din cele mai frumoase iviri, deşi singură e o pocitanie. Şi frumos e ori-şi-care lucru înţeles: de aceea suntem mereu însetaţi de a înţelege.

Grija aceasta nu poate să înceteze decât acolo, unde totul e în perfectă armonie, deci unde nimic nu se mai iveşte şi nimic nu mai e de înţeles: aici e hotarul putinţei de înţelegere şi al convingerii.

Idea absolută în sine nu e convingere: convingerea e resultatul pasional al întrupării ei.

Intrupată, ori-şi-care idee încetează a fi numai fire şi devine fiinţă, ce-va neîndoios ce este în adevea, o existenţă ideală. Câtă vreme nu s'a făcut întruparea, nu poate să existe convingere: ceea ce mĕ convinge e numai înfiinţarea idealului.

Această covingere mai presus de toate mulţumitoare o caut în ştiinţă stabilind legăturile dintre lucruri şi în artă adunând la un loc ceea ce se potriveşte, înlăturând ceea ce e de prisos şi întregind

www.dacoromanica.ro

ceea ce lipseşte, dându'mĭ silinţa de a le reduce toate la forme ideale şi adevĕrate.

4. Simţĕmêntul religios

Religiune e cultul frumosuluĭ, al bineluĭ şi al adevĕruluĭ, purtarea de grijă pentru mulţumirile obiective.

Umiliţĭ, sfiicĭoşĭ, plinĭ de încredere, încântaţĭ şi cuprinşĭ de fioroasă uimire ne apropiem de tot ceea ce e frumos, bine şi adevĕrat, şi'n faţa stâncii de peatră ne plecăm, dacă e măreaţă, fruntea, cădem în genunchĭ şi ne închinăm. Nu un simţĕmênt, ci un amestec de simţĕminte e simţĕmêntul religios, care se iveşte de o dată cu deşteptarea conştiinţeĭ şi ajunge la cea maĭ mare desfăşurare'n faţa morţiĭ, după care urmează marele necunoscut al vecĭniciei.

Simţĕmêntul acesta se perde îndată ce se iveşte'n suflet înţelegerea şi convingerea, se reiveşte însă cu maĭ mare putere în dată-ce încetează putinţa de înţelegere şi de convingere. Ast-fel omul, care puţine înţelege, numaĭ în religiunea sa găseşte raḑĕm şi mângâiere, omul, care multe înţelege, perde simţĕmêntul religios, ear omul, care înţelege tot ceea ce poate să fie înţeles, e religios din convingere. Adevĕrata religiune se'ncepe numaĭ la hotarele înţelegerĭĭ omeneştĭ, în faţa mareluĭ adevĕr, pe care nu putem să-l înţelegem, ci numaĭ să-l credem.

Din colo de acest hotar nu sunt cu putinţă ideĭ, ci numaĭ închipuirĭ, care aŭ şi ele înţelesul lor în-

www.dacoromanica.ro

chipuit. Sunt însă la hotar nu numaĭ cu putinţă, ci chiar şi neapărate ideĭ privitoare la legătura dintre ceea ce e din coace şi ceea ce e din colo, — răspuns la cel din urmă — «*de ce?*».

In faţa acestor adevĕruri nu ne rĕmâne decât credinţa, care, în deplina eĭ tărie, e de o potrivă cu convingerea: întocmaĭ precum crede cel convins, e convins de cel ce crede.

C. Voinţa

Noţiunĭ de etică

Voinţa în cel maĭ larg înţeles e orĭ-şi-ce pornire în deosebire de repaosul echilibruluĭ deplin.

In acest înţeles întrebuinţăm vorba, când ţicem, că un zid vechiŭ vrea să se dărame, că vrea să ploaie orĭ ningă, că un cuiŭ nu vrea să intre în perete, că lemnul verde nu vrea să ardă orĭ că semênţa vrea să încolţească.

Voinţa în acest înţeles e urmarea neapărată a perderiĭ echilibriuluĭ, şi a voi va să ţică a căuta restabilirea echilibriuluĭ perdut.

Acolo dar, unde e deplin echilibriu, nu e nicĭ o voinţă. Poate să voiască numaĭ ceea ce şi-a perdut echilibriul, şi ceea ce poate, trebue neapărat să voiască. Voinţa e un efect cu desăvîrşire necesar al perderiĭ echilibriuluĭ, o trebuinţă neapărată. De aceea se ţice, că putere, trebuinţă şi voinţă sunt de o potrivă, acela-şĭ lucru.

Fiind numaĭ pornire, purcedere, causă începătoare,

www.dacoromanica.ro

eară nu mişcare, nicĭ schimbare, voinţa e numaĭ inteligibilă şi nu poate să fie cunoscuta decât din manifestarea eĭ, care se numeşte act saŭ faptă şi ast-fel e socotită ca fiind întru toate de o potrivă, adecă echivalentă cu actul, pe care-l produce.

Acea-şĭ echivalenţă există între voinţă, trebuinţă şi putere. De oare-ce noĭ numaĭ actul putem să-l cunoaştem, din el cunoaştem şi mĕsura puteriĭ, şi întinderea trebuinţeĭ: face cât vrea, vrea cât trebue, trebue cât poate, decĭ poate cât face.

In această echivalenţă consistă echilibriul voinţeĭ, şi voinţa ast-fel gândită e causa inteligibilă a toată schimbarea, decĭ a tot ceea ce nouĕ oamenilor ni se iveşte. Totul e (Schopenhauer), fiind-că vrea să fie, şi dacă lumea vĕdută'n aievea e numaĭ părere, manifestare a voinţeĭ de a fi, adevĕrul în sine e voinţă, firea orĭ-şi-căruĭ lucru e — cum el vrea să fie, idea noastră (absolută) despre el.

Lipsă de echilibriu în voinţă noĭ nu putem constata decât în propria noastră conştiinţă, unde alăturea cu actul se presentă şi voinţa, şi trebuinţa, şi puterea.

Examinându-ne pe noĭ înşi-ne în toată liniştea, ne încredinţăm, că voinţa noastra nu e nicĭ gând, nicĭ simţĕmênt, ci ştiinţa subiectivă şi nemijlocită. De aceea propria noastră voinţă nu ni se presentă ca necesitate absolută, nu maĭ ales ca resultat empiric al schimbărilor petrecute, ci ca liberă determinare a faptelor propriĭ. Fie-care dintre noĭ are

www.dacoromanica.ro

simţĕmêntul, că el vrea pentru-că vrea şi că poate să şi nu voiască ceea ce voieşte.

In vîrtutea acestuĭ sîmţĕmênt ḑicem noĭ, că voinţa omenească e liberă, şi obiectul eticeĭ e stabilirea echilibriuluĭ în această liberă voinţă omenească.

Chiar liberă fiind însă, voinţa omenească e şi ea o idee încă neîntrupată şi ast-feĭ numaĭ din faptă ne putem convinge despre a ea. Câtă vreme fapta nu e sĕvîrşită, nu există voinţă, ci numaĭ intenţiune, un simţĕmênt, care împinge spre voire şi faptă.

Orĭ-şi-care ar fi intenţiunile, nu face şi ast-fel nicĭ nu vrea nimenĭ maĭ mult decât ceea ce poate să facă. Acela-şĭ echilibriu deplin, care e în voirea a toate, e şi în voirea omuluĭ.

Voiesc să rĕstorn o stâncă ce-mĭ stă în cale. Maĭ nainte de a o rĕsturna, trebue neapărat să-mĭ fac o idee, cum am să o rĕstorn. Voinţa mea e stabilită numaĭ după-ce am urḑit idea aceasta în toate amĕnuntele eĭ, ca plan bine precisat. Croirea acestuĭ plan nu atîrnă însă numaĭ de la intenţiunile mele, ci tot-o-dată şi de la greutăţile ce întimpin. Ast-fel voinţa mea sunt intenţiunile mele modificate potrivit cu împregiurările, în care ele se daŭ pe faţă în faptele, pe care le sĕvîrşesc, şi nemulţumirea vieţiĭ resultă numaĭ din greutatea de a echilibra marĭ intenţiunĭ cu micile putinţe omeneştĭ. Inţelepciunea consistă deci în *buna cumpenire a intenţiunilor*, şi acela, care intenţionează numaĭ ceea ce poate, e tot-deauna mulţumit şi liber în voinţa luĭ.

www.dacoromanica.ro

A. Fapta omenească

Faptă e orĭ-şi-ce manifestare a voinţeĭ individuale, ear faptă omenească e numaĭ manifestarea voinţeĭ omeneştĭ.

Dacă, perdut fiind în gândurĭ, sunt atins fără de veste şi mĕ cutremur în tot trupul, această cutremurare e tot atât de puţin o faptă a mea pe cât de puţin e fapta mea strănutatul, sughiţul, tuşitul şi orĭ-şi-care alt resultat al acţiunĭĭ reflexe.

Resuflarea, bătăile inimiĭ, pulsaţiunile, întreaga nutriţiune de asemenea nu sunt faptele mele. De aceea nu sĕvîrşesc fapte nicĭ când îmĭ mulţumesc trebuinţele individuale fie ele orĭ-şi-cât de fireştĭ. Tot resultat al acţiunĭĭ reflexe e şi îngenunchierea mea în faţa întrupărĭĭ uneĭ marĭ ideĭ.

Omenească faptă e numĭ stĕpânirea de sine.

Voinţa omenească începe a se manifesta, când copilul întĕia oară-şĭ poartă ochiĭ şi-ĭ aţinteşte, când el pipăie şi ascultă. E o taină de a pururea nestrăbătută, cum ajunge el să se facă stĕpân prin nerviĭ luĭ, pe muşchiĭ luĭ, să limiteze după voinţa luĭ efectele acţiunĭĭ reflexe şi să conducă perturbaţiunea anume acolo şi numaĭ acolo, unde el vrea sa aibă contracţiune muşchiulară. Stĕpânirea aceasta se întinde din ḑi în ḑi, şi dacă nu ni-e dat să ştim, cum se întemeiază ea, nu putem şti nicĭ hotarele întinderiĭ eĭ.

Ştiind-o limitată la organele de mişcare, noĭ considerăm ca faptă acţul sĕvîrşit prin mijlocirea acestor organe.

www.dacoromanica.ro

Animalele-'şi stĕpânesc însă şi ele organele de mişcare şi sĕvîrşesc acte, care sunt executate cu cea mai deplină precisiune. Toate aceste acte sunt însĕ în ultima analisă, resultate ale acţiunii reflexe limitate conform cu instinctul de conservare.

Furnicile, foarte raţional organisate, sĕvîrşesc lucrări bine plănuite, seamănă şi seceră, prăsesc animale domestice, poartă rĕsboaie şi sunt fie-care gata de a se jertvi pentru obştie. Ele cu toate aceste nu sĕvîrşesc fapte, ci totul se face prin ele.

Tot ast-fel nu sĕvîrşeşte fapte nici omul, când aleargă, osteneşte şi se jertfeşte, ca să mulţumească propriile sale trebunţe, căci nu el voieşte, ci firea lucrează printr'ênsul.

Voinţa omenească se dă pe faţă numai când omul îşi stĕpâneşte firea şi nu vrea să pună organele sale de mişcare în serviciul trebuinţelor sale.

Numai putênd s'o facă aceasta, omul e stĕpân pe sine şi în toată lumea vieţuitoare singur omul are această stĕpânire.

Stĕpânirea de sine e ceea ce numim vîrtute, adecă bărbăţie, şi în acest înţeles e adevĕrat, că suprema virtute consistă în a nu voi nimic.

E însă învederat, că virtutea aceasta nu e lipsă de voinţă, ci voinţa de a nu sĕvîrşi fapta, spre care te simţi împins.

Ceea ce-l împinge pe om în mod conştient spre fapta e intenţiunea, care, puindu-ne în mişcare, se numeşte şi motiv. Acela, care nu voieşte, respinge o intenţiune şi prin aceasta sĕvîrşeşte o faptă, care

www.dacoromanica.ro

are şi ea intenţiunea eĭ. Valoarea etică a fapteĭ atîrnă de la cele douĕ intenţiunĭ: deşi a nu voi ce-va e fără îndoială o manifestare de putere, vorba e tot-deauna *ce* nu vreĭ şi *de ce* nu vreĭ.

Intenţiunile pot să fie individuale orĭ omeneştĭ: omenească e numaĭ fapta pornită din intenţiunĭ omeneştĭ. Ast-fel suprema virtute e de a voi numaĭ ceea ce e potrivit cu firea cea adevĕrată a omuluĭ, de a nu te supune trebuinţelor tale individuale, fiind-că voieştĭ ceea ce e bine.

I. Binele moral

Binele moral saŭ etic e împlinirea binéluĭ estetic, şi tot ceea ce e frumos e bun moral.

Fiind simţĕmêntul nu numaĭ pasional, ci tot-o-dată şi emoţional, atât în faţa frumosuluĭ neînţeles, cât şi în faţa ideiĭ neîntrupate suntem nu numaĭ încântaţĭ, ci tot-o-dată şi emoţionaţĭ, adecă porniţĭ a căuta fie înţelegerea frumosuluĭ, fie întruparea ideiĭ.

Conformându-ne cu pornirea aceasta, sĕvîrşim fapta morală, care ea singură poate să ne mulţumească.

Bine moral e decĭ să cauţĭ adevĕrul şi înţelegerea a toate, şi bun moral e orĭ-şi-care convingere, orĭ-şi-care credinţă.

Bine moral e să cauţĭ întruparea ideilor în forme desĕvîrşite, şi bun moral e tot ceea ce prin mijlocirea omuluĭ e bine făcut.

E mulţumit decĭ cel ce scrutează cu toată inima

www.dacoromanica.ro

firea lucrurilor şi se perde'n grija de a o înţelege; e mulţumit cel ce poartă grijă pentru desfăşurarea firească a fiinţelor vieţuitoare, grădinarul orĭ păstorul perdut în gândul de a obţine forme frumoase; e mulţumit măiestrul, care-şĭ încordează puterile, ca să-şĭ întrupeze ideile în forme desĕvîrşite; mulţumit însă maĭ presus de toţĭ e cel ce se scrutează şi se înţelege pe sine însu-şĭ şi poartă grijă pentru propria sa desfăşurare firească.

Această mulţumire o câştigam conformându-ne întru toate cu firea omenească.

Fiind nu bine în sine, ci facere de bine, binele moral e relativ, nu acela-şĭ pentru toţĭ şi în toate împregiurările, cum e cel etic.

Tot ceea ce e individual e resultat al împregiurărilor, deci lucru accidental, desechilibrat, urît, rĕŭ şi neadevĕrat, pe care trebue să-l lepădăm de la noĭ, şi fie-şte-care ale luĭ are să le lepede.

De oare-ce însă în fie-care e şi omul adevĕrat, nu e nicĭ unul, care nu simte ce este bine şi ce este rĕu şi nu ştie ce are să lepede.

Pot valurile vieţiĭ să'n năbuşe acest simţĕmênt moral, dar nu pot să-l stingă, şi nu e om, care nu se bucură făcând bine şi nu se căieşte făcând rĕŭ.

Cu cât individualitatea e maĭ pronunţată, cu atât omul e maĭ pornit spre rĕŭ. Tăria de a nu face acest rĕŭ e vîrtutea în deosebire de păcatul, care e scădere, neputinţă, nemernicie.

In acest înţeles e adevĕrat, că vîrtutea e cel maĭ

www.dacoromanica.ro

mare bine moral şi că e fericit omul, care nu ştie ce e *căinţa.*

Pe căinţă se întemeiază sancţiunea etică.

Fiind restabilirea echilibriului în suflet, fapta bună e pe deplin compensată prin mulţumirea de a o fi săvîrşit şi cel ce-a săvîrşit-o nu mai are nimic de dorit. Recompensele sunt imorale şi demoralisătoare, o depreciare pentru faptă şi-o insultă pentru om, o încuragiare pentru individualitate.

Fapta rea nu poate însă să fie compensată prin căinţă.

Deşi manifestaţiune a părţii celei bune din noi, căinţa e numai simţĕmênt, şi un simţĕmênt nu poate să compenseze decât intenţiunea de a face rĕŭ. Faptă o dată săvîrşită numai prin altă faptă poate să fie compensată. Valoare etică are numai elementul activ al căinţei, *mustrarea,* care prin *spăşire* ne duce la îndreptare. *Fără de spăşire nu e căinţă* adevĕrată.

Compensaţiune firească e deci numai pedeapsa pĕcatului, şi de aceea ori şi ce pedeapsă dreaptă e o binefacere pentru cel ce-o primeşte.

Iertăm pe cel ce nu e'n stare să-şi dee seamă despre ceea ce face; suntem îngăduitori faţă cu cel ce se ruşinează şi-şi dovedeşte căinţa prin mărturisire; socotim în rêndul sfinţilor pe cel ce se martirisează pe sine însu-şi, ca să-şi vindece sufletul; dar lovim fără de milă pe cel ce-şi înăbuşe căinţa, căci fapta rea lasă'n suflet o rană, pe care numai suferinţa şi răbdarea poate s'o vindece.

www.dacoromanica.ro

II. Ideile morale

Omul adevĕrat e bărbatul dimpreună cu femea, căcĭ numaĭ bărbat şi femee împreună sunt deplina întrupare a indeiĭ «om». Bărbatul fără de femee orĭ femea fără de bărbat e numaĭ o parte de om, o fiinţă cu marĭ scăderĭ.

Eticeşte dar omul nu poate să fie gândit decât ca indivĭd pus în legătură morală cu alţĭ indivizĭ, şi om desĕvîrşit e numaĭ acela, care pe lângă toate cele-l'alte maĭ e şi fiiŭ, şi soţ, şi părinte.

Gândit ast-fel, omul nu maĭ e individ, ci persoană.

Ideile morale sunt fixărĭ ale voinţeĭ omuluĭ de a fi în legătură cu alţiĭ, decĭ forme de convieţuire, planurĭ de organisare, şi întrupărĭ ale acestor ideĭ sunt familia, poporul, biserica şi statul cu feluritele lor aşeḑăminte culturale.

Ca orĭ-şi-ce bine moral, aceste ideĭ sunt relative, şi aşeḑămintele culturale de acela-şĭ fel se deosebesc unele de altele după popoare, după locurĭ şi după timpurĭ.

Pretutindenĭ însă şi în toate timpurile ele se întemeiază pe principiul dreptăţiĭ, care consistă în asigurarea libertăţiĭ în mărginĭ hotărîte.

In deosebire de dreptatea positivă, politică saŭ juridică, dreptatea etică mĕsoară libertatea de a voi după destoinicia individuală: poate fie-care să voiască ceea ce poate să facă, şi trebue fie-care să facă ceea ce poate voi.

In morală există decĭ numaĭ datoriĭ, căcĭ ceea ce

www.dacoromanica.ro

ar fi drept e tot datorie. Are fără îndoială orĭ-şicine dreptul de a-şĭ face datoria, dar acest drept e o datorie pentru alţiĭ, şi acela, care vrea să-şĭ facă datoria şi nu poate, fiind-că e împedecat de alţiĭ, îşĭ împlineşte datoria voind ceea ce e dator, ear aceia, care-l împedecă de a face, îşĭ calcă datoria.

Just şi echitabil în sens etic va să ḑică întocmaĭ cum îţĭ sunt destoiniciile în împregiurările date.

Principiul roman «*Ad impossibilia nemo obligatur*» nu are în dreptul positiv, are însă în morală corolarul, ca orĭ-şi-care e dator să facă ceea ce poate.

Fiind oamenii foarte deosebiţi între dênşiĭ, eĭ nu pot să aibă acelea-şĭ datoriĭ. Cu cât maĭ marĭ sunt destoiniciile, cu care te-a înzestrat firea, cu atât maĭ multe şi maĭ marĭ îţĭ sunt şi datoriile, şi nu alţiĭ aŭ să-ţĭ spună, ci tu însu-ţĭ aĭ să simţĭ ce trebue să vreĭ.

In persoană simţĕmêntul moral se manifestă, în partea luĭ activă, ca conştiinţă morală, purtare de grijă pentru împlinirea datoriilor.

Fie-care îşĭ mĕsoară decĭ puterile în tăinicia conştiinţeĭ luĭ, şi mulţumit poate să fie numaĭ cel ce şi-a împăcat conştiinţa morală făcênd ceea ce ştie că'n împregiurile date trebuia să facă.

Egoismul material, amorul propriŭ, vanitatea orĭ ambiţiunea pot să înăbuşe conştiinta morală, dar nu pot să înlăture căinţa, care e urmarea firească a calcării de datoriĭ.

De aceea persoane sunt numaĭ indivíḑiĭ, care aŭ

www.dacoromanica.ro

conştiinţă morală, nu şi copiĭ nevîrstinicĭ, nu şi nebuniĭ, nu şi ceĭ osândiţĭ la perderea libertăţiĭ.

Desvoltându-se prin cultură conştiinţa morală şi destoiniciile omeneştĭ, oamenii se apropie unul de altul, şi ast-fel şi deosebirile dintre aşeḑămintele culturale de acela-şĭ fel sunt din ce în ce maĭ micĭ, fiind-că toate sunt maĭ apropiate de forma ideală.

III. Morala socială

Viaţa comună se întemeiază pe simţĕmêntul de firească compătimire, care e cu atât maĭ puternic, cu cât oamenii sunt maĭ apropiaţĭ unii de alţii, decĭ cel maĭ puternic la părinţĭ, care se vĕd pe sine înşi-şĭ în copiiĭ lor.

Intreaga morală socială purcede din legăturile fireştĭ dintre părinţĭ şi copiĭ.

a) Familia

Idea familieĭ e gândirea la un loc a legăturilor fireştĭ dintre soţ şi soţie, părinţĭ şi copiĭ, fraţĭ şi surorĭ.

Intruparea acesteĭ ideĭ, familia firească, purcede din împreunarea de bună voie şi pentru toată viaţa a soţilor şi se desĕvîrşeşte prin sporul de copiĭ. De oare-ce om deplin poate să fie numaĭ cel ce ştie ceva să ḑică tată şi mamă, frate şi soră, soţie şi copiĭ, familia, pentru-ca să fie întreagă, trebue să cuprindă părinţĭ, fraţĭ şi surorĭ, decĭ cel puţin şase membri, câte treĭ de fie-care secs.

www.dacoromanica.ro

Soţul, fiind mai destoinic decât soţia, are multe şi mari datorii, deci şi libertatea de a-şi împlini aceste datorii: aceasta e raţiunea stăpânirii familiare. De oare-ce una e familia, numai una poate să fie şi voinţa ei, ear aceasta e a celui mai destoinic şi mai însărcinat: soţia o singură dată se învoieşte cu soţul, atunci, când i se supune de bună voie, şi suprema virtute a ei este de a nu voi ceea ce soţul ei nu voieşte.

In vîrtutea stăpânirii sale soţul are şi întreaga purtare de grijă pentru binele familiei şi e răspunzător nu numai pentru sine însu-şi, ci tot-odată şi pentru ceea ce face ori nu face soţia sa, care nu are decât libertatea, pe care i-o dă el. Ori-şi-care ar fi obiceiurile locale, nu e cu putinţă soţ, om în toată firea, care nu-şi face mustrări pentru păcatele soţiei sale. De aceea sunt imorale şi demoralisătoare legile ori convenţiunile sociale, care mărginesc stăpânirea soţului prin datorii reale, care pentru soţie sunt drepturi.

Ceea ce pune acestei stăpâniri hotare firesti sunt destoiniciile soţiei. Avênd în urma acestor destoinicii şi ea datoriile ei, soţul în vîrtutea purtării de grijă pentru binele familiei e dator nu numai a o lăsa, ci chiar şi a o sili să-şi facă datoria. Echilibriul se stabileşte de sine în viaţa familiei, şi femea vrednică nu numai că nu e roaba soţului său, dar poate să devie chiar povăţuitoarea lui, stăpână blândă şi îndatoritoare a familiei.

Ear femea nevrednică nu trebue să aibă libertate,

www.dacoromanica.ro

când soţul e om vrednic, şi mai vîrtos nu trebue să aibă, când nevrednic e şi el.

Cu totul alta e natura stĕpâniriĭ părinteşti, care nu e întemeiată pe supunere de bună voie.

Copilul nu e numaĭ carne din carnea părinteluĭ şi sânge din sângele luĭ, ci tot-o-dată şi continuaţiunea luĭ sufletească. De aceea iubirea părintească nu e numaĭ compătimire, nicĭ numaĭ simţĕmênt de conservare, ci tot-o-dată şi ambiţiune pentru desvoltarea proprieĭ individualităţĭ. Prin aceasta se deosebeşte omul părinte de orĭ-şi-care alt părinte, şi omul nu ca pe sine, ci mai mult decât pe sine îşĭ iubeşte copilul.

Această iubire se manifestă ca neadormită purtare de grijă pentru desfăşurarea trupească şi sufletească a copiluluĭ, şi pentru părinte e cestiune de amor propriu, ca copilul să fie în toate privinţele mai presus de ceĭ ce l'aŭ născut.

Nu din simţĕmênt de datorie, ci în vîrtutea acesteĭ iubirĭ firescĭ primeşte părintele sarcina purtărĭĭ de grijă pentru copil: acela, care nu simţe iubirea aceasta, e om desbrăcat de firea omenească, dar dator de a primi sarcina nu este.

Dacă bine moral e unirea de bună voie a soţilor, nicĭ una din consecuenţele firescĭ ale acesteĭ unirĭ nu poate să fie faptă, care trebue să fie spăşită prin purtarea uneĭ grele şi nesuferite sarcinĭ. Nu, copiiĭ nu sunt fapte omeneştĭ, ci făpturĭ ale luĭ Dumneḑeu, darurĭ pentru părinţĭ întêmplătoare, pe care firea le distribue — nu celor ce vor să le

www.dacoromanica.ro

le aibă, ci după rènduirile eĭ de a pururea nestrăbăutute de mintea omenească.

Refusă darul orĭ-şi-cine, dacă-l iartă firea, şi maĭ pĕcătos decât acela, care nu primeşte sarcina purtării de grije, e acela, care o primeşte şi n'o poartă.

Purtând grijă pentru desvoltarea trupească şi sufletească a copiluluĭ, părintele devine autor al luĭ, şi autoritatea aceasta e cu atât maĭ mare, cu cât maĭ înţeleaptă e purtarea de grijă, şi nu poate să înceteze nicĭ o dată. Prin ea părintele, care a făcut din o fiinţă neputincioasă un om în toată firea, e stĕpân pentru tot-deauna asupra voinţeĭ copiluluĭ sĕŭ.

Işĭ iubeşte copilul părinţiĭ cât îĭ va fi iubind, fiind-că e desprins cu eĭ şi se simte apropiat de dênşiĭ, dar iubirea, pe care părinţiĭ o aŭ pentru dênsul, nu-l iartă firea s'o aibă decât către copiiĭ luĭ Ceea ce pe el îl leagă şi-l supune părinţilor e conştiinţa, că numaĭ prin iubirea lor e ceea ce este, şi cu cât iubirea e maĭ mare şi purtarea de grijă maĭ înţeleaptă, cu atât maĭ puternică e conştiinţa aceasta, care se manifestă ca supunere respectuoasă şi silinţă de a face mulţumirea părinţilor.

Dacă e slabă, vina părinţilor este.

Orĭ-şi-cât de vinovat ar fi însă părintele, copilul nu poate nicĭ o dată să aibă dreptate faţă cu părintele sĕŭ, şi nu e om, care nu-şĭ face mustrări, când îşĭ nemulţumeşte părinţiĭ, nu iertăm nicĭ o dată pe omul, care face ceea ce părinţiĭ luĭ vor să nu facă.

www.dacoromanica.ro

Un singur hotar firesc are autoritatea părintească: ea nu poate să mărginească libertatea copiluluĭ de a-şĭ face datoria. Tocmaĭ de acea însă copilul nu poate să primească nicĭ o însărcinare fără de voia părinţilor sĕĭ, nu să-şĭ aleagă carieră, nicĭ, maĭ ales, să se căsătorească.

De oare-ce supunerea respectuasă şi silinţa de a face mulţumirea părinţilor nu încetează nicĭ o dată, nora şi ginerele sunt deopotrivă cu copiiĭ şi socriĭ sunt de o potrivă cu părinţiĭ. Nimenĭ însă fără de voie nu poate să devie părinte. De accea în gândul nostru căsătoria făcută fără de învoirea părinţilor nu poate să fie bine-cuvêntată.

Pe autoritatea părintească se întemeiază datoriile unul către altul ale surorilor şi ale fraţilor, căcĭ dacă trebue să-mĭ daŭ silinţa de a face mulţumirea părinţilor, dator sunt a voi şi a face binele fratelui şi al surorii, şi această datorie e şi ea potrivită cu destoiniciile fie-căruia. Fratele maĭ mare are cele maĭ marĭ, ear sora maĭ mică cele maĭ micĭ datoriĭ. Implinindu-şĭ datoria, fratele orĭ sora ajută pe părinţĭ în purtarea lor de grijă şi ast-fel câştigă autoritate alăturea cu părinţiĭ.

Cea maĭ mare e autoritatea surorii maĭ marĭ, fi-ind-că ea îĭ stă maĭ mult mumeĭ într'ajutor, şi cea maĭ mică a fratelui maĭ mic.

De oare-ce datoriile fraţilor şi ale surorilor între sine resultă din autoritatea părintească, ear parintele nu în virtutea naşterii, ci în virtutea purtării de grije pentru ceĭ născuţĭ are această autoritate, fraţĭ

www.dacoromanica.ro

şi surorĭ nu sunt ceĭ născuţĭ din aceia-şĭ părinţĭ, ci ceĭ crescuţĭ sub acea-şĭ autoritate părintească.

Dacă nu are părintele pornirea de a purta grijă de copilul luĭ, nu are nicĭ copilul nicĭ o datorie faţă cu părintele, care nu a voit să primească purtarea de grijă pentru dênsul, şi cu atât maĭ puţin poate să aibă vre-o datorie faţă cu copilul luĭ. Din întêmplarea, că amêndoĭ am fost născuţĭ din aceia-şĭ părinţĭ, nu resultă decât datoriĭ de om către om: fraţĭ suntem numaĭ ca fiĭ aĭ aceluia-şĭ părinte ceresc.

Cu toate aceste firească e numaĭ familia, în care toţĭ copiiĭ născuţĭ din aceia-şĭ părinţĭ însoţiţĭ pe toată viaţa cresc sub acea-şĭ autoritate părintească.

Firea s'a îngrijit în neměsurata eĭ prevedere, ca omul să-şi facă cu mulţumire datoria.

Crescênd împreună, fraţiĭ şi surorile se iubesc între sine, fiin-că sunt apropiaţĭ în fire şi în deprinderĭ, şi îşĭ fac datoriile maĭ mult din iubire decât din conştiinţa supunerĭĭ lor către părinţĭ, şi numaĭ făcându-şĭ din iubire datoria eĭ se deprind a şi-o face cu mulţumire. In lipsă de iubire datoriile sunt sarcinĭ nesuferite, care nasc pizmă şi rĕutate şi vrajbă în familie. Eară iubirea nu e datorie, care se poate impune, ci un resultat firesc al apropierĭĭ sufleteşti, care se produce prin vieţuirea împreună a celor ce sunt carne din acea-şĭ carne şi sânge din acela-şĭ sânge.

In această singură firească familie se aşează temelia vieţĭĭ sociale prin deprinderea omuluĭ de a

www.dacoromanica.ro

pune binele comun mai presus de cel individual şi de a căuta mulţumirea sa în mulţumirea, pe care li-o face altora. Acela, care e bun fiiŭ, e şi bun frate şi are să fie şi bun soţ, şi bun părinte, om bun şi bine deprins, care-şi face în toate împregiurările datoria.

b) Morala publică

Vieţuirea împreună a oamenilor e întemeiată pe compătimirea firească a celor mai tarĭ catre ceĭ mai slabĭ, dar organisaţiunile sociale sunt pornite din egoism individual. Ceea ce i-a făcut şi-i face pe oameni să intre'n legătură sunt nevoile vieţiĭ, interesele comune.

Se leagă între dênşiĭ oameni, pe care nevoia îĭ mênă să jefuiască pe alţiĭ, orĭ oameni, care aŭ să scape de acelea-şĭ nevoĭ, să rĕspingă pe acela-şĭ duşman, care pentru singuraticĭ e prea puternic.

Cea mai măreaţă din toate vieţile comune, câte s'aŭ ivit până acum pe faţa pământuluĭ, statul roman, n'a avut decât rostul de a menţine ordinea în vîrtutea principiuluĭ «*Suum cuique tribuere*», ajutând pe ceĭ slabĭ şi înfrênând pe ceĭ tarĭ.

Simţĕmêntul comun e resultatul îndelungateĭ vieţuirĭ împreună cu acelea-şĭ deprinderĭ, şi popoarele sunt oameni, care se iubesc între dênşiĭ în vîrtutea asemênăriĭ dintre dênşiĭ în comparaţiune cu alţiĭ. Nu însă această iubire, ci interesele comune îĭ leagă.

De aceea morala publică e egoistă, un fel de i-

www.dacoromanica.ro

moralitate justificată prin marea înclinare spre rĕŭ a omuluĭ.

Avênd în vedere interesele obştieĭ, nu putem să ţinem seamă de interesele individuluĭ, care nu-şĭ face datoria, şi trebue să impunem împlinirea datoriilor orĭ să prescriem datoriĭ, pe care oamenĭĭ din fire nu le aŭ. Această necesitate politica o exprimă Romanĭĭ prin vorbele «*Summum jus summa injuria*».

Resoane de stat acopĕr orĭ-şi-ce mişelie şi în politică bine e ceea ce duce la scop, — însă nu bine moral.

Privind statul din punctul de vedere etic, el nu poate fi considerat decât ca o mare familie, şi statul firesc e un popor organisat ca monarchie ereditară, în care monarchul e părinte, ear cetăţenĭĭ sunt copiĭ monarchuluĭ şi fraţĭ între dênşiĭ.

Autoritatea părinteluĭ o are monarchul în vîrtutea purtărĭĭ sale de grijă pentru binele obştesc, şi ea e cu atât maĭ mare, cu cât maĭ înţeleaptă e purtarea de grijă, dar nu încetează nicĭ o dată. De aceea voinţa monarchuluĭ e lege şi legiĭ trebue să se supuie orĭ-şi-cine chiar şi dacă nedreaptă e legea.

Acelea-şĭ datorĭĭ, pe care copiiĭ le aŭ faţă cu părintele lor, le aŭ şi cetăţenĭĭ faţă cu monarchul, şi întocmaĭ precum în familie fie-şte-care îşĭ tace datoriile potrivit cu destoiniciile luĭ şi cel maĭ vrednic şi maĭ conştiincios are maĭ multă autoritate, în viaţa statuluĭ are fie-şte-care posiţiunea potrivită cu destoiniciile luĭ şi cei maĭ vrednicĭ şi maĭ conştiincioşĭ sunt părtaşĭ la autoritatea monarchuluĭ

www.dacoromanica.ro

Orĭ-şi-cât de deosebite ar fi organisaţiunile politice, ele toate aŭ această basă, şi cu cât cultura e maĭ înaintată, cu atât maĭ mult se apropie şi statul de această formă ideală.

B. Motivele

Vorba «*motiv*» e un neologism rĕŭ întrebuinţat şi în loc de «*cuvênt*».

Fiind derivat din «*movere*», — a pune în mişcare, — «*motiv*» însemnează ceea ce ne pune în mişcare, deci, ca element pentru determinarea voinţeĭ, orĭ-şi-care trebuinţă, orĭ-şi-care emoţiune, orĭ-şi-care pornire.

Pornind apoĭ din gândul greşit, că omul nu face nimic fără de motiv, mulţĭ iaŭ voinţa omenească drept un resultat oare-cum matematiceşte calculabil al concurenţeĭ pornirilor de deosebite feluri şi compară voinţa omenească cu resultanţa paralelogramuluĭ de puteri. Sunt, aşa-şĭ închiesc eĭ lucrul, împins de maĭ multe porniri în deosebite direcţiunĭ, staŭ cât-va timp în chibzuri şi pornesc în cele din urmă în direcţiunea dată de cea maĭ puternică din pornirile momentane.

Dar dacă mĕ opresc în loc!?

Fără îndoială, că nu e tot motiv şi ceea ce mĕ face să nu pornesc în nicĭ o direcţiune.

Motive şi numaĭ motive determină pe animale: eŭ, omul, fiinţa, care raţionează, maĭ am şi cuvinte. Eŭ, când staŭ în chibzuri, nu cântăresc porniri, ci

www.dacoromanica.ro

raţionez, şi amea voinţă nu e o resultantă fisică, ci o conclusiune trasă din cuvintele mele.

Cel ce voieşte vrea ce-va şi ceea ce el vrea e obiectul voirii luĭ, scopul eĭ. Fapta e numaĭ mijloc spre a realisa acest scop. Ceea ce voim dar e efectul fapteĭ, care în sufletul nostru se iveşte ca gând orĭ intenţiune maĭ nainte de a se fi stabilit voinţa. E decĭ învederat, că maĭ nainte de a mĕ hotărî într'un fel trebue să-mĭ daŭ seamă despre efectul intenţionat al fapteĭ şi să chibzuiesc fapta aşa, ca acest efect să resulte din ea întocmaĭ cum îl voiesc. Dacă altul e efectul, voinţa e iraţională şi fapta e o greşală, în terminĭ comunĭ o prostie, o neghiobie.

Ne putênd să iasă din echilibriul firesc al actuluĭ cu voinţa, trebuinţa şi puterea, animalul nu greşeşte nicĭ o dată.

A greşi e o însuşire particulară a omuluĭ, în conştiinţa căruia se perde acest echilibriu.

Ajuns o dată stĕpân pe organele sale de mişcare, copilul trece prin acte instinctive la fapte intenţionate; cedând însă impulsiunilor sale momentane, el nu-şĭ dă seamă despre efectele necesare ale faptelor sale şi ast-fel se'mpedecă la tot pasul şi cade, se loveşte cu capul de toţĭ pereţiĭ, dă'n toate gropile şi se vaietă mereŭ, că nu poate să facă ceea ce vrea.

Orĭ-cât de mare ar fi rĕul, pe care-l face, el se sperie, dar nu-şi face mustrărĭ, eară noĭ ne supărăm, dar nu-l socotim vinovat şi-l certăm numaĭ pen-

www.dacoromanica.ro

tru-ca să-ĭ vie mințea. Nu poate să fie vinovat decât cel ce vrea omenește, și nu e omenește voit nicĭ rĕul, nicĭ binele neintenționat.

De aceea orĭ-și-câte prostiĭ și orĭ-și-câte rele ar face copilul, noĭ îl socotim nevinovat și fericit, fiind-că n'are grijĭ, fiind-că voința luĭ se stabilește ușor și nicĭ o dată nu-și face mustrărĭ, nicĭ o dată nu se siluiește pe sine însu-și.

Fericirea aceasta poate însă s'o aibă orĭ-și-cine toată viața luĭ. Numaĭ cel cu rele porniriĭ simte greul datoriilor, numaĭ în el se stabilește voința cu a-ne-voie, numaĭ el își face mustrărĭ, numaĭ el trebue să-și facă silă, ca să scape de mustrărĭ. Nu se poate o lume maĭ dulce decât aceasta, în care «*ad imposibilia nemo obligatur*»: în această lume omul bine simțitor și ast-fel bine intenționat poate să fie toată viața luĭ copil ușuratec.

C'o inimă bună și curată treci prin viață fără-ca să simți greul eĭ, mereŭ voios, fiind-că vreĭ numaĭ cum te mână inima, și ne știind ce e nevoia, fiind-că nu voieștĭ nicĭ o dată ceea ce n'aĭ voi să vreĭ.

Fericire nu e însă această ușurătate.

Orĭ-și-cât de nevinovat ar fi și s'ar simți cel ce una vrea și alta face, el nu este mulțumit nicĭ chiar atuncĭ, când efectul faptelĭ e maĭ presus de așteptările luĭ. Nu e în lumea aceasta nicĭ o plângere maĭ generală decât a celuĭ pripit contra noroculuĭ. Vĕdĕnd, că toate-ĭ ies anapoda și că alțiĭ o nimeresc maĭ bine, el se mângâie cu jalnica con-

www.dacoromanica.ro

vingere, că totul atîrnă de la noroc şi nenoroc. Mulţumit cu sine şi cu lumea nu poate să fie decât omul chibzuit, căci mulţumirea fapteĭ consistă în realisarea întocmaĭ a gânduluĭ, din care ea a pornit. Nu cel ce are noroc e şi se simte fericit, ci cel ce poate să ḑică: Eŭ însu-mĭ le-am voit toate câte prin mine s'aŭ făcut.

De aceea uşurinţa e păcat, prostia e vinovăţie şi voinţa iraţională e un rĕu moral, care nu i se poate trece cu vederea decât celuĭ ce nu póte să raţioneze.

Chibzuirea are douĕ fase.

Maĭ întêiŭ ne dăm seamă, dacă e bine orĭ nu ceea ce intenţionăm, bun orĭ nu gândul, din care pornim. Resultatul acestuĭ examen moral atîrnă de la impulsiunile momentane, motivele în adevĕratul înţeles.

După-ce ne-am dumirit apoĭ într'un fel, ne dăm seamă, dacă se şi poate realisa scopul, pe care-l avem în vedere, şi cum are să fie sĕvîrşită fapta, pentru ca să resulte din ea efectul intenţionat. Resultatul acestuĭ examen raţional, planul fapteĭ, atîrnă de la priceperea individuală şi e întemeiat pe cuvinte.

Dacă din examenul moral resultă, că intenţiunea nu e bună, orĭ dacă din examenul raţional resultă, că scopul nu se poate realisa, intenţiunea rĕmâne stearpă.

Cu cât pornirile sunt maĭ puternice, cu atât examenul moral e maĭ scurt şi cel raţional maĭ su-

www.dacoromanica.ro

perficial. Cuprins de patimă, omul nu se mai chibzuieşte, ci se avêntă orbiş la faptă.

Acest avênt e însufleţire, dacă intenţiunea e bună, şi mânie oarbă, turbare, furie, dacă intenţiunea e rea.

Faptele rele sunt totdeauna urmări ale lipseĭ de destulă chibzuire. Nu e nimenĭ atât de rĕu, ca de o dată cu intenţiunea rea să nu se ivească'n el şi cea bună, şi aceasta rĕmâne stearpă numaĭ pentru-că făptuitoruluĭ îĭ era maĭ greu să facă binele decât rĕul. De acea se ḑice, că iadul e pardosit cu bune intenţiunĭ, şi intenţiunile bune nu preţuiesc nimic, dacă rĕmân sterpe şi nu sunt nicĭ măcar date pe faţă.

I. Motivele morale

Orĭ-şi-care simţĕmênt, decĭ şi convingerea, şi credinţa, e în partea luĭ emoţională un factor pentru determinarea voinţeĭ, decĭ un motiv. Numaĭ în acest înţeles e adevĕrat (Kant), că morală e numaĭ fapta, pe care omul o sĕvîrşeşte din principiu, nu pentru-că-l trage inima, ci pentru-că trebue neapărat s'o sĕvîrşească. Acest imperativ categoric ar rĕmâné sterp, dacă omul n'ar simţi trebuinţe, care numaĭ prin fapte bune pot să fie mulţumite, şi dacă fapta rea nu ar lăsa o firească nemulţumire în suflet,

Trebuinţele, care numaĭ prin fapte bune pot să fie mulţumite, sunt motive morale.

Aceste trebuinţe le simt şi le ştiu toţĭ oamenĭĭ de la cei maĭ mărginit până la cei maĭ luminat deopotrivă: sunt trebuinţele fireştĭ.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce e firesc nu se poate să nu ... ne, şi dacă e bine, e moral.

E, înainte de toate, lucru firesc să trăiesc bine şi tignit şi e bine, decĭ datoria mea, să fiu cu neobosită purtare de grijă pentru hrana mea, pentru adăpostul meu, pentru sănĕtatea mea şi pentru asigurarea mulţumirii tuturor trebuinţelor mele pe toată viaţa. Egoismul material e cea maĭ firească şi ast-fel cea maĭ obligată purtare de grijă, şi acela, care nu-şi face datoriile egoiste, nu se iartă nicĭ o dată pe sine şi nu este iertat nicĭ de alţiĭ.

Leneşul e muncit mereu de mustrărĭ şi despreţuit de alţiĭ; cel ce nu caută de treburile sale e mereu strîmtorat şi socotit nevrednic de a căuta de treburile altora; risipitorul e luat în bătaie de joc chiar şi de ceĭ ce profită de uşurinţa luĭ.

Pentru-ca să poţĭ avĕ vre-un rost în lumea aceasta, trebue, înainte de toate, să-ţĭ aĭ existenţa asigurată. Dacă n'o aĭ, eştĭ o sarcină şi pentru tine, şi pentru alţiĭ, un om tras-împins, şi nicĭ tu însu-ţĭ nu ştiĭ, nicĭ alţiĭ nu pot să prevadă, — la ce fapte rele te pot împinge nevoile. «Mişel» va să ḑică om sĕrac şi «miserabil» tot asta va sa ḑică: nemernic şi păcătos e omul, care nu are ceea ce îĭ trebue spre a putĕ trăi.

Tot atât de firesc e amorul propriu şi nu maĭ puţin firească e vanitatea, Suntem oameniĭ noĭ oamenii, eară nu dobitoace, şi avem să purtăm sus capetele, care nu ne sunt puse nu între picioare, ci pe umerĭ. N'avem nicĭ o dată să scăpăm din vedere,

www.dacoromanica.ro

că fie-care din noĭ are în el întreaga fire a celeĭ maĭ sus puse dintre fiinţele de pe faţa pământuluĭ, şi că e nemernic şi păcătos acela, care nu se foloseşte în toată întregimea de darurile, cu care l'a înzestrat firea. Şi n'avem nicĭ unii către alţiĭ să perdem această conştiinţă de superioritate a fiinţeĭ noastre: nemernic şi păcătos e acela, care umileşte fiinţa omenească representând-o în forme respingătoare, şi firea ea însă-şĭ cere, ca creaţiunile eĭ să mângâie vederea.

Datorie, maĭ vîrtos aspră datorie e purtarea de grijă pentru desfăşurarea propriei individualităţi. Firea ea însă-şĭ a voit, ca omul sa nu stee'n loc ca cele-lalte fiinţe, ci să meargă mereu înainte, şi ni-e caşi-când Dumneḑeu ar fi făcut lumea negata şi-ar fi pus pe om în mijlocul eĭ, ca s'o desĕvîrşească potrivit cu trebuinţele luĭ. Toate stau în loc; singur el scrutează firea şi nu numaĭ se desvoltă el însu-şĭ, ci le desvoltă prin înrîurirea luĭ intenţionată şi pe cele-lalte întrupându-şĭ voinţa alăturea cu voinţa a toate. Nevrednic şi păcătos e acela, care se lasă pe sine însu-şĭ în părăginire şi nu-şĭ dă silinţa de a-şĭ desvolta persoana până la limitele extreme ale capacităţiĭ sale de desvoltare în împregiurările date.

Egoismul individual în toate formele luĭ e firesc, şi datoria-şĭ face acela, care poartă grijă de mulţumirea trebuinţelor sale individuale.

Firească e şi compătimirea, şi purtarea de grijă pentru mulţumirea altora este şi ea tot egoism in-

www.dacoromanica.ro

dividual, dacă e pornită din compătimire. Nu are însă nimeni să voiască ceea ce nu poate să facă, şi numaĭ cel asigurat în ceea ce priveşte persoana sa poate să poarte grjă de alţiĭ.

Păcătosul, care trăeşte din mila altora, n'are să-şĭ poarte capul sus, ci trebue să-l plece în faţa binefăcătorilor sĕĭ, să se umilească ca copilul în faţa părinţilor sĕĭ şi să-şĭ dee silinţa de a le fi pe plac. El nu poate să poarte grijă de propria sa desfăşurare, fiind-că nu e stĕpân pe sine însu-şĭ. Cu atât maĭ puţin poate să poarte grijă pentru mulţumirea altora.

Din compătimire face fie-şte-care numaĭ atât cât poate fără-ca să se nedreptăţească pe sine însu-şĭ: acela, care face maĭ puţin, e om fără conştiinţă, ear acela, care face maĭ mult, e prost, fiind-că, cuprins de pornirile luĭ, nu-şi dă seamă despre consequenţele faptelor sale.

De aceea nimeni fără de voia sa nu poate să primească sarcina de soţ şi părinte. N'are să primească sarcina aceasta decât cel destoinic de a o purta, şi fie-şte-care ştie el însu-şĭ maĭ bine decât orĭ-şi-cine, ce poate şi ce nu poate. Nemernic şi pĕcătos e cel ce-o primeşte cu pripire şi nenoroceşte oameni primind faţă cu dênşiĭ datoriĭ, pe care nu le poate împlini. E om cu marĭ scăderĭ cel ce nu e nicĭ soţ, nicĭ părinte, dar vinovat e numaĭ dac'ar putea să fie şi nu este. Firea a pus în orĭ-şi-care om pornirea de a fi şi soţ, şi părinte, şi cele maĭ marĭ mulţumirĭ individuale omul ca soţ şi ca pă-

www.dacoromanica.ro

rinte le are: e deci o mare jertvă de sine a renunța la aceste mulțumiri, și de aceea nu osândim, ci plângem pe oamenii, care renunță de bună voie la ele, — cum plângem pe orbi ori pe surdi.

Singure datoriile de copil sunt firește impuse oriși-căruia om, față cu cei ce au purtat ori poartă grijă de desvoltarea lui trupească și sufletească.

Datorii de copil către părinte sunt însă și datoriile cetățenești: cu voie, de ne-voie ele au să fie împlinite, și siluirea e o bine-facere pentru cel siluit, — întocmai ca pedeapsa pentru cel ce-și calcă datoria.

Fericit cel ce-și face toate datoriile de voie bună, din tragere de inimă, cu mulțumire, pentru-că simte trebuința de a le face. Trebuința aceasta nu poate însă să se manifeste cu destulă tărie decât la omul ferit de nevoi.

De aici resultă datoria morală de a-ți reduce trebuințele individuale la minimul firesc. Cu cât mai puțin îți trebue ție însu-ți, pentru-ca să fii pe deplin mulțumit, cu atât mai multe și mai mari mulțumiri poți să ai purtând grijă de alții și gustând plăcerile obiective.

Nu lucru omenesc, ci lucru neomenos e să te desbraci de firea ta renunțând la ori-și-ce mulțumire firească: grijile lumești ai să le lepezi numai reducându-ți trebuințele egoiste prin cumpătare.

In fie-care clipă de chibzuire se ivește'n suflet conștiința acestei datorii, care îi dice omului: Atât e destul! — așa e bine! — Acesta e motivul moral,

www.dacoromanica.ro

din care porneşte buna intenţiune, buna voire şi fapta bună.

II. Motivele individuale

Intruparea fiinţeĭ omeneştĭ e accidentală, potrivită cu împregiurările, în care s'a făcut. Chiar în clipa naşterii omul se deosebeşte de toţĭ ceĭ-lalţĭ oamenĭ, de unĭĭ maĭ mult, de alţiĭ maĭ puţin, dar de toţĭ. Deşi are toate însuşirile şi numaĭ însuşirile comune tuturora, unele din aceste sunt maĭ mult, ear altele maĭ puţin desvoltate decât în fiinţa ideală şi ast-fel orĭ-şi-care individ chiar dintru început e o fiinţă desechilibrată.

Această lipsă de echilibriu creşte orĭ scade în timpul desvoltăriĭ trupeştĭ prin deprinderĭ şi potrivit cu mediul, în care se face desvoltarea.

Cu cât lipsa de echilibriu creşte, cu atât individualitatea e maĭ pronunţată şi firea cea adevĕrată maĭ înăbuşită. Aceasta o înţelege omul, când vorbeşte despre neputinţele sale, despre pĕcătoşia sa, despre nemernicia omenească, despre a-ne-voinţele vieţiĭ.

Neputincios se simte omul, când nu poate să facă ceea ce ştie, că trebue să facă: slab e şi pĕcătos şi nemernic şi nevoiaş este, când invidualitatea luĭ intră în conflict cu firea cea adevĕrată. Individualitatea e carnea, pe care trebue s'o omorîm, diavolul, care ne ispiteşte şi nu ne lasă să facem binele cu toată inima, ci ne nevoieşte să facem rĕul.

www.dacoromanica.ro

1. Slăbiciunile

Slăbiciunile sunt neputinţe relative, deci individuale, şi de aceea se numesc şi păcate. Ele sunt fisice ori morale.

Slăbiciunea fisică e resultatul desvoltării insuficiente ori al îmbolnăvirii unei părţi din organism, un neajuns cum e vederea slabă, auḑul slab, mintea slabă, stomachul slab. In rêndul acestor slăbiciuni socotim neputinţele copilăriei şi ale bătrâneţelor, precum şi lipsa de cultură morală şi intelectuală.

Slăbiciunile fisice, fie ele înăscute ori intervenite în cursul vieţii, deşteaptă compătimirea, şi descarcă pe cel ce le are chiar şi dacă el însu-şi e vinovat de ele. E o mulţumire să ajuţi pe cel neputincios, şi cu cât mai multe şi mai mari îi sunt slăbiciunile, cu atât mai puţine şi mai mici îi sunt datoriile, cu atât mai uşor îi iertăm greşelile.

Slăbiciunea morală e resultatul unei desvoltări excesive în o parte din organism, deci nu o neputinţă, ci o tărie relativă.

De oare-ce tendenţa de a funcţiona a organului creşte de o potrivă cu desvoltarea lui, tăria se manifestă în porniri relativ puternice, cărora le ḑicem slăbiciuni, fiind-că împedecă chibzuirea şi zdruncină echilibriul voinţei. Cu cât mai mari şi mai multe sunt slabiciunile, cu atât cel ce le are e mai nevoit să facă ceea ce face: el face cu mulţumire numai ceea ce face din slăbiciune, dar e slab, când e vorba de împlinirea datoriilor ce nu resultă din slăbiciunile lui.

www.dacoromanica.ro

Orĭ-şi-care slăbiciune morală e un prisos, care desechilibrează fiinţa, şi de acea se ḑice, că marĭ daruri fireştĭ sunt împreunate cu marĭ păcate.

Slăbiciunile morale sunt maĭ ales urmărĭ ale deprinderiĭ. Inăscute pot se fie numaĭ predispoşiţiunile, care în cursul vieţiĭ se desvoltă orĭ se stîrpesc.

Pe putinţa aceasta se întemeiază educaţiunea raţională.

De oare-ce prin deprindere orĭ-şi-care parte a organismuluĭ poate să fie desvoltată până la o limită fireşte hotărîtă, omul îşĭ poate echilibra fiinţa desvoltând părţile maĭ slabe potrivit cu cele maĭ tarĭ. Numaĭ prin o asemenea echilibrare a propriei noastre fiinţe putem să ajungem a ne face toate datoriile cu mulţumire.

Tot ceea ce e prea mult, fie chiar şi în bine, e o slăbiciune morală, un păcat, un demon, care ne stăpâneşte şi ne duce unde vrea el, o ne-voie, şi multe sunt nevoile vieţiĭ numaĭ dacă multe sunt păcatele noastre.

Egoismul material, cel maĭ firesc şi maĭ moral din simţămintele omeneştĭ, devenit o dată slăbiciune, înăbuşe'n om şi amor propriu, şi vanitate, şi ambiţiune, şi compătimire şi face din om un fel de fiară.

Vanitatea, tot atât de firească şi ea, devenită slăbiciune, întunecă mintea şi-l face pe cel cuprins de ea risipitor, lipsit de dignitate, pizmătareţ şi rĕutăcios.

Orĭ-şi-care simţĕmênt firesc şi bun devine un

www.dacoromanica.ro

păcat prin desvoltare excesivă, nu pentru-că este el însu-şi prin sine rău, ci pentru-că desechilibrează fiinţa.

Omul adevărat şi bun şi frumos e întru toate de o potrivă, deplin rotunjit, desăvîrşit, fără de scădere şi prisos, fie el mărginit în toate orî fie'n toate ajuns la cea mai extremă limită a desvoltării omeneştî. Numai în acest înţeles e adevărat (Platon), că genialitatea e un fel de nebunie; nebunie e însă numai dacă e unilaterală, ceea ce în cele mai multe casurî este, dar nu trebue neapărat să fie.

2. Patimile

De oare-ce prin încordare prea mare orî-şi-care organ se'mbolnăveşte, slăbiciunea nestăpânită duce prin prea dese deprinderî la o bolnăvicioasă tendenţă de a funcţiona în organele corespunzătoare.

Această bolnăvicioasă tendenţă e slăbiciunea devenită patimă saŭ pasiune, o pornire sufletească, pe care nicî un om n'o poate stăpâni, cea mai înaltă desfăşurare a simţămîntuluî omenesc.

Orî-şi care trebuinţă, orî-şi care simţămînt firesc şi bun poate să devie o pasiune, şi orî-şi-care pasiune e păcat greu.

Privite din punctul de vedere estetic slăbiciunile sunt micî şi interesante, ear pasiunile sunt, ca element al frumosuluî, totdauna măreţe. Ele sunt urîte saŭ comune, dacă pornesc din egoismul individual, frumoase saŭ nobile, dacă pornesc din com-

www.dacoromanica.ro

pătimire, şi manii, dacă pornesc din trebuinţa de mulţumiri obiective.

De oare-ce acela-şi om nu poate să aibă decât o singură pasiune, care stăpâneşte voirea lui până în cele mai mici amănunte, pasiunea stabileşte armonia estetică în individ, şi de aceea ori-şi-care om cuprins de vre-o pasiune se presentă ca o frumoasă întrupare, însă nu a ideii «om», ci a unui simţământ omenesc.

Tocmai de aceea însă din punctul de vedere etic pasiunea covîrşitoare e o faptă rea, care numai prin moarte poate să fie spăşită.

Iertăm pe cel ce şi-a perdut vederea ori şi-a frânt piciorul din vinovată pripire; certăm ori luăm în bătaie de joc pe cel ce din slăbiciune săvîrşeşte fapte, pentru care se căieşte: nu iertăm însă nici o dată pe cel bolnav de o patimă, căci el nu din pripire, ci încetul cu încetul, permiţându-şi mulţumiri, la care trebuia să renunţe, în urma unui întreg şir de păcate a ajuns să fie bolnav sufleteşte şi nestăpânindu-se, când putea să se stăpânească, a ajuns în cele din urmă să nu să mai poată stăpâni. E fapta lui pasiunea, şi putem să-l admirăm, să-l iubim, să-l compătimim pentru fapta aceasta, dar nu-l iertăm, căci neputinţa morală e lipsă de viaţă morală, şi ori-şi-care pasiune adevărată numai în temniţă, în mânăstire, în casa de nebuni ori în mormânt poate să se sfîrşească.

Pretutindeni şi în toate numai bunul cumpăt poate să dee faptei omeneşti valoare etică, şi ge-

www.dacoromanica.ro

nialitatea pasionată e un mare dar firesc nimicit prin întrebuinţare abusivă.

3. Trebuinţele morale

Trebuinţe fireştĭ, slăbiciunĭ, ba, prin intervenirea intenţionată a omuluĭ, chiar şi pasiunĭ aŭ şi animalele, şi între ogarul, care crapă alergând după iepure, şi filosoful, care înebuneşte alergând după adevĕr, nu e decât deosebirea, că într'un cas e vinovat omul, care goneşte, ear în cel-lalt încă maĭ vinovat omul, care se goneşte.

Dacă omul ar avé numaĭ trebuinţe fireştĭ, slăbiciunĭ şi pasiunĭ, voinţa luĭ ar fi şi ea un resultat matematiceşte calculabil al concurenţeĭ motivelor.

In om maĭ e însă şi ce-va particular omenesc, conştiinţa personalităţiĭ.

Nimenĭ nu se naşte om; nimenĭ nu intră singur şi de capul luĭ în lume, ci fie dus cu iubire, fie mênat cu nuieluţa, dacă nu chiar cu biciul. Ast-fel chiar dintru începutul vieţiĭ luĭ morale omul nu se luptă numaĭ singur contra relelor sale porniriĭ, ci e ajutat la tot pasul a le stĕpânĭ, nu ţine, în chibzuirea luĭ, seamă numaĭ de motivele luĭ individule, ci maĭ ia la mijloc şi pe cele ce îĭ sunt presentate de alţiĭ.

Aceasta e ceea ce-l face pe om fiinţă morală: el maĭ are pe lângă cele-lalte şi trebuinţa de a se şti în concordanţă cu voinţa altora, şi voinţa luĭ nu e numaĭ individuală, ci resultanta uneĭ voiriĭ comune.

Acesta e elementul incalculabil în voirea omenească.

www.dacoromanica.ro

De aceea, voind să spunem cine şi ce este un om oare-care, nu arĕtăm însuşirile luĭ individuale, ci legăturile luĭ personale, căcĭ individualitatea morală e personalitatea.

A fi individ orĭ un oare-care cine-va e o insultă, o degradare; a fi rĕsleţ e o punere la bănuială; a fi singur în lume, străin între străinĭ, e o mare primejdie morală: cu stimă şi cu încredere ne apropiem numaĭ de persoană, care e om cu rostul luĭ şi cu legăturile luĭ în lume.

«Copil sĕrac» nu va să ḑică'n graiul Românuluĭ copil fără de avere, ci copil fără de părinţĭ: sĕrac e fiind-că n'are povaţă neadormită, n'are ajutor în căile veiţiĭ, n'are certător drept şi nemilos. Nu e în gândul nostru nimic maĭ trist decât soarta omuluĭ, căruia nu-ĭ pasă de nimenĭ şi de care nimĕnuia nu-ĭ pasă: toţĭ se feresc de el; toţĭ îl scrutează; toţĭ îl bănuiesc.

Numaĭ şi numaĭ pentru-că nu e spriginit pe nimenĭ, ci stă oare-cum atârnat în vĕzduh.

Acela, care are părinţĭ, fraţĭ, rude, prietenĭ, cunoscuţĭ, binevoitorĭ şi rĕuvoitorĭ, omul între oamenĭ, orĭ-şi-cât de rĕu ar fi pornit, umblă cu băgare de seamă prin lume, fiind-că ştie, că sunt mulţĭ ochiĭ, care-l urmăresc, multe minţile, care-l judecă, multe inimile, pe care poate să le înveselească orĭ să le întristeze prin faptele luĭ. El nu are să aleagă numaĭ între mulţumirea şi mustrarea sa individuală, ci între multe mulţumirĭ şi multe mustrărĭ, şi unele, şi altele maĭ marĭ decât ale luĭ. In fie-care clipă

www.dacoromanica.ro

de chibzuire toţi pun motivele lor alăturea cu ale luĭ şi toţi îl îmbărbătează strigându-i: nu te da! alungă pe diavolul, care te ispiteşte. Şi cu cât maĭ mult îi iubeşte, cu atât maĭ uşor îi este a nu face rĕul, pe care singur îl intenţionează, ci binele, pe care atât de mulţi îl voiesc într'ênsul. Ba chiar şi dacă puţină este iubirea'n sufletul luĭ, fie din egoism material, fie de ruşine, fie de frică, dacă nu din curat simţimênt de datorie, el îşĭ calcă pe inimă şi se supune voinţeĭ obşteştĭ.

Ast-fel, cum el e pus la cale de alţiĭ, sunt puşi la cale şi ceĭ ce-l pun pe el la cale. Societatea omenească e o mrejă de legăturĭ personale, în care oamenĭĭ se determină unĭĭ pe alţiĭ, în cât în fieşte-care nu voinţa individuală, ci cea comună se manifestă, şi om cum se cade, vrednic de încredere, e numaĭ cel ce are legăturĭ în societate, omul cu rost şi cu căpătâiŭ.

Omul fără de legăturĭ umblă sĕlbatic printre aţele mrejeĭ, fără de rost, fără de pază şi fără de raḑĕm, fără de nicĭ o chezăşie, ear omul cu slăbiciunĭ rumpe încetul firele şi, căḑênd la patimă, se sĕlbăticeşte în cele din urmă.

De aceea e mare şi obştească bucuria nunteĭ, şi casa se luminează, când un copil se iveşte într'însa, căcĭ cele maĭ strînse sunt legăturile de soţ şi de părinte şi de dragul soţieĭ şi al copiilor de multe rele se fereşte şi multe bune-şĭ impune omul: soţia şi copiiĭ sunt cel maĭ puternic raḑĕm moral, cel

www.dacoromanica.ro

mai puternic îndemn de a nu ne pune în conflict cu voința obștească.

Această voință obștească e morala convențională în genere, sunt obiceiurile și legile positive, care-i impun omului datorii hotărîte și bine precisate.

Stabilite potrivit cu interesele comune, care nu sunt totdeauna și pretutindeni acela-și, aceste datorii nu sunt întocmai cele firești. Unele dintre ele impun ceea ce firește omul nu e dator a face, ear altele fac concesiuni slăbiciunilor individuale. Ori-și-cum ar fi însă ele, tot omul simte firească trebuință de a le împlini. Stăpânit de slăbiciuni ori orbit de vre-o patimă, poate omul să le calce, nu însă fără-ca sa să-și facă mustrări în tăinicia conștiinței lui.

Ceea ce dă acestor trebuințe morale tărie hotărîtoare e simțământul religios, supunerea către voința părintelui a toate, care toate le știe, toate le judecă.

4. Conflictele de datorii

Recunoscând, că trebuința omului de a nu se pune în conflict cu voința obștească e fireacă și nu pornită din egoism individual și că în trebuința aceasta consistă ființa morală a omului, Socrat a stabilit principiul, că moralitatea consistă în supunerea către obiceiuri și către legi.

Ori-și-care ar fi părerile tale individuale, ai să te supui legilor și obiceiurilor societății, din care faci parte, chiar și dacă ele după părerea ta ar fi rele și nedrepte. Îți spui părerea, îți dai silința să

www.dacoromanica.ro

luminezĭ oamenii, dar te supuĭ dând Cesaruluĭ ceea ce este al Cesaruluĭ.

Ar puté omul în o clipă de amărîciune să fie pĕtruns de convingerea, că el poate să facă cu sine tot ceea ce voieşte, să se lase'n părăginire, să se târie prin noroiŭ, să-şĭ scoată ochiĭ din cap, să-şĭ ruineze sănĕtatea, chiar să-şĭ curme firul vieţiĭ. Indată însă ce se iveşte'n conştiinţa luĭ gândul, că el are orĭ a avut, cel puţin, părinţĭ, că are stĕpânire lumească şi are un Dumneḑeu în cer, care nu vor aşa, el îşĭ vine în fire, înţelege că el nu este al sĕŭ şi nu poate să dispună de sine după impulsiunile sale momentane. Şi cu cât maĭ mulţĭ sunt aceia, pe care îĭ are, şi cu cât maĭ apropiaţĭ îĭ sunt eĭ, cu atât maĭ puternic şi maĭ hotărîtor e în el simţĕmêntul datorieĭ de a se conforma cu voinţa obştească.

Animalele trăiesc fie-care prin sine: noĭ oamenii trăim unii prin alţiĭ, şi fie-care dintre noĭ are faţă cu ceĭ-lalţĭ datoria de a se conserva şi desvolta pe sine însu-şĭ conform cu voinţa obştească.

Confuciu, maĭ luminos decât Socrat, precisează raportul dintre datoriile fireştĭ şi cele convenţionale stabilind principiul, că are orĭ-şi-cine să se supună obiceiurilor şi legilor, dar nu are să profite şi de concesiunile făcute prin ele slăbiciunilor individuale.

Dac'am admite, că e fireşte dator părintele să primească sarcina purtărĭĭ de grijă pentru copiiĭ sĕĭ, nu am puté admite, că e dator copilul să se supună necondiţioat autorităţiĭ părinteştĭ. Intemeiată

www.dacoromanica.ro

e autoritatea aceasta numaĭ dacă părintele de bună voie a primit şi a purtat sarcina şi putea în orĭ-şi-care moment s'o lepede, dar n'a lepădat-o.

Atunci dar şi acolo, unde părintele are datoria convenţională de a primi sarcina aceasta, el trebue s'o primească şi s'o poarte, — nu însă în condiţiunile prescrise de obiceiurĭ şi de legĭ, ci ĕaşi-când ar fi primit-o de bună voie. E un pĕcătos părintele, care face pentru copiiĭ luĭ numaĭ atât, cât se cere, ca să nu intre în conflict cu convenţiunile sociale.

Tot ast-fel copilul n'are să dee părinteluĭ sĕŭ numaĭ supunerea prescrisă de convenţiunile sociale, ci întreaga supunere firească, fără ca să maĭ cerceteze, dacă părintele sĕŭ a făcut orĭ nu ceea ce putea să facă pentru dînsul.

In ţĕrile, în care e admisă poligamia «spre a nu-ĭ sili pe oamenĭ să pĕcătuiască», femea trebue să lase bărbatuluĭ această libertate convenţională, dară bărbatul trebue să nu profite de ea.

In ţĕrile, în care convenţiunile sociale mărginesc stĕpânirea familiară a soţuluĭ, soţul trebue să lase soţieĭ sale libertatea convenţională, dar nicĭ ea n'are să profite de această libertate, nicĭ el n'are să se considere descărcat de rĕspunderea firească, pe care o are soţul în virtutea deplineĭ sale stăpâniriĭ familiare. Orĭ-şi-care ar fi convenţiunile sociale, el e firește vinovat şi de pĕcatele soţieĭ sale, cum vinovat e de pĕcatele copiilor sĕĭ.

Poate omul să fie în îndoială asupra legilor şi asupra obiceiurilor societăţiĭ, în care trăieşte, şi nu

www.dacoromanica.ro

e vinovat cel ce din neştiinţă păcătuieşte. In fiecare clipă de chibzuire se iveşte însă în suflet şi conştiinţa datorieĭ fireştĭ, care-şi face datoria firească face în cele mai multe casurĭ mai mult decât ceea ce îi cer convenţiunile sociale şi în tot casul destul, pentru-ca să fie împăcat el însu-şi cu sine.

C. Libertatea voinţeĭ

Voinţa omenească e liberă în înţelesul, că omul nu e nevoit, ca animalul, să facă numaĭ ceea ce e în deplină conformitate cu firea luĭ, ci poate voi şi contra firiĭ sale.

Această libertate o simte fie-care din noĭ în fiecare clipă de chibzuire atât făcênd binele contra firiĭ sale individuale, care-l împinge spre rĕŭ, cât şi făcând rĕul, contra firiĭ sale omeneştĭ, care-l împinge spre bine.

Acest simţĕmênt de libertate se manifestă în noĭ ca conştiinţă de rĕspundere morală pentru propriile noastre fapte.

E învederat că copiiĭ, oameniĭ orbiţĭ de patimă şi nebuniĭ, care, nefiind liberĭ în voirea lor, nu aŭ acest simţĕmênt de libertate, nu pot avea nicĭ conştiinţa de rĕspundere morală, care e manifestarea luĭ emoţională. Intocmaĭ precum nu ceasornicul el însu-şĭ, ci ceasornicul e de vină, dacă arĕtătoarele umblă rĕu, nu omul lipsit de libertate e de vină, dacă, multe îĭ sunt rĕutăţile, şi mariĭ făcătorĭ de

www.dacoromanica.ro

rele nu mai sunt în stare să-şi înţeleagă vinovăţia, fiind-că ştiu prea bine, că ei, în împregiurările, în care se aflaŭ, nu puteaŭ să facă decât ceea ce aŭ făcut.

Pornind din acest adevĕr netăgăduit, fataliştii consideră pe om ca fiind osândit să facă rĕul, pe care-l face (predestinaţiunea luĭ Calvin). E fie-care aşa, cum a fost născut şi crescut şi cum îl fac împregiurările, în care trăieşte, şi nu poate să facă în împregiurările date decât ceea ce face.

De aceea fataliştii consideră lumea ca prost întocmită, pământul drept o vale a plângerilor, viaţa drept un canon de spăşire şi-l fac pe om rĕspundĕtor nu pentru ceea ce face, ci pentru ceea ce el este.

Ca să întemeeze rĕspunderea aceasta, Schopenhauer admite idea frumoasă, că omul în o existenţă anterioară vieţiĭ, în care el era a toate ştiutor, şi-a ales în toată libertatea şi în deplină cunoştinţă timpul şi condiţiunile, în care s'a întrupat şi îşĭ petrece viaţa.

E învederat, că nu aceasta e libertatea morală, pe care o simte fie-care din noĭ în sine.

Ni-e nouĕ oamenilor vieţuitorĭ indiferent ce va fi fost maĭ nainte de viaţă şi ce are să fie după moarte, când vorba e să ştim, cum avem să ne petrecem viaţa. Libertatea, pe care o simţim noĭ, nu e absolută, ci relativă ca tot ceea ce e moral, adecă nu numaĭ adevĕr gândit în afară de hotarele lumiĭ ştiute, ci lucru în sine.

www.dacoromanica.ro

Absolut libere pot să fie ideile, simţĕmintele orĭ intenţiunile; voinţa, care numaĭ în faptă se dă pe faţă, e atêrnătoare de putinţele fisice şi morale, şi'n gândul nostru e om ieşit din fire cel ce ar voi ceea nu poate să facă.

De aceea aicĭ în lumea aceasta nu fie-care face după-cum el este, ci fie care este după-cum îl arată faptele luĭ. Nu în altă lume, ci aicĭ în faţa noastră se face orĭ-şi-care pe sine, se creşte şi se scade, se drege orĭ se strică, se apropie orĭ se depărtează de forma ideală, pe care o ştim prin noĭ înşi-ne.

N'ar puté să fie în noĭ conştiinţa rĕspunderiĭ, dacă n'am şti neîndoios, cum trebue să fie omul, şi n'am simţi, că putem să fim cum trebue. Ceea ce ne împedecă nu sunt neputinţele fisice, ci cele morale, care nu sunt absolute, nicĭ aduse din altă lume, ci un resultat al vieţiĭ.

Nimenĭ nu e şi nicĭ nu se simte vinovat de infirmităţĭ moştenite de la părinţĭ, nicĭ de fapte, pe care a fost silit a le sĕvîrşi. Vinovat e însă şi vinovat se simte orĭ-şi-care, când ştie, că ar fi putut, dar n'a voit să-şĭ facă datoria, fiind-că era stĕpânit de propriile luĭ slăbiciunĭ. Pe aceste nu le-a moştenit, ci le-a făcut el însu-şĭ. Minte beţivul, când ne spune, că el trebuia neapărat să fie beţiv, fiind-că beţiv a fost şi tatăl sĕu, şi bunicu-sĕu. El ştie foarte bine, că nu-ĭ aşa, căcĭ a fost în viaţa luĭ un timp, când nu era beţiv. Nicĭ predispoziţiunile moştenite, nicĭ creşterea, nicĭ nevoile vieţiĭ

www.dacoromanica.ro

nu pot să desvinovăţească pe om. Iarba creşte şi animalul se desvoltă potrivit cu împregiurările: omuluĭ îĭ este însă dată putinţa de a stĕpâni şi predispoziţiunĭ moştenite, şi rele deprinderĭ, şi nevoile vieţiĭ şi de a fi în toate împregirările cum se cade. Dacă nu este, vina sunt slăbiciunile luĭ, care l'aŭ robit: n'avea decât să-şĭ păstreze libertatea, pentruca să fie cum se cade.

Aceasta e libertatea, în virtutea căreia ne simţim rĕspundĕtorĭ pentru faptele noastre.

Chiar şi ceĭ maĭ stricaţi oamenĭ simt în eĭ, că însi-şi sunt vinovaţĭ de propriile lor slăbiciunĭ şi că n'ar avé decât să-şĭ încordeze toate puterile morale, pentru-ca să se înfrîneze, şi numaĭ pasiunea ajunsă la cea maĭ înaltă desvoltare poate să întunece conştiinţa rĕspunderiĭ şi să stingă viaţa morală.

Libertatea ast-fel înţeleasă, ear nu cu cea transcendentală e în caracterul omenesc.

I. Caracterul

Caracter va să ḑică semn, notă, însuşire, însă o însuşire, care determină felul de a fi a lucruluĭ ce o are.

Luând vorba în acest înţeles, caracter are orĭ poate să aibă orĭ-şi-ce, o scriere, un discurs, o piesă musicală, o ţară, un rîu, un scaun şi cu atât maĭ vîrtos o fiinţă.

In înţelesul acesta întrebuinţăm vorba, când numim literele, cifrele şi însemnările distinctive caractere orĭ când vorbim de caracterul muntos al

www.dacoromanica.ro

unei țări, de caracterul violent al unei irupțiuni vulcanice, de caracterul blând al unui animal.

Un lucru poate să aibă un singur caracrer, ear acesta e o însușire constantă, din care resultă celelalte, care sunt accidentale. Cunoscând deci caracterul, putem să tragem din el conclusiuni asupra însușirilor accidentale.

La ființele viețuitoare caracterul e inteligibil și nu se poate cunoaște decât din resultatele luĭ empirice, cărora le ḑicem semne caracteristice.

Caracterul poate să fie individual orĭ comun.

Lucrurile, la care nu putem să constatăm o însușire covîrșitoare, prin care se deosebesc de altele de acela-și fel, aŭ numaĭ caracter comun saŭ ordinar.

Caracterul comun e special, dacă el consistă în o însușire covîrșitoare, pe care o găsim la un șir de ființe de acela-și fel, care toate se deosebesc prin ea de altele.

Fiind vorba de om, caracterul poate să fie individual, personal orĭ moral.

Caracter individual e însușirea covîrșitoare, care determină toate faptele individuluĭ. Dacă nu putem constata o asemenea însușire, omul are caracter comun, e om ca toțĭ oamenĭĭ. Individualitatea în sine nu e caracter.

Caracter personal e însușirea care determina activitatea orĭ legăturile sociale ale individuluĭ, și fără caracter personal e omul rĕsleț și de pripas, vagabondul fără de căpătâiŭ și fără de profesiune, care e numaĭ om.

www.dacoromanica.ro

Cunoscând caracterul individual şi cel personal al unuĭ om, putem să tragem cu destulă probabilitate conclusiunĭ asupra faptelor ce acel om va sĕvîrşi în anumite împrejurărĭ. Pe probabilitatea aceasta se întemeiază încrederea.

Nu avem încredere în copiĭ şi în oamenĭ necunoscuţĭ, fiind-că nu ştim, care le este caracterul.

La începutul vieţiĭ toţĭ oamenĭĭ sunt indivizĭ cu caracter comun, special omenesc, care numaĭ încetul cu încetul se dă pe faţă şi prin deprinderĭ se poate perde.

Fiind acest caracter inteligibil, el numaĭ din faptele sĕvîrşite se poate cunoaşte.

Eŭ însu-mĭ simt în tăinicia conştiinţeĭ mele şi ştiŭ din intenţiunile mele predomnitoare, din iubirea mea de bine orĭ din înclinarea mea spre rĕŭ, care îmĭ este caracterul, dar convins nu pot să fiŭ decât prin fapte sĕvîrşite de mine însu-mĭ. O slăbiciune momentană orĭ o greutate neprevĕdută poate face să-mĭ perd într'un cas caracterul şi o patimă mĕ face să-l perd cu desĕvîrşire. De aceea mĕ înşel asupra mea însu-mĭ, mĕ socotesc fie maĭ bun, fie maĭ rĕŭ decum în adevĕr sunt, destoinic de a face ceea ce în adevĕr nu pot, şi numaĭ încetul cu încetul, sĕvîrşind mereŭ fapte, ajung să mĕ ştiu în cele din urmă cu toată convingerea pe mine însu-mĭ.

Această cunoştinţă de sine însu-şĭ e ceea ce numim maturitate, şi numaĭ după-ce a ajuns la deplină maturitate ómul poate să fie cunoscut şi de alţiĭ în adevĕrata luĭ fiinţă.

www.dacoromanica.ro

Deşi numaĭ încetul cu încetul şi potrivit cu împregiurările se dă pe faţă, caracterul comun nu se formează în cursul vieţiĭ.

Orĭ-şi-cât de frumoasă ar fi idea unuĭ om âncă neîntrupat, care în toată libertatea îşĭ alege timpul şi condiţiunile de întrupare, mintea sănĕtoasă nu poate să dee acestuĭ om şi individualitate, căcĭ idea numaĭ prin întrupare se individualiseaza şi ceea ce nu e încă întrupat nu are nicĭ o notă individuală. Dacă vom căuta decĭ maĭ nainte de viaţă caracterul inteligibil, vom găsi numaĭ pe omul adevĕrat, firea omenească în sine, ale căreia întrupărĭ sunt oameniĭ individual vieţuitorĭ.

Dacă firea aceasta ar fi putut să se desfăşure în toată libertatea, oameniĭ ar fi toţĭ unul ca altul, fiinţe desĕvîrşite, deplin echilibate, şi individualitatea ar da-o numaĭ deosebirile de timp, de spaţiu şi de materie.

De oare-ce această liberă desfăşurare n'a fost cu putinţă, sunt în fiinţa fie-căruia abaterĭ, scăderĭ şi prisosurĭ, care constituiesc o individualitate maĭ mult orĭ maĭ puţin bogată în amĕnunte.

E învederat, că aceste amĕnunte resultate din lipsa de libertate în desfăşurare sunt accidentale, şi constantă e în fie-care om firea cea adevĕrată, care în toate împregiurările se manifestă în conştiinţă.

Poate orĭ-şi-care om să aibă individualitate, dar caracter individual are numaĭ acela, care şi-a perdut caracterul comun.

Orĭ-şi-ce ar fi fost maĭ nainte de viaţă, în orĭ-

www.dacoromanica.ro

şi-ce timp şi'n orĭ-şi-ce condiţiunĭ s'ar naşte omul şi orĭ-şi-care ar fi predisposiţiunile luĭ moştenite, caracterul comun nu se poate perde decât târdiŭ în timpul vieţiĭ, după-ce prin deprinderĭ îndelungate predisposiţiunile aŭ devenit slăbiciunĭ şi una din ele a ajuns la stĕpânire covîrşitoare, încât determină faptele individuluĭ în toate împregiurările.

Această slăbiciune a toate covîrşitoare e caracterul individual, care nu e manifestaţiunea celuĭ inteligibil, ci un resultat empiric al vieţuiriĭ.

Asemenea caracter empiric are numaĭ omul desbrăcat de firea omenească, care, stĕpânit cu desĕvîrşire de o patimă, nu maĭ e om în toată firea, ci întruparea uneĭ porniriĭ omeneştĭ, — un sgârcit, un tâlhar, un beţiv, un vanitos, un ambiţios, un maniac,—un caracter în înţelesul estetic al cuvêntuluĭ.

Acest om ne-om fără îndoială, că nu maĭ are nicĭ o libertate de voinţă; a fost însă şi el liber şi numaĭ încetul cu încetul şi-a perdut libertatea.

Ceea ce pune hotare libertăţiĭ sunt înclinările individuale moştenite, care prin rele deprinderĭ pot să devie slăbiciunĭ şi în cele din urmă patimĭ covîrşitoare.

Tot prin deprinderĭ însă înclinările pot să fie şi înăbuşite, şi acela, care le înăbuşe, nu numaĭ că nu-şĭ perde libertatea, dar o şi lărgeşte.

Nu se simte şi nicĭ nu este liber omul, care-şĭ face datoriile de nevoie, în luptă cu propriile luĭ slăbiciunĭ, siluit mereŭ fie de altiĭ, fie de împregiurărĭ, fie de conştiinţa luĭ morală.

www.dacoromanica.ro

Dacă însă conştiinţa aceasta se manifestă în el ca neadormită purtare de grijă pentru împlinirea datoriilor, slăbiciunile încetul cu încetul se potolesc şi caracterul inteligibil iese în toată libertatea la iveală.

Această neadormită purtare de grijă pentru împlinirea datoriilor e caracterul moral, care în cursul vieţii duce la împlinirea de bună voie şi cu toată mulţumîrea a datoriilor, şi liber în voinţa lui e omul, care a ajuns la această desfăşurare a fiinţei omeneşti în fiinţa sa individuală. Sunt fericite bătrânţile ferite de patimi şi de mari slăbiciuni.

II. Libertatea individului

Individul e liber, dacă poate să se desfăşure fără de nici o mărginire şi să-şi dee fiinţa întocmai pe faţă.

Această libertate nu există.

La începutul vieţii sale omul este un parasit şi ast-fel atîrnă cu desăvîrşire de cei ce poartă grijă de dênsul şi nu creşte, ci e crescut.

Ori-şi-care ar fi aptitudinile moştenite, ele sunt numai trupeşti, începuturile unui organism mai mult ori mai puţin capabil de desvoltare, care numai în timpul creşterii ajunge încetul cu încetul să fie mijlocitor al unei vieţi sufleteşti. Singur trupul e moştenit: ceea ce e sufletesc şi în deosebi ceea ce e moral se câştigă după naştere. Copilul de curênd născut e de o potrivă cu un instrument musical încă neacordat, care numai încetul cu încetul

www.dacoromanica.ro

se acordează potrivit cu mediul. Unele din coarde pot să fie prea slabe orĭ să lipsească, ear altele pot să fie prea tarĭ; instrumentul e cu toate aceste acordabil, încât se poate cânta cu el orĭ-şi-ce. Gradul capacităţiĭ de desvoltare e din punctul de vedere moral indiferent, de oare-ce omul mărginit, ba chiar şi cel infirm poate să fie tot aşa de bine cum se cade ca cel maĭ bine înzestrat cu daruri fireştĭ.

De oare-ce natura nicĭ o dată nu minte, copiiĭ frumoşĭ sunt organisme bine echilibrate. Sunt cu toate aceste foarte mulţĭ oamenĭ frumoşĭ trupeşte şi urîţĭ sufleteşte. Ceea ce i-a desechilibrat sufleteşte e creşterea şi mediul, în care îşĭ petrec viaţa. Şi tot numaĭ mediul şi creşterea aŭ echilibrat pe oamenĭĭ urîţĭ trupeşte şi cu toate aceste frumoşĭ sufleteşte.

Fiind resultat empiric al vieţuiriĭ, individualitatea sufletească nu poate să fie liberă, căcĭ atîrnă fiecare atât de trebuinţele sale trupeştĭ, cât şi de oamenĭĭ, cu care trăieşte, e stăpânit fie-care de legĭ şi de obiceiurĭ, şi robul determină şi el viaţa sufletească a stăpânuluĭ său, copilul înrîureşte şi el asupra celuĭ ce-l creşte.

Nu poate în deosebĭ să fie vorba de libertate individuală într'o societate, în care valoarea fie-căruia atîrnă de la destoiniciile luĭ speciale.

Lăsat în voile luĭ, copilul se desvoltă trupeşte şi, prin urmare, şi sufleteşte, potrivit cu predispoziţiunile luĭ moştenite, care prin deprindere conti-

www.dacoromanica.ro

nuată devin încetul cu încetul slăbiciuni, în vreme-ce scăderile ies în virtutea conpensaţiunii fireşti tot mai mult la iveală şi ast-fel se produce în cele din urmă omul desechilibrat, în care mari destoinicii se conbină cu mari scăderi.

Intrat în toiul vieţii, omul aceata nu mai e stăpân pe el însu-şi, caută din adins numai ceea ce se potriveşte cu slăbiciunile lui şi se desechilibrează din ce în ce mai mult, ba transmite şi generaţiunilor viitoare predispoziţiunile sale organice. Ast-fel se produce încetul cu încetul un neam de oameni maniaci prin naştere şi prin educaţiune, care se simt osândiţi a face ceea ce fac, fiind-că se isbesc în fie-care clipă de neputinţe fisice şi morale.

Educaţiunea e cu toate aceste tot atât de indiferentă ca naşterea din punctul de vedere moral.

Creşterea raţională corectează fiinţa copilului întărind printr'un sistem de deprinderi bine chibzuite părţile slabe ale organismului şi înăbuşind predispoziţiunile excesive, pentru-ca colţurile individuale să dispară încetul cu încetul şi omul să iasă întreg şi bine rotunjit în lume.

Tot ast-fel vieţuirea raţională corectează fiinţa omului ajuns la conştiinţa răspunderii morale. Tot învăţul are şi desvăţ şi ori-şi-care ar fi păcatele copilăriei şi ale tinereţelor, omul poate să se desbrace de ele.

Un singur lucru se cere, pentru ca omul să fie liber în toate împrejurările: stăpânirea de sine.

Acela, care e stăpân însu-şi pe sine, se formează

www.dacoromanica.ro

însu-şĭ prin sine şi nu atîrnă nicĭ de naştere, nicĭ de creştere, nicĭ de legăturile sale personale, nicĭ de împregiurările, în care trăieşte, şi chiar rob dac'ar fi, este şi se simte liber. Această neatîrnare o înţelegem, când vorbim de caracter în înţelesul moral. *Om de caracter* e cel ce nu atîrnă, ear, *om fără de caracter* cel ce atîrnă de împregiurărĭ.

Ear stăpînirea de sine e o faptă continuată, decĭ un resultat empiric al vieţuirĭĭ.

E maĭ presus de toată îndoiala, că acela, care a avut parte de o creştere raţională, se stăpîneşte pe sine maĭ uşor decât cel ce are să se lupte cu marĭ slăbiciunĭ; nu e însă slăbiciune, pe care omul tare nu poate s'o învingă.

In faţa marilor slăbiciunĭ nu e însă destul razăm simţĕmêntul rĕspunderiĭ morale el singur, şi omul, fiinţă raţională, numaĭ în convingerea morală poate găsi tăria de a se străpîni pe sine însu-şĭ. Fără de convingerĭ morale omul e zăpăcit, rătăcitor şi slab, lipsit de povaţă şi ispitit în fie-care clipă de propriile sale slăbiciunĭ, în necurmată ceartă cu sine însu-şĭ.

De aceea credinţa e mîntuire şi cel tare în credinţă trece, stăpîn pe sine însu-şĭ, cu pas sigur prin viaţă.

Orĭ-şĭ-care ar fi convingerile morale şi orĭ-şĭ-care credinţele religioase, cel ce le are şi trăieşte conform cu ele e totdeauna împăcat cu sine însu-şĭ.

Ear convingerĭ morale şi credinţe religioase poate

www.dacoromanica.ro

ori-şi-cine să aibă: cel ce nu le are nu e numaĭ nenorocit, ci totodată şi păcătos.

III. Vîrtuţile

Vîrtutea e puterea stăpânirii de sine mărginite potrivit cu firea cea adevărată a omuluĭ. Nu e decĭ vîrtutea nicĭ puterea desfăşurată de om pentru mulţumirea trebuinţilor sale invidiuale, nicĭ tăria sufletească a omuluĭ, care se lipseşte pe sine însu-şi fără de raţiune suficientă de mulţumirile fireştĭ.

Ast-fel una singură e vîrtutea, bunul cumpăt, ear cele-l-alte vîrtuţĭ sunt speciale, derivate din această potrivit cu natura deosebitelor trebuinţe omeneştĭ.

Bunul cumpăt consistă în stabilirea măsurii cu desĕvîrşire individuale, în care o trebuinţă are să fie satisfăcută în înprejurările date.

Ceea ce e destul pentru unul, poate să fie prea mult orĭ prea puţin pentru altul; ceea ce a fost destul ierĭ, poate să fie prea mult orĭ prea puţin aḑĭ: bunul cumpăt e neadormită purtare de grijă pentru stabilirea în fie-care cas a mĕsurii drepte.

In ceea ce priveşte stabilirea voinţeĭ bunul cumpăt e bună chibzuinţă. De aceea buna chibzuinţă e o vîrtute, dar vîrtutea în sine, isvorul a toată vîrtutea e numaĭ bunul cumpat.

O faptă bine chibzuită poate să fie rea din punctul de vedere etic şi este rea, dacă e rĕu scopul, în vederea căruia a fost sĕvîrşită. Faptele bine cumpătate sunt însă toate bune şi nu pot să nu fie totodată şi bine chibzuite.

www.dacoromanica.ro

Lipsa de bună cumpătare e desfrêu, un pĕcat greŭ şi neiertat, ear lipsa de bună chibzuinţă e uşurătate, un pĕcat, care produce fie rîsul, fie compătimirea.

Bunul cumpăt e considerat ca vîrtute de căpetenie în toate sistemele filosofice; nu însă toţi filozofii îl înţeleg în acelaş fel. Ast-fel una e bunul cumpăt în înţelesul cinicilor, alta în înţelesul stoicilor şi ear alta în înţesul epicureilor.

Buna chibzuinţă nu e considerată în toate sistemele filosofice ca virtute de căpetenie. Ast-fel după părerea luĭ A. Schopenhaeur o fapta sĕvîrşită din împulsiunĭ momentane, decĭ cu un fel de uşurătate, poate să fie buuă; ear după părerea luĭ E. Kant bună e numaĭ fapta bine chibzuită, sĕvîrşită cu premeditare, din convingerea, că ea are neapărat să fie sĕvîrşită.

Adevĕrul e în concepţiunea creştinească: o faptă bine cumpătată e totodată şi bine sĕvîrşită, decĭ bine chibzuită fie chiar pornită din impulsiunĭ momentane, şi fericit omul care e bine cumpătat prin chiar firea luĭ, fără-ca să-şĭ facă sie însu-şĭ silă.

La această bună cumpătare nu poate omul să ajungă decât siluindu-se mereŭ pe sine însu-şĭ, scăd̨êndu-şĭ trebuinţele, conformându-se cu firea cea adevĕrată; de aceea numaĭ la vîrstă maĭ înaintată, ba ceĭ maĭ mulţĭ numaĭ la bĕtrâneţe ajungem a fi bine cumpătaţĭ. Şi viaţa ni-e decĭ din ce în ce maĭ senină, şi abia la bĕtrâneţe pe deplin senină. In copilărie omul e uşuratec, ear în tinereţe stăpânit de

www.dacoromanica.ro

slăbiciuni, care la vîrsta matură pot să devie patimi: nu are deci să se ruşinere de păcatele tinereţelor sale decât cel ce nu s'a lepădat încă de ele: acela care s'a biruit însu-şi pe sine şi-a ajuns să se ţie în cumpănă dreaptă, îşi reaminteşte cu plăcere şi plăcerile, şi suferinţele vieţii sale trecute.

De aceea vîrtuţile speciale sunt forme ale bunului cumpăt, deosebite feluri ale energiei morale.

Ele sunt şapte: 1) *cumpătarea*, 2) *dignitatea*, 3) *cuviinţa*, 4) *iubirea de muncă*, 5) *simţământul de datorie*, 6) *simţământul de dreptate*, şi 7) *iubire de adevăr*.

1. Cumpătarea

Cumpătare e bunul cumpăt în ceea ce priveşte egoismul material în genere şi satifacerea trebuinţelor trupeşti în deosebi.

Ea e cea mai de căpetenie dintre toate virtuţile, de oare-ce de la ea atîrnă sănătatea şi, în genere, bunul mers al vieţii.

Mai ales din punctul de vedere al cumpătării se deosebesc sistemele filosofice. Budhistul e cumpătat, dacă se lipseşte de mulţumirile trupeşti şi-şi satisface trebuinţele firesti numai spre a-şi asigura viaţa.

Stoicul Seneca trăia în palat somptuos, avea mobilă foarte scumpă, se înbrăca în haine de mare preţ şi era cumpătat, fiind-că toate aceste se potriviau cu starea lui şi cu posiţiunea lui în societate.

Epicureii alergau după cele mai rafinate plăceri;

www.dacoromanica.ro

eraŭ cu toate acestea cumpătaţi câtă vreme nu-şi ruinaŭ avutul şi sănĕtatea.

Cinicul Diogen locuia într'un butoiŭ şi trăia de aḑi pe mâne.

Mĕsura dreaptă a cumpătării o daŭ putinţele şi trebuinţele momentane, şi cumpătat e omul, care-şi stĕmpĕră trebuinţele după putinţele sale, dar nu se satură nicĭ o dată. Ast-fel cumpătare e *stăpânire de sine, îndelungă răbdare* şi *spirit de economie.*

Inceputul a toată cumpătarea e *postul* în cel maĭ larg înţeles, ca înfrênare de bună voie a poftelor şi a dorinţelor de orĭ-şi-ce fel.

Nu e dar cumpătare nicĭ aschesa, nicĭ înfrênarea din slăbiciune a trebuinţelor.

Aschetul se schinjue însu-şĭ pe sine, ca să-şĭ curăţe sufletul prin spăşire; sgârcitul se schinjue în vîrtutea uneĭ patimĭ; ear femea, care mănâncă pâne şi ceapă, pentru-că să se poată găti maĭ presus de starea eĭ, se schinjue în vîrtutea uneĭ slabiciunĭ.

2. Dignitatea

Dignitatea e bunul cumpăt în ceea ce priveşte amorul propriu, mĕsură dreaptă în conştiinţa proprieĭ valorĭ.

Cu cât destoiniciile individuale sunt maĭ marĭ, cu atât maĭ mult e omul om, decĭ el e cu atât maĭ presus de mulţĭ alţiĭ şi are cu atât maĭ multe şi maĭ marĭ datoriĭ. Ceea ce îĭ dă omuluĭ conştiinţa proprieĭ valorĭ şi simţĕmêntul superiorităţiĭ sale faţă cu alţiĭ e numaĭ înplinirea acestor datoriĭ. Numaĭ

www.dacoromanica.ro

faptele proprii îl conving pe om despre ceea ce el este şi-l fac să se simtă; singură conştiinţa propriilor destoinicii e deprimătoare câtă vreme destoiniciile nu se daŭ în fapte pe faţă. Orî-şi-cât de marî ar fi însă destoiniciile individuale, ele sunt mărginite, şi de aceea cel maî destoinic om se simte şi el nemernic şi neputincios. Din simţĕmântul acesta resultă *modestia* şi *spiritul îngăduitor* faţă cu alţii.

Lipsit de modestie şi exigent faţă cu alţii nu poate să fie decât omul *închipuit*, care nu s'a convins prin fapte despre propriile sale destoinicii şi propriile sale neputinţe, ci crede numaî, că ar puté în anumite împrejurărî să facă foarte mult.

Omul ast-fel încreḑut în sine e îngâmfat şi însolent, să înjoseşte minţind, făţărindu-se, înşelând, tîrîndu-se în faţa celor tarî şi asuprind pe ceî slabî, ca să-şî arate închipuita superioritate El e în toate împregiurările încăpăţînat şi violent, fiind-că nu poate suporta gândul scăderilor sale fireştî.

Semnele dignităţii sunt deci stăruinţa în împlinirea datoriilor, modestia, discreţiunea, îngăduinţa, inimă deschisă şi stĕpânirea de sine, şi cel maî mărginit om poate în stare de robie să aibă totatâta dignitate ca cel maî destoinic în tron împĕrătesc.

3. Cuviinţa

Cuviinţa e bunul cumpăt în ceea ce priveşte vanitatea firească, mĕsura dreaptă'n silinţa de a pro-

www.dacoromanica.ro

duce asupra altora o bună impresiune prin înfăţişarea şi prin purtările noastre.

Ea consistă în curăţenie şi'n înlăturarea orĭ acoperirea a tot ceea ce pote să jignească pe alţiĭ.

E învederat, că omul lipsit de cumpăt şi de dignitate nu poate să fie cuviincios, de oare-ce el jigneşte pe alţiĭ prin lipsa luĭ de cumpăt şi de dignitate.

4. Iubirea de muncă

Iubirea de muncă e bunul cumpăt în ceea ce priveşte ambiţiunea, manifestarea firească a purtăriĭ de grijă pentru desfăşurarea propriei fiinţe.

De oare-ce fie-care numaĭ prin ceea ce face îşĭ dă pe faţă adevĕrata fiinţă, valoarea adevĕrată a fie-căruia consistă în faptele, pe care le-a sĕvîrşit. Nu însă mulţimea, ci calitatea faptelor dă dovada destoinicieĭ, şi o singură faptă bine sĕvîrşită preţuieşte maĭ mult decât o mare mulţime de fapte pripite. Bine însă nu poate să fie decât fapta sĕvîrşită cu toată iubirea, ear cu toată iubirea nu putem sĕvîrşi decât fapte, pentru care avem cuvenitele destoiniciĭ şi suntem pe din destul pregătiţĭ. Siluindu-se însu-şĭ pe sine, omul nu poate să facă nimic bun.

Omul lipsit de bunul cumpăt în ceea ce priveşte ambiţiunea e mereŭ nemulţumit cu sine, fiind că se opinteşte să facă ceea ce trece peste putinţele luĭ.

Mĕsura dreaptă a ambiţiuniĭ consistă în stăruinţa de a face tot ceea ce poţĭ să facĭ bine. Mărginin-

www.dacoromanica.ro

du-ne la atât, lucrăm cu toată inima şi suntem mulţumiţi de noi înşi-ne.

5. Simţĕmêntul de datorie

Sîmţêmântul de datorie e bunul cumpăt în ceea ce priveşte compătimirea firească.

Omul cu minte îşi face chiar din egoism, fie din amor propriŭ, fie din ambiţiune, datoria, căci numaĭ făcêndu-şi datoria el poate să fie mulţumit cu sine însu-şi.

Această *stăruinţă pentru împlinirea datoriilor* e chiar în firea egoismuluĭ material, fiind-că bine nu poate să meargă în lumea aceasta decât acela, care-şi face în toate împregiurările datoria.

E învederat, că datoriile aşa numite reale sunt acele, pe care trebue, înainte de toate, să le împlinim. Ast-fel în practica vieţiĭ cele maĭ de căpetenie sunt datoriile resultate din însărcinarile, pe care le-am primit, şi abia după împlinirea acestora putem să ne gândim şi la altele. Soldatul, de exemplu, nu are în câmp de bătălie să ţie seamă nicĭ de părinţi, nicĭ de soţie, nicĭ de copiĭ, ci are să-şi facă după toate putinţele sale datoriile de oştean, ear acesta nu numaĭ din iubire de ţară, ci maĭ presus de toate pentru că aşa trebue să facă.

Simţĕmêntul de datorie e mĕsura dreaptă în conflictele de datoriĭ.

Face fie-care tot ceea ce poate, dar nu maĭ mult, şi e om lipsit de bunul cumpăt acela, care ajută pe

www.dacoromanica.ro

alţii lipsind de la datoriile sale reale, jignindu-se pe sine însu-şi orĭ nedreptăţind pe aĭ sĕĭ.

Mĕsura aceasta e cu desĕvîrşire individuală, şi fie-şte-care însu-şi ştie ce poate şi ce nu poate să facă în împregiurările date. Compătimirea e prin chiar firea eĭ nemărginită: simţĕmêntul de datorie hotărĕşte marginile, până la care ea poate să hotărască voinţa.

6. Simţĕmêntul de dreptate

Simţĕmêntul de dreptate e bunul cumpăt în ceea ce priveşte conştiinţa comună, temelia pacînicei convieţuirĭ.

El a fost precisat de Romanĭ prin vorbele «*suum cuique tribuere*», care aŭ înţelesul: *Dă fie-căruia ceea ce i se cuvine* — după legĭ, obiceiurĭ orĭ învoielĭ, nicĭ maĭ mult, nicĭ maĭ puţin.

Regulatorul vieţuirĭ împreună sunt legile şi obiceiurile positive şi învoirile făcute în toată conştiinţa. De la aceste numaĭ din simţĕmênt de datorie ne putem abate.

Dacă am decĭ convingerea, că legea orĭ obiceiul asupreşte într'un anumit cas pe cine-va orĭ că învoiala e pripită şi prea în folosul meŭ, fac ceea ce-mĭ dictează simţĕmêntul de datorie şi las să treacă de la mine, daŭ maĭ mult orĭ iaŭ maĭ puţin decât ceea ce se cuvine, numaĭ însă dacă prin aceasta nu jignesc pe alţiĭ. Dar numaĭ din dar se face.

Tot ast-fel dacă eŭ însu-mĭ mĕ simt nedreptăţit

www.dacoromanica.ro

prin lege, obiceiŭ orĭ învoială, fac de bună voie numaĭ ceea ce sunt dator a face.

In practica vieţiĭ sîmţĕmêntul de dreptate şi sîmţĕmêntul de datorie se cumpĕnesc şi împĕcat cu sine nu poate să fie decât cel ce-şĭ face datoria fără-ca să jignească pe alţiĭ.

După dreptul positiv nu poate să jignească pe nimenĭ cel ce usează de dreptul luĭ: din punctul de vedere moral abusează de dreptul sĕŭ cel ce jigneşte pe alţiĭ.

Ast-fel după dreptul positiv orĭ-şi-cine dispune de averea sa şi poate să facă tot ceea ce vrea cu ea în mărginile trase de legĭ; din punctul de vedere moral însă soţul şi părintele e numaĭ administrator al averiĭ sale şi trebue să ţie seamă în toate împrejurările de interesele soţieĭ şi de ale copiilor.

Ducând maĭ departe acest principiu şi considerând, că omul nu e individ, ci persoană, nimenĭ nu dispune de sine şi de ale sale decât ţiind seamă şi de ceĭ maĭ de aproape aĭ sĕĭ, fie soţie şi copiiĭ, fie părinţĭ şi fraţi, fie prietenĭ şi binevoitorĭ. Ast-fel principiul moral e, că acela, care-şĭ face datoria, nu nedreptăţeşte pe nimenĭ.

7. Iubirea de adevĕr

Iubirea de adevĕr e bunul cumpĕt în ceea ce priveşte mulţumirile obiective, cea maĭ înaltă vîrtute, de la care atîrnă singura fericire ce e cu puţinţă în viaţa aceasta.

www.dacoromanica.ro

In practica vieţii iubirea de adevĕr e cult — al frumosului, al binelui, al ştiinţei şi cult religios.

Cultul frumosului consistă în căutarea formelor desĕvîrşite atât în natură, cât şi în operele omeneşti. El e împreunat cu un fel de oroare faţă cu tot ceea ce e interesant numai şi ast-fel lipsit de unitate şi de armonie, deschilibrat.

Cultul binelui consistă în căutarea binelui moral pretutindeni şi în toate, deci nu numai în vîrtutea proprie. Urmarea lui firească e tendenţa de a povăţui, de a îndemna, de a sili chiar şi pe alţii să-şi facă datoria şi de a reproba cu asprime orĭ-şi-ce faptă rea.

Cultul ştiinţei consistă în căutarea adevĕrului asupra firei lucrurilor. El se mărgineşte acolo, unde încetează putinţa omului de a înţelege. Silinţele de a ne dumiri asupra lucrurilor, care nu se pot înţelege, sunt o manie, care numai la aberaţiuni pot să ne ducă.

Cultul religios nu e credinţa în sine, ci practica religioasă, care e urmarea firească a adevĕrateĭ credinţe. Credinţa fără de fapte e moartă, şi mângăierea credinţei nu poate s'o aibă decât acela, care face tot ceea ce e conform cu credinţele lui.

www.dacoromanica.ro